

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२२-२०२३

पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग

शासकीय मुद्रणालय, वाई

२०२२

पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभागाने तयार केलेल्या
कार्यक्रम अंदाजपत्रकांची यादी

कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचा क्रमांक	कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचे नाव
१	सांस्कृतिक कार्य

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२२-२०२३

पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२२-२०२३

भाग-१

विभागाची संक्षिप्त माहिती	...	पान क्र. १ ते ६
---------------------------	-----	-----------------

भाग-२

पर्यटन उपविभाग	...	पान क्र. ७ ते ३०
----------------	-----	------------------

भाग-३

सांस्कृतिक कार्य उपविभाग	...	पान क्र. ३१ ते ११४
--------------------------	-----	--------------------

भाग-४

परिशिष्ट	...	पान क्र. ११५ ते १६५
----------	-----	---------------------

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

भाग-१

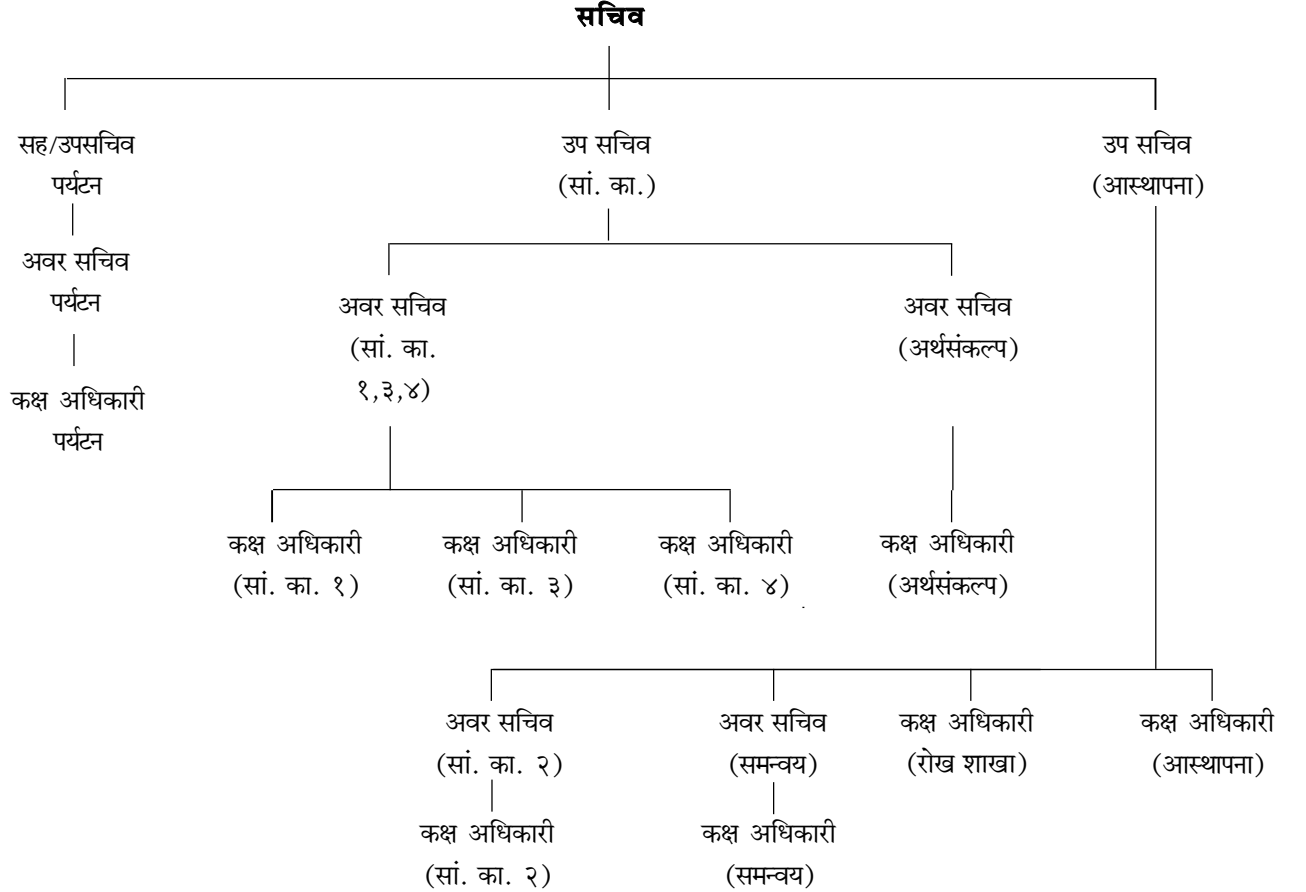
विभागाची संक्षिप्त माहिती

खुद्द मंत्रालय विभाग

प्रस्तावना

शासन अधिसूचना सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक-शाकानी-१००६/प्र.क्र.२३/२००६/१/(र.व.का.), दि. ३१ मे २००६ अन्वये महाराष्ट्र राज्य कार्य नियमावलीमध्ये केलेल्या दुरुस्त्यानुसार पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य असा स्वतंत्र प्रशासकीय विभाग निर्माण करण्यात आला आहे. सदर नवीन विभागाकडे सामाजिक न्याय, सांस्कृतिक कार्य व विशेष सहाय्य विभागातील सांस्कृतिक कार्य हा उप विभाग आणि गृह विभागातील पर्यटन हा उप विभाग असे एकत्रित करून नवीन पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग असा प्रशासकीय विभाग निर्माण करण्यात आला आहे.

२. कामकाजाची रचना —

३. विषयांचे वाटप —

या विभागातील विषयांचे खालीलप्रमाणे वाटप करण्यात आले आहे.

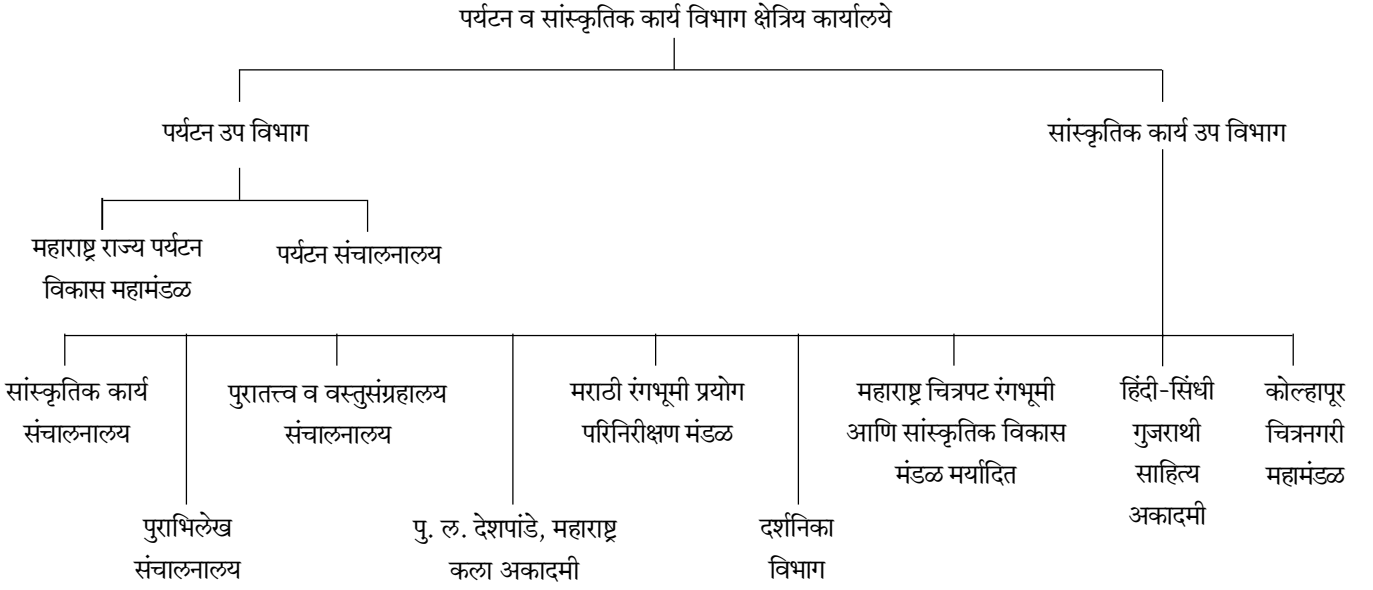
३.१. पर्यटन उप विभाग —

या उप विभागाच्या अधिपत्याखाली महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ कामकाज करत असून त्यांच्यामार्फत तसेच या उप विभागांमार्फत करण्यात येणाऱ्या कामकाजाची माहिती पर्यटन उप विभागाच्या कार्यक्रमा अंदाजपत्रक (भाग-२) मध्ये देण्यात आली आहे.

३.२. सांस्कृतिक कार्य उप विभाग —

या उप विभागांतर्गतची क्षेत्रिय कार्यालये व त्यांच्यामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजना व कामकाजाची माहिती सांस्कृतिक कार्य उप विभाग, कार्यक्रम अंदाजपत्रक (भाग-३) मध्ये देण्यात आली आहे.

४. पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभागाच्या अधिपत्याखालील क्षेत्रिय कार्यालये -

५. वित्तीय आवश्यकता - (१) या अंतर्गत पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य या विभागाचा आस्थापना खर्च करण्यात येतो. (लेखा शीर्ष २२५१ ०६३२)

(अनिवार्य) (रुपये हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२०-२०२१ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ अर्थसंकल्पीय तरतूद	सन २०२१-२०२२ सुधारित तरतूद	सन २०२२-२०२३ अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	वेतन	३,८९,०७	६,७४,१४	६,४०,४३	७,२४,८१
२.	मजुरी	-	१	१	१
३.	अतिकालिक भत्ता	-	२०	१६	२०
४.	दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	४३	२,५०	२,२५	२,५०
५.	देशांतर्गत प्रवास खर्च	३९	९,६८	६,१८	१०,००
६.	विदेश प्रवास खर्च	-	१	१	१
७.	कार्यालयीन खर्च	१४,०३	२५,७१	१५,७१	१५,००
८.	संगणक खर्च	९०	५,९५	५,९५	६,२५
९.	पेट्रोल खर्च	५०	३०	१,३०	३४
१०.	इतर खर्च	-	५	४	५
११.	व्यावसायिक सेवा	-	१	१	१
१२.	कंत्राटी सेवा	२,३७	१	१२,५१	१५,००
	एकूण -	४,०७,६९	७,१८,५७	६,८४,५६	७,७४,१८

२. विभागाचा ई-गव्हर्नन्स प्रकल्प (२२५१-०८९३)

सदर योजनेसाठी सन २०२१-२०२२ या वर्षासाठी रु. ७५.०० लाख इतकी तरतूद करण्यात आली आहे.

३. शासकीय कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण (२२५१-०९५५)

सदर योजनेसाठी सन २०२१-२०२२ या वर्षासाठी रु. १.०० लाख इतकी तरतूद करण्यात आली आहे.

६. कर्मचारी विषयक गोषवारा — पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभागासाठी एकूण ५४ पदे मंजूर करण्यात आलेली आहेत. सदर पदे खालीलप्रमाणे आहेत—

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	वेतन स्तर	पदसंख्या	
				२०२१-२०२२	
१	२	३	४	५	
१.	सचिव	रु. १,८८,२००	०	१	
२.	सह सचिव	रु. १,१८,५००-२,१४,१००	एस-२७	०	
३.	उप सचिव	रु. ७८,८००-२,०९,२००	एस-२५	३	
४.	अवर सचिव	रु. ६७,७००-२,०८,७००	एस-२३	४	
५.	कक्ष अधिकारी	रु. ४७,६००-१,५१,१००	एस-१७	६	
		रु. ५६,१००-१,७७,५००	एस-२०		
६.	उच्चश्रेणी लघुलेखक (मराठी ४ + इंग्रजी १)	रु. ४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	५	
७.	सहायक कक्ष अधिकारी	रु. ३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	११	
८.	रोखलेखापाल	रु. ३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१	
९.	निम्नश्रेणी लघुलेखक	रु. ३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१	
१०.	लघुटंकलेखक	रु. २५,५००-८१,१००	एस-०८	१	
११.	लिपिक-टंकलेखक	रु. १९,९००-६३,२००	एस-०६	११	
१२.	रोखपाल	रु. १९,९००-६३,२००	एस-०६	१	
१३.	वाहनचालक	रु. १९,९००-६३,२००	एस-०६	२	
१४.	नाईक	रु. १६,६००-५२,४००	एस-०३	१	
१५.	शिपाई	रु. १५,०००-४७,६००	एस-०१	६	
				एकूण —	५४

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

भाग - २

पर्यटन उपविभाग

अ नु क्र म णि का

पर्यटन उपविभाग

विषय		पृष्ठ क्रमांक
(१) समग्र कार्यक्रम		
१.१ खुद्द पर्यटन उपविभाग (मंत्रालय)	...	१३
१.२ पर्यटन संचालनालय महाराष्ट्र राज्य	...	१५
१.३ महाराष्ट्र राज्य पर्यटन विकास महामंडळ	...	१८
(२) राबविण्यात येणारे कार्यक्रम / योजनांची सविस्तर माहिती		
(अ) केंद्रपुरस्कृत योजनांची माहिती	...	२७
(ब) राज्यस्तरीय योजना	...	२८
(क) जिल्हास्तरीय योजना	...	२९
(ड) पर्यटन संचालनालय

१. समग्र कार्यक्रम

१.१ खुद्द पर्यटन उपविभाग
(मंत्रालय)

१.२ पर्यटन संचालनालय महाराष्ट्र राज्य

१.३ महाराष्ट्र पर्यटन

विकास महामंडळ

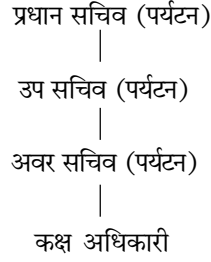
याबाबतची थोडक्यात माहिती

१.१ खुद्द पर्यटन उप विभागाची माहिती

प्रस्तावना

राज्यातील पर्यटन स्थळांना प्रसिद्धी देणे व तेथील मूलभूत सोयींचा विकास करणे आणि त्याद्वारे पर्यटन उद्योगास चालना देणे हे पर्यटन विभागाचे प्रमुख कार्य आहे. तसेच एका बाजूस पर्यटन व्यवसायातील वेगवेगळे घटक व दुसऱ्या बाजूस शासकीय खाती, शासकीय महामंडळे, स्थानिक स्वराज्य संस्था यामध्ये समन्वय साधणारा दुवा म्हणूनही पर्यटन उप विभागास काम करावे लागते. शासनाने नवीन पर्यटन धोरण २०१६ साली जाहीर केले आहे.

२. कामकाजाची रचना –

३. कामकाजाची माहिती –

या उप विभागामार्फत राज्यात पर्यटन विकासाच्या अनेक योजना हाती घेण्यात आल्या आहेत.

१. पर्यटन निवारा.
२. पर्यटन स्थळांना प्रसिद्धी देणे.
३. पर्यटन स्थळांचा मूलभूत विकास करणे.
४. गिरिस्थानी पर्यटकांसाठी सुविधा उपलब्ध करणे.
५. हॉटेल (आदरातिथ्य) उद्योगास सहाय्य करणे.
६. माहिती केंद्र चालवणे.
७. लेणी आणि स्मारके इ.

४. पर्यटन स्थळांचे खालीलप्रमाणे वर्गीकरण करण्यात येते.

(४.१) 'अ' श्रेणी –

शासन निर्णय, पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग क्र. टीडीएस-२०१५/१२/प्र.क्र. १०६५/पर्यटन, दि. २२/२/२०१६ व शासन शुध्दीपत्र क्र. टीडीएस-२०१५/१२/प्र.क्र.१०६५/पर्यटन, दि. ८/३/२०१६ अन्वये निश्चित करण्यात आलेल्या निकषांनुसार.

(४.२) 'ब' श्रेणी –

शासन निर्णय, पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग क्र. टीडीएस-२०१६/११/प्र.क्र. १०६५/पर्यटन, दि. २५/४/२०१७ अन्वये निश्चित करण्यात आलेल्या निकषांनुसार.

(४.३) 'क' श्रेणी –

जिल्हास्तरावरील स्थानिक महत्त्व असलेली स्थळे यांचा विकास जिल्हा नियोजन व विकास मंडळाच्या उपलब्ध तरतुदीतून करण्यात येतो.

५ वित्तीय आवश्यकता

पर्यटन उप विभागाकडून योजनेतर योजना राबविल्या जातात. त्यांच्या अर्थसंकल्पीय तरतुदीची थोडक्यात माहिती खालीलप्रमाणे आहे.

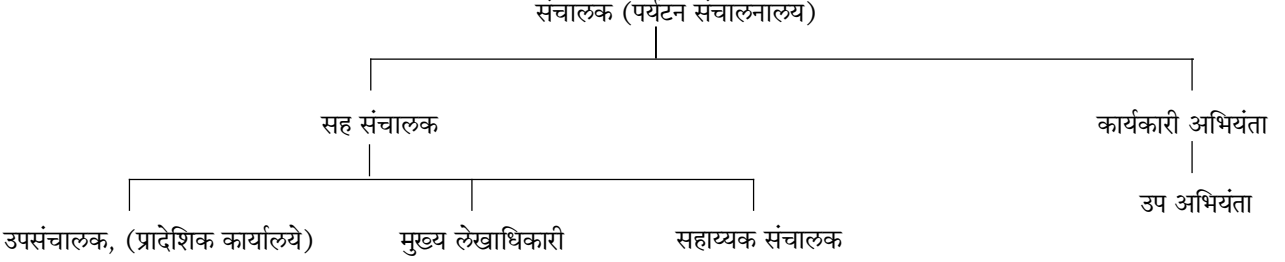
(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	योजनेचे नाव	सन २०२०-२०२१ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ अर्थसंकल्पीय तरतूद	सन २०२१-२०२२ सुधारित तरतूद	सन २०२२-२०२३ अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	केंद्र पुरस्कृत योजनेतील राज्य शासनाचा हिस्सा (३४५२-१९०२)	०.००	१५,००,००.००	९,००,००	२२,००,००
२.	प्रसिध्दी (३४५२-१९३१)	७७,५०,००.००	१,५०,००,००.००	४५,००,००	१,५०,५५,००
३.	विविध ठिकाणी पर्यटन विकासासाठी मूलभूत सुविधा पुरविण्याकरिता अनुदान (३४५२-१९५८)	१,१०,२२,५४.९०	१०,९७,०४,८०.००	६,५८,२२,८८	१४,५०,८०,३९
४.	पर्यटन संचालनालय (३४५२-२९७२) (कार्यक्रम)	२,१५,७६.००	१२,९१,८१.००	११,४६,८७	१६,१६,२१
५.	पर्यटन केंद्र उघडणे (३४५२-१९९४)	०.००	१९,१४.००	११,४८	२१,००
६.	चिखलदरा नगरपालिका सहाय्यक अनुदान (३४५२-१८४२)	०.००	१,००	६०	००
७.	थंड हवेचे ठिकाण असलेल्या पन्हाळा नगरपालिका सहाय्यक अनुदान (३४५२-१८५१)	०.००	१,००	६०	००
८.	सेवाग्राम आश्रम प्रतिष्ठानला सहाय्यक अनुदान (३४५२-१८६९)	०.००	२५	१५	००
९.	श्रीक्षेत्र निरा नृसिंहपूर ता. इंदापूर, जि. पुणे त्रिथक्षेत्र विकास आराखड्याची अंमलबजावणी (राज्य कार्यक्रम) (३४५२२९८१)	२८,४८,००.००	९१,८२,००.००	५५,०९,२०	६४,२७,४०
१०.	पर्यटन धोरणांतर्गत पात्र पर्यटन प्रकल्पांना वित्तीय प्रोत्साहनच्या सवलतीपोटी वस्तू व सेवा करातील राज्याच्या हिश्याच्या रकमेचा परतावा (अनिवार्य)	—	१,१०,००,००	८२,५०,००	१,१०,००,००

१.२ पर्यटन संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य या कार्यालयाची माहिती प्रस्तावना

राज्यातील पर्यटन स्थळांना प्रसिद्धी, प्रोत्साहन देणे, पर्यटकांना पर्यटनासंबंधी सर्व माहिती उपलब्ध करून देणे, पर्यटन विकासासाठी विविध महोत्सवांचे आयोजन करणे, प्रादेशिक पर्यटन विकास योजनेतर्गत तसेच केंद्रीय अर्थसहाय्यातुन कार्यान्वित पायाभूत सुविधा निर्मिती प्रकल्पांचे संनियंत्रण करणे तसेच शासनाने घेतलेल्या निर्णयांची अंमलबजावणी करण्याचे प्रमुख काम पर्यटन संचालनालयाचे आहे.

२. कामकाजाची रचना :

३. पर्यटन संचालनालयाने करावयाच्या कामांची माहिती :

या विभागामार्फत राज्यात पर्यटन विकासाच्या अनेक योजना हाती घेण्यात आल्या आहेत.

१. शासन निर्णय, दिनांक ४-५-२०१६ अन्वये निर्गमित करण्यात आलेल्या पर्यटन धोरण-२०१६ नुसार पर्यटन धोरणाची परिणामकारक आखणी आणि अंमलबजावणी करणे व शासनाने वेळोवेळी घेतलेल्या निर्णयाची अंमलबजावणी करणे.

२. पर्यटन धोरणांनुसार राज्याच्या पर्यटन वृद्धीसाठी पर्यटन घटकांना प्रोत्साहन देणे व त्यानुषंगिक पर्यटन प्रकल्पांना मंजूरी देणे, विहित प्रमाणपत्र देणे यासारख्या बाबींबाबत कार्यवाही करणे.

३. प्रादेशिक पर्यटन विकास योजनेतर्गत तसेच केंद्रीय अर्थसहाय्यातुन राज्यातील पर्यटन स्थळांचा पर्यटनदृष्ट्या विकास करणे, पायाभूत सुविधा निर्मित प्रकल्पांची आखणी करणे, विशेष प्रकल्प राबविणे, याकरिता निधीची तरतुद व विनियोग याबाबत संनियंत्रण ठेवणे. तसेच याबाबतचा अहवाल वेळोवेळी शासनास सादर करणे.

४. पर्यटन स्थळांचे खालीलप्रमाणे वर्गीकरण करण्यात येते :

(१) श्रेणी-अ

शासन निर्णय पर्यटन व सांस्कृतिक, कार्य विभाग क्र. २०१६/०२/२२. पर्यटन दि/१०६५.क्र.प्र./१२/२०१५-टीडीएस. व शासन शुध्दीपत्रक क्र. २०१६/०३/०८. दि. पर्यटन/१०६५. क्र.प्र./२०१५-टीडीएस. अन्वये निश्चित करण्यात आलेल्या निकषांनुसार.

(२) श्रेणी-ब

/११/२०१६-टीडीएस. पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग क्र. शासन निर्णय प्र. २०१७/०४/२५. दि. पर्यटन/१०६५. क्र. अन्वये निश्चित करण्यात आलेल्या निकषांनुसार.

(३) श्रेणी-क

जिल्हास्तरावरील स्थानिक महत्त्व असलेली स्थळे यांचा विकास जिल्हा नियोजन व विकास मंडळाच्या उपलब्ध तरतुदीतून करण्यात येतो.

४. राज्यातील पर्यटन स्थळांना प्रसिद्धी देणे. राज्याच्या पर्यटनाच्या वृद्धीसाठी प्रसिद्धी व प्रचालनासाठी राज्यातील, देशातील व आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील पर्यटनाबाबतचे कार्यक्रम, प्रदर्शने, परिषदा, संवाद, महोत्सव यामध्ये सहभागी होणे व त्याकरिता नियोजन करणे.

५. पर्यटकांना पर्यटनासंबंधी माहिती उपलब्ध करून देणे, याकरिता नियोजन करून त्यानुसार प्रचार व प्रसिद्धी करणे.

६. पर्यटकांच्या सुरक्षिततेविषयी उपाययोजनांची अंमलबजावणी करणे.

७. पर्यटन संचालनालयातील संचालक, पर्यटन संचालनालय यांच्या अखत्यारितील पदांबाबत विहित सेवाप्रवेश नियम व प्रचलित शासन निर्णय/अधिसूचना/परिपत्रके/आदेश व कार्यपद्धतीनुसार पर्यटन संचालनालयातील पदभरती, नियुक्त्या, पदोन्नती, शिस्तभंग विषयक कारवाई तसेच इतर आस्थापना आणि सेवाविषयक बाब हाताळणे.

८. न्यायालयीन व कायदेविषयक बाबी हाताळणे.

९. पर्यटन विषयक विधीमंडळ कामकाजाविषयी कार्यवाही करणे, माहिती संकलीत करणे व शासनास सादर करणे.

१०. शासन वेळोवेळी निदेशित करेल व विहित करेल अशी कामे.

शासनाच्या पर्यटन धोरणाची परिणामकारक आखणी व अंमलबजावणी करण्यासाठी शासन निर्णय, पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग क्र. टीडीसी-२०१४/२/प्र. क्र. ९६/ पर्यटन, दिनांक १२ एप्रिल, २०१६ अन्वये पर्यटन संचालनालयाची स्थापना व दिनांक १४ जुलै २०१६ अन्वये प्रथम ४४ पदे व नंतर दिनांक १/११/२०१७ च्या शासन निर्णयान्वये ११ पदे मंजूर करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. त्याचा तपशिल पुढीलप्रमाणे आहे :

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	ग्रेड पे	पदसंख्या
१.	संचालक	३७४००-६७०००	८७००	१
२.	सहसंचालक	१५६००-३९१००	७६००	१
३.	कार्यकारी अभियंता	१५६००-३९१००	६६००	२
४.	उप अभियंता	१५६००-३९१००	५४००	७
५.	उप संचालक	९३००-३४८००	६६००	५
६.	सहाय्यक संचालक	९३००-३४८००	४४००	२
७.	मुख्य लेखाधिकारी	९३००-३४८००	४४००	१
८.	सहाय्यक लेखा अधिकारी	९३००-३४८००	४३००	२
९.	अधीक्षक	९३००-३४८००	४४००	१
१०.	माहिती व तंत्रज्ञान अधिकारी	९३००-३४८००	४४००	२
११.	वरिष्ठ लिपिक	९३००-३४८००	४२००	७
१२.	लेखापाल	९३००-३४८००	४२००	७
१३.	लिपिक टंकलेखक	९३००-३४८००	१९००	९
१४.	लघुलेखक उच्चश्रेणी	९३००-३४८००	४४००	२
१५.	निम्नश्रेणी लघुलेखक	९३००-३४८००	४३००	६
	एकूण निर्माण करावयाची पदे			५५
	कंत्राटी पद्धतीने भरावयाची पदे			
१६.	वाहन चालक	१२०००X९		९
१७.	शिपाई/सफाईगार	१२०००X९		९
	एकूण पदे			१८

१. आदरातिथ्य क्षेत्रास औद्योगिक दर्जा देण्याबाबत-

आदरातिथ्य क्षेत्र हा पर्यटन व्यवसायातील मुख्य सेवा उद्योग आहे आणि महाराष्ट्र राज्याच्या आर्थिक विकासाच्या संदर्भात महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे. याद्वारे मोठ्या प्रमाणावर रोजगार निर्मिती होते. तसेच हा व्यवसाय राज्याला परकीय चलन मिळवून देण्याचे एक परिणामकारक साधन आहे. कोविड-१९ च्या नंतर राज्याची आर्थिक स्थिती पुर्वपदावर येण्यास या क्षेत्राचा निश्चितच मोठा हातभार लागणार आहे. प्रतिवर्षी ८.५% दराने वाढ होण्याची तसेच राज्याच्या सकल उत्पन्नात अंदाजे ५५ बिलियन डॉलर्स इतकी वाढ होण्याची क्षमता पर्यटन क्षेत्रामध्ये आहे. त्यासबरोबर या क्षेत्रामध्ये सन २०३० पर्यंत ६० लाख नवीन रोजगार निर्मिती होऊ शकते. आदरातिथ्य क्षेत्र हे पर्यटन व्यवसायाचे सर्वात महत्त्वाचे अंग आहे. शासन निर्णय दि. ०३ डिसेंबर, २०२० नुसार आदरातिथ्य क्षेत्रास औद्योगिक दर्जा देण्यात आला आहे.

२. Ease of Doing Business

आदरातिथ्य क्षेत्रात व्यवसाय करणाऱ्यांना व्यवसाय सुरू करण्यासाठी पुर्वी वेगवेगळ्या ७० प्रकारचे परवाने १२ वेगवेगळ्या विभागांमार्फत घ्यावे लागत होते. पर्यटन विभागामार्फत पुढाकार घेऊन विविध विभागांशी समन्वय साधुन त्या-त्या विभागांच्या परवानग्यांची संख्या कमी करण्यासाठी प्रयत्न करण्यात आले. आता आदरातिथ्य क्षेत्रात व्यवसाय सुरू करण्यासाठी परवानग्यांची संख्या ७० वरून १५ तर विभागांची संख्या १२ वरून ७ इतकी कमी करण्यात येत आहे. Ease of Doing Business चा प्रस्ताव तयार करण्यात आला असून मान्यतेसाठी सादर करण्यात येत आहे. परवानग्यांची संख्या कमी करण्यात येणार असल्यामुळे भविष्यात आदरातिथ्य क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणावर गुंतवणूक होऊन प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रोजगार वाढेल आदरातिथ्य क्षेत्रातून शासनाला मोठ्या प्रमाणावर महसूल प्राप्त होईल.

दिनांक ०२ नोव्हेंबर, २०२० रोजीच्या शासन निर्णयानुसार Ease of Doing Business ला मान्यता देण्यात आली.

३. कृषी पर्यटन धोरण

दिवसेंदिवस शहरीकरण वाढत असल्याने पर्यटकांची ओढ ही निसर्गाकडे वाढत आहे. सध्याच्या धकाधकीच्या जीवनातुन आराम मिळण्यासाठी पर्यटन वीकेंडच्या दिवशी निसर्गाच्या सानिध्यात राहणे पसंत करत आहेत.

एखाद्या खेडेगावात निसर्गरम्य ठिकाणी रहाणे, शेतामध्ये जाऊन प्रत्यक्ष शेतीच्या कामाचा अनुभव घेणे, ग्रामीण संस्कृती, कला, खाद्य, यांचा आस्वाद पर्यटकांना घेता यावा यासाठी कृषी पर्यटन धोरण जाहीर करण्यात आले आहे. कृषी पर्यटन धोरणामुळे राज्यातील शेतकऱ्यांना कृषी क्षेत्राला पुरक व्यवसाय उपलब्ध होऊन ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला चालना मिळणार आहे. ग्रामीण कला संस्कृतीचे जतन व संवर्धन होण्यास मदत होणार आहे. दिनांक २८ सप्टेंबर २०२० रोजी कृषी पर्यटन धोरण जाहीर करण्यात आले.

४. कॅरॅव्हॅन पर्यटन धोरण

महाराष्ट्र पर्यटन धोरण अन्वये महाराष्ट्रात निसर्गरम्य समुद्र किनारे २०१६, ऐतिहासिक किल्ले, पर्वतरांगा, थंड हवेची ठिकाणे, नदी, वनसंपदा, ऐतिहासिक वारसास्थळे, लेणी, धरणे अशी अनेक वैशिष्ट्यपूर्ण पर्यटनाची ठिकाणे आहेत. अशा ठिकाणी कॅरॅव्हॅन पर्यटनाकरिता मोठा वाव आहे. अतिदुर्गम भागात हॉटेल, रिसॉर्ट सारख्या राहण्याच्या सोयी अत्यंत कमी प्रमाणात उपलब्ध आहेत. अशा ठिकाणी तसेच ज्या क्षेत्रामध्ये कायमस्वरूपी बांधकामासाठी प्रतिबंध घालण्यात आले आहेत अशा ठिकाणी कॅरॅव्हॅन व कॅम्परव्हॅनच्या साहाय्याने पर्यटकांना सर्व सोयी सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी पर्यटन संचालनालयामार्फत कॅरॅव्हॅन पर्यटन धोरणाचा मसूदा तयार करण्यात आला आहे. सदर धोरण विभागांत तयार करण्यात आले असून शासन ३ कॅरॅव्हॅन व सर्वसाधारण सूचना अशा, हे कॅरॅव्हॅन पार्क अन्वये सदर पर्यटन धोरणास मंजुरी देण्यात आली. १५ मार्च २०२१ निर्णय दिनांक आहे.

५. बीच शॅक धोरण

बीच शॅक म्हणजे समुद्रकिनार्या लागत पर्यटकांकरिता उपहारगृहाची, स्वच्छतागृहाची, चेंजींग रुमची सुविधांकरिता निर्माण करण्यात आलेले शॅक. महाराष्ट्राच्या समुद्र किनार्यांचा सर्वांगीण शाश्वत व एकसमान विकास करण्याकरिता बीच शॅक संप्रेरक म्हणून काम करणार आहे.

बीच शॅक धोरणामुळे

- राज्याच्या किनार्यालागत आवश्यक मूलभूत सोयी-सुविधांचा विकास
- स्थानिक विकासासाठी पुढाकार आणि स्थानिकांना रोजगाराच्या संधी
- पर्यटकांना आकर्षित करण्यासाठी राज्यात निवडलेल्या समुद्रकिनार्यावर स्थानिक आकर्षण निर्माण करण्यास चालना मिळणार आहे.

दिनांक १७-८-२०२० रोजी बीच शॅक धोरण जाहीर करण्यात आले.

६. साहसी पर्यटन उपक्रम धोरण

महाराष्ट्रात कोकण किनारा जमीन व विदर्भ या वैविध्यपूर्ण प्रदेशात पाणी, पश्चिम घाटातील पर्वतराजी, साहसी हवेतील साहसी पर्यटनास मोठ्या प्रमाणावर वाव आहे. पर्यटन हे क्षेत्र पर्यटनाचे लोकप्रिय अंग असून पर्यटकांचा साहसी पर्यटनाकडे कल वाढत जात आहे. अंतर्गत साहसी पर्यटनाला चालना २०१६ पर्यटन धोरण, अॅडव्हेंचर देणे तसेच साहसी पर्यटन आयोजित करणाऱ्या संस्था तूर ऑपरेटर्ससाहसी क्रीडा संदर्भात, प्रशिक्षण देणाऱ्या संस्था प्रशिक्षण देणे, प्रोत्साहन देणे, नियोजन, सनियंत्रण, विनियमन, क्लब यांची नोंदणी, संघटना/इत्यादी बाबींचा समावेश करण्यात आलेला असून शासन निर्णय दि. २४ ऑगस्ट रोजी साहसी पर्यटन २०२१ उपक्रम धोरणास मान्यता देण्यात आली आहे.

१.३ महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ

प्रस्तावना

महाराष्ट्र पर्यटन विकासास चालना मिळावी या हेतूने महाराष्ट्र शासनाने ३ कोटी रुपये अधिकृत भांडवल देवून महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाची कंपनी अॅक्ट, १९५६ अन्वये दिनांक २० जानेवारी १९७५ रोजी स्थापना केली. मार्च १९८४ मध्ये रु. ३ कोटी व सन १९८९ मध्ये रु. १५ कोटी तर सन १९९८ मध्ये रु. २५ कोटी इतके वाढीव भाग-भांडवल शासनामार्फत सदर महामंडळास मंजूर करण्यात आले आहे. त्यानंतर आजमितीस रु. १५.३८ कोटी इतके भाग-भांडवल व रु. ४.४ कोटी इतके कर्ज महामंडळास वितरीत करण्यात आले आहे. पर्यटन विकास आणि प्रचालनात्मक कार्ये सदर महामंडळ करते.

२. महामंडळाचा मुख्य उद्देश -

(२.१) महाराष्ट्र शासनाकडून राज्यातील स्थिर मालमत्ता यांच्या दायित्वासह ताब्यात घेणे आणि राज्यात अथवा राज्याबाहेर बसविणे अथवा निर्माण किंवा पर्यटनाशी संबंधित असलेला वा होऊ शकणारा व कुठल्याही प्रकारे निगडित असलेला उपक्रम ताब्यात घेणे, विशेषतः पर्यटक निवास, पर्यटक बंगले, पॅव्हिलियन लोकनिवास, धर्मशाळा, युथ हॉस्टेल, पर्यटन माहिती केंद्रे कन्व्हेन्शन सेंटर्स इत्यादी त्याला संलग्न असलेल्या उपहारगृहाच्या सोयीसह ताब्यात घेऊन ते महाराष्ट्र राज्यात विदेशी आणि अंतर्गत पर्यटनाचा विकास होण्याच्या दृष्टिने चालविणे.

(२.२) राज्यातील अभयारण्ये, उपवने आणि करमणूकप्रधान सौंदर्य स्थळे इत्यादी पर्यटनाच्या दृष्टिने आकर्षक असलेली स्थळे भाडेपट्ट्याने घेऊन वा अन्य प्रकारे संपादन करून त्यांचा विकास करणे.

(२.३) राज्यातील पर्यटन महोत्सव, राज्यातील वारसा स्थळे तसेच पर्यटनदृष्ट्या महत्त्वाच्या ठिकाणी (उदा., एलिफंटा, नागपूर, कोल्हापूर, पुणे, औरंगाबाद इ.) सांस्कृतिक महोत्सव आयोजित करण्यात येतात.

या व्यतिरिक्त चिकू, टर्टल-डॉल्फिन्स, द्राक्ष, संत्री, आंबा अशा प्रकारचे महोत्सवही साजरे करण्यात येतात.

३. महामंडळाच्या उपक्रमांची माहिती -

पर्यटन स्थळांचा विकास करण्याच्या उद्देशाने महामंडळाची स्थापना झाली आहे. खाजगी व्यावसायिकांना पर्यटन विकास कार्यासाठी जागा उपलब्ध करून देणे व मूलभूत सोयी-सुविधा निर्माण करून देण्याची महत्त्वाची भूमिका महामंडळाला पार पाडावी लागणार आहे. महामंडळाने या आधीच समुद्र किनाऱ्यावरील २२ जागांची निवड करून ठेवली आहे. तसेच प्रेक्षणीय स्थळे, धार्मिक स्थळे, ऐतिहासिक स्थळे, थंड हवेची स्थळे, वन्य प्राणी असलेली स्थळे इत्यादी पर्यटनाचे आकर्षण होऊ शकणाऱ्या जागा निश्चित केल्या आहेत.

४. महामंडळामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजना -

(४.१) राज्यात पर्यटन विकासाला भरपूर वाव असून यामध्ये ७२० कि.मी.चा समुद्रकिनारा, सुमारे ३५० गड किल्ले, ५ राष्ट्रीय उद्याने, ३५ अभयारण्ये, ४ जागतिक वारसा लाभलेली स्थळे (अजिंठा) वेरूळ, घारापुरी लेणी, छत्रपती शिवाजी टर्मिनस, अशा ठिकाणी टप्प्याटप्प्याने पर्यटकांसाठी सुविधा उपलब्ध करणे गरजेचे आहे.

(४.२) सध्या महामंडळाने पर्यटक निवासातील सोयी सवलती आणि देखभाल यासाठी शासनाकडून पुरेसे वित्तीय पाठबळ मिळवून सदर निवासातील सोयीचा व देखभालीचा दर्जा सुधारण्याचे (पर्यटक निवासांची दर्जोन्नती/श्रेणीवाढ) ठरविले आहे.

(४.३) महामंडळाने अनेक स्थळांचा जलक्रीडा केंद्र म्हणून विकास करण्याचे निश्चित केले आहे. यापैकी काही समुद्रकिनार्यावर काही पाटबंधारे खात्याच्या जलाशयाजवळ आहेत. कार्ला, गणपतीपुळे व गंगापूर येथे नाशिक बोट क्लब जलक्रीडा केंद्रे सुरू केली आहेत. तसेच सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात कुडाळ, निरुत्पर खाडी, आरोंदा, माडखोल व तारकर्ली येथे जलक्रीडा केंद्रे सुरू केली आहेत. तसेच स्कुबा डायविंग, स्नार्केलिंग ह्या स्पीडबोट सारख्या सुविधा सुरू केल्या आहेत व पीपीपी माध्यमातून सी-वर्ल्ड प्रकल्प राबविण्याच्या प्रस्तावास शासनाने तत्ततः मान्यता दिली आहे. मे. सायन्स अँड टेक्नोलॉजी पार्क, पुणे मार्फत सदर प्रकल्पाचा परिपूर्ण अहवाल (डंपर) तयार करण्याचे काम सुरू आहे. सद्यःस्थितीत या प्रकल्पाच्या भूसंपादनाबाबतची कार्यवाही जिल्हाधिकारी, सिंधुदुर्ग यांच्याकडून प्रगतीपथावर आहे. तसेच सातारा, बोरधरण, अंबाझरी, ओझरखेड व कोयना या ठिकाणी अत्याधुनिक जलक्रीडा राबविण्यात येणार आहेत.

(४.४) राज्यातील किल्ल्यांच्या पायथ्याशी सोयी-निर्माण करण्याकरिता राज्य शासनाने किल्ले मालिका मंजूर करून पहिल्या टप्प्यातील किल्ले सर्किटमध्ये पुढील किल्ल्यांचा प्राथम्याने विकास करण्यात आला आहे. राजमाची, लोहगड, सिंहगड, तोरणा व शिवनेरी या किल्ल्यांच्या परिसरात पर्यटकांसाठी पदपथांची कामे, दिशादर्शक फलक, सुशोभीकरण व बैठक व्यवस्था, पर्यटक माहिती केंद्र व सुविधा केंद्र, उपहारगृह, स्टील, पाण्याच्या टाक्या, स्वच्छतागृह, रिफ्रेशमेंट स्टॉल व विश्राम स्थळे, महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाचे पर्यटन केंद्र, इ. सुविधा निर्माण करण्यात आलेल्या आहेत. तसेच रायगड, सिंधुदुर्ग किल्ला यासारख्या महत्त्वाच्या किल्ल्यांच्या परिसरात पर्यटनाच्या सोई उपलब्ध करण्याच्या अनुषंगाने सविस्तर प्रस्ताव तयार करण्यात आले आहेत. त्यापैकी रायगड किल्ल्याचा आराखडा मंजूर केला आहे.

(१) स्वदेश दर्शन : महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळामार्फत स्वदेश योजनेतर्गत सिंधुदुर्ग कोस्टल सर्किट हा प्रकल्प राबविण्यात येत आहे. या योजनेसाठी सन २०१५-१६ मध्ये रु. ८२.१७ कोटी रकमेस मान्यता देण्यात आली होती व प्रथम टप्प्यात रु. १६.४३ कोटी इतकी रक्कम वितरीत करण्यात आली आहे. ऑक्टोबर २०२० मध्ये उपलब्ध जागा व कामाची मुदत लक्षात घेता या प्रकल्पास रु. १९.०६ कोटी अशी सुधारित प्रशासकीय मान्यता देण्यात आली आहे. यामध्ये तारकर्ली, सागेश्वर, मिठबाव व विजयदुर्ग येथील किनारा सुरक्षा व सुविधेची कामे डिसेंबर २०२१ पर्यंत पूर्ण करून या सुविधा पर्यटकांसाठी खुल्या करणे नियोजित आहे. आज या प्रकल्पावर रु. १६.४५ कोटी निधी खर्च झाला आहे. वितरित करण्यात आलेला निधी पूर्णपणे खर्च झाला असून पूर्ण रकमेचे उपयोगिता प्रमाणपत्र केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयास सादर करण्यात आले असून उर्वरित कामे पूर्ण करण्यासाठी निधीची मागणी करण्यात आली आहे.

सिंधुदुर्ग कोस्टल सर्किट या प्रकल्पाच्या धर्तीवर रत्नागिरी कोस्टल सर्किट या प्रकल्पासाठी रु. ९२.९४ कोटी रकमेचा प्रस्ताव मंजुरीसाठी सन २०१७ मध्ये सादर करण्यात आला असून यास अद्याप मान्यता अप्राप्त आहे.

(२) (१) प्रसाद (PRASAD) : National Mission on Pilgrimage Rejuvenation and Spiritual Augmentat Drive योजनेतर्गत त्र्यंबकेश्वर विकास प्रकल्प हा रु. ३७.८१ कोटी मंजूर असून यात तीर्थक्षेत्र, तलाव व परिसर सुशोभीकरण, पर्यटन व सुविधा वाहनतळ व इतर पर्यटन सुविधा या घटकांची कामे समाविष्ट आहेत. या प्रकल्पासाठी पहिल्या टप्प्यात रु. ८.४९ कोटी वितरीत करण्यात आले असून, वितरित करणेत आलेला निधी पूर्णतः खर्च करण्यात आला असून त्याचे उपयोगिता प्रमाणपत्र केंद्र शासनास सादर करण्यात आले आहे. तसेच उर्वरित निधीची मागणी करण्यात आलेली आहे.

मा. सचिव (पर्यटन), भारत सरकार यांच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या दिनांक २६ ऑक्टोबर २०२१ रोजीच्या CSMC च्या मीटिंग मध्ये महाराष्ट्र शासनाच्या पर्यटन विभागामार्फत सादर करणेत आलेल्या संत श्रेष्ठ श्री निवृत्तीनाथ महाराज मंदिर त्र्यंबकेश्वर, जि. नाशिक परिसराचा विकास करणे या कामाच्या रु. २२.२३ कोटी रकमेचा प्रस्ताव टप्पा-१ अंतर्गत मंजूर व सुरू असलेल्या श्री क्षेत्र त्र्यंबकेश्वर प्रकल्पामध्ये समाविष्ट करण्यास तत्त्वतः मान्यता देण्यात आली असून त्यानुषंगाने रु. २२.९३ कोटी रकमेचा सविस्तर प्रकल्प अहवाल केंद्र शासनास मंजुरीस्तव सादर करणेत आला आहे. मंजुरी व निधी प्राप्त झाल्यास ऑगस्ट २०२२ पर्यंत प्रकल्प पूर्ण होणे अपेक्षित आहे.

(४.५) अजिंठा-वेरूळ लेणी संवर्धन व पर्यटन विकास प्रकल्प टप्पा १ व २ JAICA (जपान सरकार) च्या अर्थसहाय्याने पूर्ण करण्यात आला आहे. टप्पा-१ मध्ये लेणी संवर्धन-औरंगाबाद विमानतळ विकास, पाणीपुरवठा, वीजपुरवठा, वनीकरण इत्यादी कामे व टप्पा २ मध्ये लेणी संवर्धन, लेणी विकास, वनीकरण, पाणीपुरवठा, जनजागृती, मायक्रो क्रेडीट, अजिंठा-वेरूळ येथे पर्यटन संकुल इत्यादी कामे पूर्ण झाली असून उपलब्ध सुविधा पर्यटकांसाठी खुल्या करण्यात आल्या होत्या. परंतु आजरोजी सदरचे अभ्यांगत केंद्र बंद अवस्थेत आहे. सदरच्या अभ्यांगत केंद्राच्या वार्षिक परिचालन तथा देखभाल दुरुस्तीकरिता रु. १० ते १२ कोटींची आवश्यकता लागणार आहे. त्याबाबतचा प्रस्ताव प्रादेशिक विकास पर्यटन योजना अंतर्गत सादर करण्यात आला असून निधी प्राप्त होताच सदरचे अभ्यांगत केंद्र पर्यटकांना खुले करण्यात येईल.

वित्तीय आवश्यकता

(रुपये हजारात)

अ.क्र.	योजनेचे नाव	सन २०२०-२०२१ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ अर्थसंकल्पीय तरतूद	सन २०२२-२०२३ अर्थसंकल्पीय तरतूद (प्रस्तावित)
१.	केंद्र पुरस्कृत योजनेतील राज्य शासनाचा हिस्सा (३४५२-१९०२)		२०,००,००	२०,००,००

(४.६) निवास व न्याहारी योजना : राज्यातील विविध धार्मिक स्थळे, ऐतिहासिक महत्त्वाच्या जागा, समुद्र किनारे, डोंगरदऱ्या व जंगले याकडे पर्यटकांचा ओघ जास्त प्रमाणात वाढलेला आहे व त्यासाठी प्रत्येक ठिकाणी लगेच पर्यटन संकुले बांधण्यावर खर्च करणे फायदेशीर व शक्य नाही. अशा स्थळांचा अभ्यास केल्यानंतर असे दिसून आले की, बऱ्याच ठिकाणी स्थानिक लोकांकडे ०२ ते ०५ अतिरिक्त खोल्या व काही घरे, बंगले उपलब्ध आहेत. पर्यटकांना स्थानिक घरमालकांची घरे/बंगले पर्यटकांच्या सोईसाठी उपलब्ध करून दिल्यास दोन फायदे संभवतात— एक म्हणजे पर्यटकांसाठी किफायतशीर पद्धतीवर स्वच्छ, राहण्याची आणि निवासाची घरगुती सोय उपलब्ध होईल. तसेच स्थानिक घरमालकांना किंवा त्यांच्या नातेवाईकांना स्वयंरोजगार निर्माण होईल. दुसरा महत्त्वाचा फायदा म्हणजे राज्याबाहेरील किंवा परदेशी पर्यटकांना मालकांसहीत राहून स्थानिक संस्कृती, राहणी, चालीरीती आणि खाद्यपदार्थ यांची चांगल्या प्रकारे ओळखदेखील होईल आणि पर्यटन स्थळांना भेट दिल्याचा खरा आनंद मिळेल ही बाब विचारात घेऊन राज्यात निवास व न्याहारी योजना सुरू केलेली आहे.

(४.७) महाभ्रमण योजना : राज्यात पारंपारिक पर्यटनापेक्षा वेगळा अनुभव देऊन पर्यटन वृद्धीसाठी महाभ्रमण योजना राबविण्यात येत आहे. सदर योजनेंतर्गत विविध अनुभवजन्य पर्यटन उपक्रमांची नोंदणी करून महामंडळामार्फत त्याचे आरक्षण तसेच प्रचार व प्रसार करण्यात येतो. त्या अंतर्गत प्रत्यक्ष शेती व शेती संबंधीची विविध कामे, निसर्ग सहवास, ऐतिहासिक वारसा, कला, स्थानिक हस्तकला व पाककला, परंपरा व जीवनशैली, ग्रामीण व आदिवासी संस्कृतीची ओळख, स्थानिक उत्सव, विविध संग्रहालये, यांचा अनुभव पर्यटकांना देण्यात येतो या योजनेअंतर्गत आत्तापर्यंत संपूर्ण महाराष्ट्रात एकूण १३३ नोंदणीधारक असून सदर योजनेचा पर्यटक लाभ घेत आहेत.

(४.८) स्वच्छ भारत अभियान : स्वच्छ भारत अभियानांतर्गत महामंडळामार्फत राज्यातील ग्रामपंचायत, नगरपालिका, महानगरपालिका यांच्यासाठी संपूर्ण मार्गदर्शक तत्त्वे व कृती आराखड्यासह माहितीपुस्तिका प्रकाशित करण्यात आली आहे. त्याचप्रमाणे शाश्वत व जबाबदार पर्यटन यावर आधारित १६ लघु चित्रफितींची डि. व्ही. डी. महामंडळामार्फत प्रकाशित करण्यात आली आहे.

स्थानिक ग्रामपंचायत, नगरपालिका, महानगरपालिका तसेच, विविध महाविद्यालये यांचेसाठी स्वच्छ भारत अभियानांतर्गत संपूर्ण कचरा व्यवस्थापनासाठी महामंडळामार्फत कार्यशाळांचे आयोजन करण्यात येते.

महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ अधिकारी/कर्मचाऱ्यांची पद व पदसंख्या आणि वेतनश्रेणी

अ. क्र.	पदनाम	मंजूर पदे सन २००२	सहाय्या आयोगानुसार वेतनश्रेणी रुपये
१.	व्यवस्थापकीय संचालक	१	शासन प्रतिनियुक्तीवर
२.	मुख्य लेखा अधिकारी	१	राज्य शासन प्रतिनियुक्तीवर
३.	महाव्यवस्थापक	१	१५६००-३९१०० (७६००)
४.	उपमहाव्यवस्थापक	१	१५६००-३९१०० (६९००)
५.	वरिष्ठ व्यवस्थापक	८	१५६००-३९१०० (६६००)
६.	वरिष्ठ व्यवस्थापक (लेखा)	१	१५६००-३९१०० (६६००)
७.	व्यवस्थापक	१०	९३००-३४८०० (४६००)
८.	व्यवस्थापक (लेखा)	२	९३००-३४८०० (४६००)
९.	व्यवस्थापक (बांधकाम)	६	९३००-३४८०० (४६००)
१०.	लघुलेखक (निवड श्रेणी)	१	९३००-३४८०० (४६००)
११.	लघुलेखक (उच्च श्रेणी)	३	९३००-३४८०० (४४००)
१२.	अधिकारी	२१	९३००-३४८०० (४४००)
१३.	प्रमुख लेखापाल	८	९३००-३४८०० (४४००)
१४.	लघुलेखक (निम्न श्रेणी)	६२	९३००-३४८०० (४३००)
१५.	सहाय्यक	२३	९३००-३४८०० (४२००)
१६.	उपलेखापाल	१०	९३००-३४८०० (४२००)
१७.	कनिष्ठ अभियंता	-	५२००-२०२०० (२८००)
		-	९३००-३४८०० (४३००)
१८.	वरिष्ठ लिपीक	३८	५२००-२०२०० (२४००)
१९.	लेखा लिपीक	१३	५२००-२०२०० (२४००)
२०.	लघुटंकलेखक	१	५२००-२०२०० (२४००)
२१.	वाहन पर्यवेक्षक/प्रमुख तांत्रिक	३	५२००-२०२०० (२४००)
२२.	लिपीक	५८	५२००-२०२०० (१९००)
२३.	अनुरेखक	१	५२००-२०२०० (२०००)
२४.	वाहनचालक	१०	५२००-२०२०० (१९००)
२५.	स्वयंपाकी	६	५२००-२०२०० (१९००)
२६.	बारमन	५	५२००-२०२०० (१९००)
२७.	यांत्रिक	२	५२००-२०२०० (२४००)
२८.	सहा. यांत्रिक	३	५२००-२०२०० (१९००)
२९.	वीजतंत्री/नळकारागीर	८	५२००-२०२०० (२४००)
३०.	सहा. स्वयंपाकी/वेटर इ.	३७	४४४०-७४४० (१६००)
३१.	शिपाई/निवास कर्मचारी तत्सम	१७९	४४४०-७४४० (१३००)
३२.	माळी	२६	४४४०-७४४० (१३००)

एकूण -

४८७

५. राज्याच्या पर्यटनाची प्रसिद्धी व पणन

महाराष्ट्रातील पर्यटन स्थळे तसेच जागतिक वारसा स्थळे भारताच्या तसेच जगाच्या नकाशावर प्रकर्षाने यावीत तसेच त्यांचा विकास व्हावा याकरिता महाराष्ट्र शासन राज्य पर्यटन विकास महामंडळाच्या माध्यमातून सातत्याने जाणीवपूर्वक प्रयत्न करीत आहे. पर्यटनाची प्रसिद्धी करण्याच्या बाबतीत व्यापक प्रयत्न चालू आहेत. राज्यातील पर्यटन स्थळांना जागतिक पातळीवर प्रसिद्धी मिळावी म्हणून डिस्कव्हरी चॅनेल, (टीएलसी) या लोकप्रिय चॅनलसाठी ६ भागात चित्रीकरण केले होते. त्याचे प्रसारण करण्यात आले आहे. सदर प्रसारणाद्वारे विदर्भ, (नागपूर/अमरावती) नाशिक व पुणे विभाग, मराठवाडा आणि कोकणातील प्रमुख पर्यटन स्थळे डिस्कव्हरी चॅनेलद्वारे ७ देशांमध्ये दाखविण्यात आली आहेत. आंतरराष्ट्रीयदरजाच्या उत्तम नियतकालिकांद्वारे अत्युत्तम छायाचित्रांसह पर्यटकांना माहिती देण्यासाठी महाराष्ट्र अनलिमिटेड हे आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे इंग्रजी त्रैमासिक पर्यटन महामंडळाने सुरू केले आहे.

६. महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाने आतापर्यंत विकसित केलेली पर्यटन स्थळे

(१) वेळणेश्वर	(२१) रामटेक	(४१) तुळजापूर	(६१) किहीम
(२) गणपतीपुळे	(२२) चिखलदरा	(४२) सिंदखेडराजा	(६२) रायगड
(३) भंडारपुळे	(२३) तोरणमाळ	(४३) लोणार	(६३) माथेरान
(४) भाट्ये	(२४) खिंडशी	(४४) नरसी-नामदेव	(६४) एलिफंटा
(५) हर्णे किह्ला	(२५) दिवे आगार	(४५) माहुरगड	(६५) हरिहेश्वर
(६) आरवली टाक	(२६) पन्हाळा- माहिती केंद्र	(४६) रिध्दपूर	(६६) सिल्लारी
(७) तारकली	(२७) पन्हाळा - पर्यटक निवास	(४७) आंभोरा	(६७) अकलोली (वज्रेश्वरी)
(८) स्कुबा ड्रायव्हींग सेंटर	(२८) गगनबावडा	(४८) खेक्रानाला	(६८) गणेशपूरी
(९) आंबोली	(२९) ज्योतिबा - यात्री निवास	(४९) पवणी	(६९) घोडबंदर
(१०) धामापूर	(३०) दाजीपूर	(५०) बोर डॅम	(७०) लोणावळा
(११) सागरेश्वर	(३१) महाबळेश्वर	(५१) वाशिम	(७१) वर्धा
(१२) खारेपाटण	(३२) पंढरपूर	(५२) बाळापूर	(७२) पैठण
(१३) विजयदुर्ग	(३३) पांचगणी	(५३) कुणकेश्वर	(७३) कन्हैय्या कुंज - औरंगाबाद
(१४) माळशेज	(३४) कोयना लेक	(५४) मिठबाव	(७४) औंढा-नागनाथ
(१५) भंडारदरा	(३५) शिखर शिंगणापूर	(५५) बोधलकसा	(७५) येवला
(१६) शिर्डी	(३६) सिंहाड	(५६) अजिंठा "टी" जंक्शन	(७६) खारघर युथ हॉस्टेल
(१७) त्र्यंबकेश्वर	(३७) पानशेत	(५७) वेरूळ	(७७) भिमाशंकर
(१८) ताडोबा	(३८) जळगाव	(५८) नागपूर	(७८) ग्रेप वाईन पार्क-नाशिक
(१९) साकोली	(३९) कार्ला	(५९) रामटेक	
(२०) पेंच (सिल्लारी)	(४०) फर्दापूर	(६०) मुरुड-जंजीरा	

७. भविष्य वेध

- कोकणातील खाड्यांमध्ये हाऊसबोट प्रकल्प.
- समुद्र किनाऱ्यांवर पर्यटकांसाठी सोयी-सुविधा निर्माण करण्याचे प्रकल्प.
- समुद्र किनाऱ्यावर सोयी-सुविधा निर्माण करण्यासाठी २२ स्थळांची निवड केली असून त्यापैकी निवडलेल्या काही स्थळांची विकास कामे करण्यात येत आहे.

नवीन पर्यटन केंद्र / स्थळांचा विकास

- नवीन पर्यटन केंद्र / स्थळांचा शोध घेऊन त्यांचे भोवती सर्किट व क्लस्टर विकसित करणे.
- केंद्र शासनाच्या स्वदेश व प्रसाद योजनांमधून पर्यटन स्थळांचा विकास करणे.
- किल्ले मालिका विकसित करणे.
- बुध्दिस्ट सर्किट विकसित करणे.
- धार्मिक स्थळ विकास—अक्कलकोट, तुळजापूर, पंढरपूर, सोलापूर.
- लोणार स्थळ व परिसराचा पर्यटनदृष्ट्या विकास.
- कुणकेश्वर / मिठबांव जिल्हा सिंधुदुर्ग या पर्यटन स्थळांचा विकास.

२. योजनांची सविस्तर माहिती

२(अ) केंद्र पुरस्कृत योजनांतर्गत योजनेची माहिती

(१) स्वदेश दर्शन

नियंत्रण अधिकारी—उप सचिव (पर्यटन)

१. या योजनेचा मूळ उद्देश पर्यटन स्थळ व परिमंडळ यांचा पायाभूत विकास करणे असा आहे.

प्रस्तावना

सन २०१५-१६ पासून केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयाने ही नवीन योजना सुरू केली असून याद्वारे थीम बेस्ड पर्यटन प्रकल्प साकारण्याचे साध्य करण्यात येणार आहे. यात खालीलप्रमाणे थीम प्रस्तावित केल्या आहेत.

१. बुध्दिस्ट सर्किट.

२. कोस्टल सर्किट.

३. निसर्ग पर्यटन सर्किट.

४. स्पिरीच्युअल सर्किट.

५. रामायण सर्किट.

६. वारसास्थळ सर्किट

२. केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयामार्फत जास्तीत जास्त रु. १००.०० कोटी इतके सहाय्य या प्रकल्पासाठी मिळत असून उर्वरित लागणारा निधी राज्य शासनाचा वाटा म्हणून राज्य शासनाने उपलब्ध करून द्यावयाचा आहे. यातील सहाय्य/निधी हा टप्प्याटप्प्याने म्हणजेच २०% अशा स्वरूपात राज्य शासनास प्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी ३६ महिन्यांचा कालावधी केंद्र शासनाने गृहित धरलेला आहे. केंद्र शासनामार्फत मंजूर करण्यात येणाऱ्या कामांमध्ये फर्निचर, अंतर्गत सजावट, बाह्य विद्युतीकरण, इ. बाबींचा अंतर्भाव नसतो.

३. केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयामार्फत मंजूर करण्यात न येणाऱ्या बाबी राज्य शासनामार्फत राज्य शासनाच्या निधीतून पार पाडणे अपेक्षित आहे. तसेच या व्यतिरिक्त या स्थळी सार्वजनिक खाजगी सहभाग-PPP मार्फत करावयाची कामे सुद्धा राज्य शासन/महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळामार्फत पार पाडता येऊ शकतील.

४. या योजने अंतर्गत महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, राज्य शासनाची इतर कोणतीही संस्था/कार्यालय राज्य शासनाच्या पर्यटन विभागामार्फत केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयाकडे त्याबाबतचा सविस्तर प्रकल्प अहवाल (Detail Project Report-DPR) मान्यतेस्तव सादर करण्यात येतो. सदर प्रकल्प अहवाल केंद्र शासनाने मंजूर केल्यानंतर त्यासाठी केंद्राचा निधी प्राप्त होतो.

एका मार्गावरती कमीतकमी तीन मुख्य पर्यटन स्थळे एका शहर किंवा गावामध्ये येत नसतील मात्र जवळच्याच अंतरावर असतील अशा मार्गाला परिमंडळ म्हणतात.

१. स्वदेश दर्शन सद्यःस्थितीत महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळामार्फत स्वदेश योजनेतर्गत कोस्टल सर्किट सिंधुदुर्ग ही योजना राबविण्यात येत आहे. या योजनेसाठी रु. ८२.१७ कोटीची मान्यता असून रु. १६.४३ कोटी इतकी रक्कम वितरीत करण्यात आली आहे व आजपर्यंत रु. १६.४५ कोटी खर्च झाले आहे. उपलब्ध जागा व कामाची मुदत लक्षात घेता या योजनेतील रु. १९.०६ कोटीची (सुधारीत) कामे अनुक्रमे तारकली, सागेश्वर, मिठबाव व विजयदुर्ग येथील किनारा सुरक्षा व सुविधेची कामे डिसेंबर-२०२१ पर्यंत पूर्ण करून सुविधा पर्यटकांसाठी खुल्या करणे अपेक्षित आहे. तसेच रत्नागिरी जिल्ह्यातील कोस्टल सर्किट प्रकल्प रु. ९२.९४ कोटी रकमेच्या मंजूरीसाठी सन २०१७ मध्ये पाठवला असून तो अद्याप मंजूर झालेला नाही.

२. (१) **प्रसाद (PRASAD) National Mission on Pilgrimage Rejuvenation and Spiritual Augmentation Drive** योजनेतर्गत त्र्यंबकेश्वर विकास प्रकल्प हा रु. ३७.८१ कोटी मंजूर असून यात तीर्थक्षेत्र, तलाव व परिसर सुशोभीकरण, पर्यटन व सुविधा केंद्र, वाहनतळ व इतर पर्यटन सुविधा या घटकांची कामे समाविष्ट आहेत. या प्रकल्पासाठी रु. ८.४९ कोटी वितरीत करण्यात आले असून पूर्णतः खर्च करण्यात आले आहे. पुढील टप्प्याची मागणी रु. १२.०० कोटी इतक्या रकमेची महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळामार्फत करण्यात आली असून अद्याप निधी अप्राप्त आहे. निधी प्राप्त झाल्यास ऑगस्ट-२०२२ पर्यंत काम पूर्ण करणे अपेक्षित आहे.

२. या योजनेचा मुळ उद्देश राज्यातील महत्त्वाच्या तीर्थक्षेत्रांच्या ठिकाणी पर्यटकांसाठी पायाभूत सुविधांचा विकास करणे असा आहे.

३. केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयामार्फत जास्तीत जास्त रु. ४०.०० कोटी इतके सहाय्य या प्रकल्पांसाठी मिळत असून उर्वरित लागणारा निधी राज्य शासनाचा वाटा म्हणून राज्य शासनाने उपलब्ध करून द्यावयाचा आहे. यामधील सहाय्य निधी हा टप्प्याटप्प्याने म्हणजेच २०% अशा स्वरूपात राज्य शासनास उपलब्ध करून दिला जातो. केंद्र शासनामार्फत मंजूर करण्यात येणाऱ्या कामांमध्ये फर्निचर, अंतर्गत सजावट, बाह्य विद्युतीकरण, बाह्य पाणीपुरवठा, बाह्य मलनिःसारण या बाबींचा समावेश नसतो.

१. केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयामार्फत मंजूर करण्यात न येणाऱ्या सर्व बाबी राज्य शासनामार्फत राज्य शासनाच्या निधीतून पार पाडणे अपेक्षित आहे. तसेच या व्यतिरिक्त या स्थळी (PPP) मार्फत करावयाची कामे सुध्दा राज्य शासन/महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळामार्फत पार पाडता येऊ शकतील.

२. या योजने अंतर्गत महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, राज्य शासनाची इतर कोणतीही संस्था/कार्यालय राज्य शासनाच्या पर्यटन विभागामार्फत केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयाकडे त्याबाबतचा सविस्तर प्रकल्प अहवाल (Detail Project Report-DPR) मान्यतेस्तव सादर करण्यात येतो. सदर प्रकल्प अहवाल केंद्र शासनाने मंजूर केल्यानंतर त्यासाठी केंद्राकडून निधी प्राप्त होतो.

(२) (ब) राज्यस्तरीय योजना :

१. विविध ठिकाणी पर्यटन विकासासाठी मूलभूत सुविधा पुरविणे (प्रादेशिक पर्यटन विकास योजना)

(३४५२-१९५८) :-

महाराष्ट्राला सुमारे ७२० कि.मी. लांबीचा समुद्रकिनारा लाभला असून ऐतिहासिक वारसा स्थळे व किल्ले, विविध आकर्षक निसर्गरम्य स्थळे, पुरातन वास्तू, लेण्या, तीर्थस्थळे आहेत. ही पर्यटन स्थळे पर्यटकांना पाहता यावीत व महाराष्ट्रीय संस्कृतीचा परिचय व्हावा किंवा असलेला परिचय वृद्धीगंत व्हावा या दृष्टीकोनातून पर्यटनास चालना मिळावी व लोकांमध्ये आवड निर्माण व्हावी या उद्देशाने ह्या योजना राबविण्यात येत आहेत. यासाठी याबाबतचा शासन निर्णय, पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग क्र. टी.डी.एस-२०१०/प्र.क्र.४६३/पर्यटन, दि.४ नोव्हेंबर २०१० निर्गमित करण्यात आलेला आहे. प्रादेशिक पर्यटन विकास योजनेच्या प्रस्तावातील कामासाठी राज्यस्तरीय समितीने मान्यता दिल्यानंतर महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळास/जिल्हाधिकारी यांना निधी उपलब्ध करून दिला जातो. जिल्हाधिकाऱ्यांकडून प्राप्त प्रस्ताव निर्णयार्थ राज्य स्तरावरील राज्य पर्यटन विकास समितीस सादर करण्यात येतात. राज्य पर्यटन विकास समितीची रचना पुढीलप्रमाणे आहे.

१. मा. मंत्री (पर्यटन)	अध्यक्ष
२. मा. राज्यमंत्री (पर्यटन)	उपाध्यक्ष
३. प्रधान सचिव (पर्यटन)	सदस्य
४. व्यवस्थापकीय संचालक ,महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, मुंबई.	सदस्य
५. उपसचिव (पर्यटन)	सदस्य सचिव

वरील समितीने प्रादेशिक पर्यटन विकास योजने अंतर्गत प्रस्तावित कामांना मान्यता दिल्यानंतर शासन महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळास व जिल्हाधिकारी यांना मान्यता दिलेल्या कामांसाठी निधी उपलब्ध करून देते. सदर कामाचे व्यवस्थापन व सनियंत्रण महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ व जिल्हाधिकारी करतात, तसेच खर्चाचा ताळमेळ महालेखापाल यांच्या नोंदीनुसार करून पूर्णत्वाचा दाखला व निधी उपयोगितेच्या प्रमाणपत्रासह अहवाल शासनास सादर करण्याची तरतूद आहे.

२. प्रसिद्धी :

राज्यातील पर्यटन स्थळांची राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय प्रसिद्धी महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळामार्फत करण्यात येते. पर्यटन उद्योग वृद्धीगत होण्यास पर्यटन स्थळांची प्रसिद्धी व त्यांच्या विकासास उत्तेजन देणे, राज्यांतर्गत, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील पर्यटन महोत्सवामध्ये सहभागी होणे, विशिष्ट आर्थिक तरतूद उपलब्ध होण्यासाठी राज्य अर्थसंकल्पात पर्यटन विभागासाठी तरतूद करण्यात येते. त्यानुसार सन २०१९-२० या आर्थिक वर्षासाठी रु. ८०.०० कोटीची तरतूद अर्थसंकल्पात करण्यात आलेली आहे.

३. (१) पर्यटन केंद्र उघडणे (३४५२-१९९४)

(१) माथेरान, (२) पांचगणी, (३) लोणावळा, (४) पन्हाळा, (५) महाबळेश्वर

राज्यातील पाच नगरपरिषदा पर्यटन केंद्रे (माहिती केंद्रे) चालवितात. अशा प्रकारच्या माहिती केंद्रांस चौकशी व प्रसिद्धी साहित्याचा पुरवठा यासाठी आवश्यक असतो. अशा प्रकारच्या माहिती केंद्राची विशेषतः गिरिस्थानांच्या ठिकाणी नितांत गरज असते. सरकारने दिलेल्या मदतीच्या आधारे पाच नगर परिषदा ही माहिती केंद्रे चालवितात. सदर योजनेसाठी दरवर्षी रु. १,६५,००० इतके अनुदान देण्यात येते.

ही अनुदाने पर्यटन उप विभागाकडून दिली जातात. अनुदानामध्ये केंद्रात पूर्णवेळ नेमणूक केलेल्या शिपायाचे वेतन व भत्ते, माहिती केंद्रावर काम करणाऱ्या लिपिकाचे दरमहा लिपिक/मार्गदर्शकाचे वेतनाचा समावेश आहे.

(२) गिरिस्थान विकास योजना (३४५२-१८४२ व ३४५२-१८५१)

या योजनेंतर्गत पन्हाळा व चिखलदरा नगरपरिषदेला प्रत्येकी रु. १,००,००० अनुदान दिले जाते.

(३) सेवाग्राम आश्रम प्रतिष्ठानाला सहाय्यक अनुदान (३४५१-१८६९)

सेवाग्राम आश्रमाची व्यवस्था पाहण्यासाठी सेवाग्राम आश्रम प्रतिष्ठानाला पर्यटन उप विभागामार्फत दरवर्षी प्रत्येकी रु. १५,००० इतके अनुदान देण्यात येते.

(२) (क) जिल्हास्तरीय योजनांची माहिती

नियंत्रक अधिकारी — जिल्हा नियोजन समिती —

(१) 'क' श्रेणी पर्यटन स्थळांचा विकास करणे (३४५२-१९६७)

जिल्हातील स्थानिक महत्त्वाच्या ठिकाणांचा पर्यटनदृष्ट्या विकास करण्याच्या संदर्भात शासनाकडे/महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाकडे विविध व्यक्तींकडून/संस्थांकडून अर्ज येत असतात. शासनाकडे / महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाकडे प्राप्त झालेली निवेदने यासंबंधित जिल्हातील जिल्हाधिकारी यांना पाठविण्यात येतात. जिल्हाधिकारी ही निवेदने जिल्हा नियोजन व विकास समितीच्या विचारार्थ सादर करतात. सदर समिती प्राप्त प्रस्तावांपैकी कोणत्या प्रस्तावांना प्राधान्य द्यायचे हे ठरविते. त्यानुसार विकास कामे हाती घेण्यात येतात. सदर पर्यटन स्थळांच्या विकासासाठी दरवर्षी जिल्हा नियोजन व विकास समितीस गरजेनुसार अर्थसंकल्पीय तरतूद करावी लागते. सदर प्रस्तावास प्रशासकीय मान्यता जिल्हाधिकारी देतात. नियोजन विभागामार्फत या योजनेसाठी जिल्हावार तरतूद व निधीचे, जिल्हाधिकारी यांना वितरण करण्यात येते.

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

भाग - ३

सांस्कृतिक कार्य उपविभाग

अनुक्रमणिका
सांस्कृतिक कार्य उपविभाग

(१) समग्र कार्यक्रम

(प्रस्तावना, रचना व कार्यपद्धती, कामकाजाची माहिती, वित्तीय आवश्यकता, आस्थापना गोषवारा)

१.१	खुद्द सांस्कृतिक कार्य उप विभाग (मंत्रालय)	...	३७
१.२	सांस्कृतिक कार्य संचालनालय	...	४१
१.३	पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालय संचालनालय	...	४७
१.४	पुराभिलेख संचालनालय	...	५७
१.५	पु. ल. देशपांडे, कला अकादमी	...	६५
१.६	मराठी रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळ, मुंबई	...	६९
१.७	दर्शनिका विभाग	...	७५
१.८	महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी आणि सांस्कृतिक विकास महामंडळ मर्यादित (चित्रपट नगरी, गोरेगाव)	...	८५
१.९	महाराष्ट्र राज्य हिंदी, सिंधी, गुजराती साहित्य अकादमी.	...	९१
(२) राबविण्यात येणारे कार्यक्रम / योजनांची सविस्तर माहिती			

राज्यस्तरीय योजना

९९

(३) महाराष्ट्र राज्य सांस्कृतिक धोरण २०१०

... ११३

१. समग्र कार्यक्रम

१.१ खुद्द सांस्कृतिक कार्य उपविभाग (मंत्रालय)

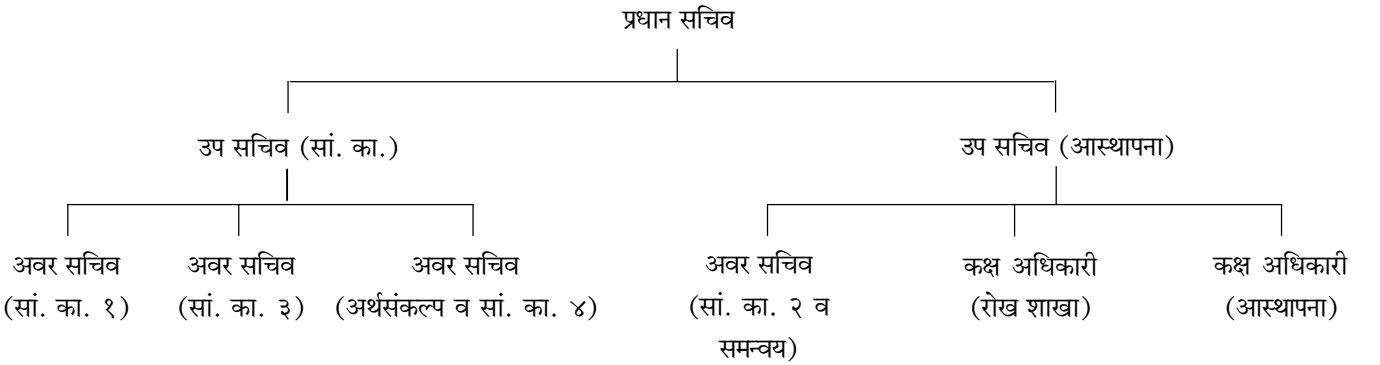
याबाबतची थोडक्यात माहिती

१.१ खुद्द सांस्कृतिक कार्य उपविभाग

प्रस्तावना

महाराष्ट्र राज्य निर्मितीच्या वेळी तत्कालीन मा. मुख्यमंत्र्यांनी रंगमंचीय कलांचा विकास करण्याची जबाबदारी शासनाची आहे, या गोष्टीस मान्यता दिली. त्यावेळी शैक्षणिक प्रसार आणि दारूबंदी प्रचार करण्याचे एक साधन म्हणून नाट्य, संगीत, चित्रपट, शाहिरी, तमाशा इत्यादी कलांचा वापर करण्यात येत होता. तथापि जीवन हेतुपूर्ण व अर्थपूर्ण करण्याच्या दृष्टिने सौंदर्यात्मक व रंगमंच कलांचा विकास करण्याचा एक महत्त्वाचा उद्देश शासनाचे पुढे होता. त्यादृष्टिने महाराष्ट्रातील सर्व रंगमंचीय कलांचा प्रामुख्याने नाट्य कलेचा विकास होण्यासाठी नाट्य महोत्सवाचे आयोजन, शास्त्रीय संगीताच्या उत्कर्षासाठी शास्त्रीय संगीत-नृत्य महोत्सवाचे आयोजन आणि लोककलेच्या विकासाकरिता तमाशा, लोककला महोत्सव तसेच मराठी चित्रपट निर्मितीस प्रोत्साहन मिळावे म्हणून मराठी चित्रपट महोत्सवाचे प्रत्येकी वर्षी आयोजन करण्यात येऊ लागले. या योजना राबविण्यासाठी हा स्वतंत्र विभाग स्थापन करण्यात आला आहे.

२. कामकाजाची रचना : —

३. विषयांचे वाटप —

सांस्कृतिक कार्य उप विभाग —

या उप विभागामार्फत खालील कामकाज करण्यात येते.

(१) सांस्कृतिक कार्यक्रम — कार्यासन-१

या कार्यासनामार्फत खालील क्षेत्रिय कार्यालयांचे कामकाज हाताळण्यात येते.

१. रंगभूमी परिनिरीक्षण मंडळ.
२. गोरेगाव चित्रपट नगरी महामंडळ.
३. कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळ.

या व्यतिरिक्त या कार्यासनामार्फत खालील योजना राबविल्या जातात.

१. आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सव.
२. मराठी चित्रपट महोत्सव.
३. मराठी चित्रपट निर्मिती सहाय्यक अनुदान.
४. नाट्य गृह बांधकाम सहाय्यक अनुदान.

(२) सांस्कृतिक कार्यक्रम — कार्यासन-२

या कार्यासनामार्फत खालील क्षेत्रिय कार्यालयांचे कामकाज हाताळण्यात येते.

- (१) दर्शनिका विभाग.
- (२) पुराभिलेख संचालनालय.
- (३) पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी.

(३) सांस्कृतिक कार्यक्रम — कार्यासन-३

या कार्यासनामार्फत खालील क्षेत्रिय कार्यालयांचे कामकाज हाताळण्यात येते.

(१) पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालय संचालनालय.

(४) सांस्कृतिक कार्यक्रम — कार्यासन-४

या कार्यासनामार्फत खालील क्षेत्रिय कार्यालयाचे कामकाज हाताळण्यात येते.

(१) सांस्कृतिक कार्य संचालनालय

(२) हिंदी, सिंधी व गुजराती साहित्य अकादमी

(५) अर्थसंकल्प कार्यासन —

या कार्यासनामार्फत खालील कामकाज हाताळण्यात येते.

(१) विभागाच्या अर्थसंकल्प विषयक बाबी.

(२) लोकलेखा समिती.

(३) अंदाज समिती.

(४) महालेखापाल कार्यालयाकडील अहवालावर कार्यवाही (विनियोजन लेखे, नागरी अहवाल, वाणिज्यिक अहवाल).

(५) सांस्कृतिक धोरण २०१० ची अंमलबजावणी करणे.

(६) आस्थापना कार्यासन —

या कार्यासनामार्फत खालील कामकाज हाताळण्यात येते.

(१) या विभागाच्या आस्थापना विषयक बाबी.

(२) नोंदणी शाखा.

(७) रोखशाखा —

या कार्यासनामार्फत खालील कामकाज हाताळण्यात येते.

(१) रोख शाखेतील संबंधीत कामकाज.

(२) महालेखापाल कार्यालयाशी खर्चाचा ताळमेळ घालणे.

(३) विभागातील कर्मचाऱ्यांची सेवा पुस्तक अद्ययावत ठेवणे.

(८) समन्वय कक्ष —

(१) विधान मंडळाशी निगडित कामकाजांचे समन्वय.

(२) विभागातील एका पेक्षा अनेक कार्यासनांशी संबंधीत कामकाजांचे समन्वय.

१. समग्र कार्यक्रम

१.२ सांस्कृतिक कार्य

संचालनालय

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.२ सांस्कृतिक कार्य संचालनालय

प्रस्तावना

सांस्कृतिक कार्य संचालनालयाची स्थापना सन १९७० मध्ये झाली आहे. सांस्कृतिक कार्य संचालनालयातर्फे शासकीय पातळीवरील सांस्कृतिक कार्यासंबंधीच्या योजना कार्यान्वित करण्यात येतात. या राज्यातील सांस्कृतिक अंगाची लोकांना माहिती व्हावी, एक प्रकारचे भावनात्मक ऐक्य निर्माण व्हावे, तसेच सांस्कृतिक क्षेत्रात काम करणाऱ्या संस्थांना प्रोत्साहन या हेतूने खाली उल्लेखिलेले महोत्सव आयोजित करण्यात येतात. त्यात राज्य नाट्य महोत्सव, राज्य चित्रपट महोत्सव, तसेच संगीत, नृत्य, तमाशा, कीर्तन, भजन, लोककला इत्यादी विविध कला महोत्सव आयोजित करण्यात येतात. याशिवाय या संचालनालयातर्फे नाट्य प्रशिक्षण शिबिरे, तमाशा प्रशिक्षण शिबिरे, बालनाट्य शिक्षण शिबिरे, कीर्तन व शाहिरी प्रशिक्षण शिबिरे आयोजित करण्यात येतात. त्याशिवाय गरजू वृद्ध व अपंग कलाकारांना आर्थिक मदत करणे, सांस्कृतिक कार्य क्षेत्रात कार्य करित असलेल्या संस्थांना अनुदान देणे इत्यादी कामे या संचालनालयाकडे आहेत.

(२) या संचालनालयातर्फे आयोजित करण्यात येणाऱ्या कार्यक्रमाची यादी –

- (१) राज्य नृत्य, नाट्य, तमाशा व संगीत महोत्सव भरवणे.
- (२) व्यावसायिक नाट्यस्पर्धा भरवणे.
- (३) कला व सांस्कृतिक संस्थांना सहायक अनुदान देणे.
- (४) जिल्हास्तरावर नाट्यगृह बांधणे.
- (५) कीर्तन व शाहिरी चर्चासत्र आयोजित करणे.
- (६) पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत प्रोत्साहन योजना.
- (७) नाट्य स्पर्धा.
- (८) मराठी चित्रपट महोत्सव आयोजित करणे.
- (९) विविध सांस्कृतिक महोत्सव.
- (१०) अभिनीत कला क्षेत्रात उल्लेखनिय कार्याबद्दल पारितोषिके देणे.
- (११) प्रयोगात्मक कलेच्या क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या संस्थांना सहायक अनुदान.
- (१२) साहित्य, कला इ. क्षेत्रातील मान्यवर व्यक्तींना अर्थसहाय्य. (अनिवार्य)
- (१३) ध्वनिमुद्रित संगीत संग्रहालय.
- (१४) हिंदी, सिंधी व गुजराती साहित्य अकादमी.

(३) वित्तीय आवश्यकता —

योजनांच्या अर्थसंकल्पीय तरतूदीची थोडक्यात माहिती खालीलप्रमाणे.

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	योजनेचे नाव	सन २०२०-२०२१	सन २०२१-२०२२	सन २०२१-२०२२	सन २०२२-२०२३
		प्रत्यक्ष खर्च	मूळ तरतूद	सुधारित तरतूद	मूळ तरतूद
१.	सांस्कृतिक कार्य संचालनालय मुख्यालय व विभागीय कार्यालय. (२२०५-१३७४) (अनिवार्य)	१८,९९,०३५८	२,६६,५९	२,३७,६६	४,४७,६६
२.	कीर्तन व शाहिरी चर्चासत्रे. (२२०५-१४१८)	०	५,००	३,००	१३,००
३.	शासकीय प्रेक्षागृहे व सभागृहे. (कार्यक्रम) (२२०५-१४८१)	०	४,००,००	२,४०,००	५,००,००
४.	राज्य मराठी, हिंदी, संगीत, बाह्य, संस्कृत दिव्यांग नाट्य स्पर्धा (कार्यक्रम) (२२०५-१४९२)	२,४७,५०	४,५०,००	२,७०,००	५,२५,००
५.	व्यावसायिक नाट्यस्पर्धा. (२२०५-१५२५)	८,८३	५०,००	३०,००	५५,००
६.	पारंपारीक कला व कलापथकांना सहाय्यक अनुदान. (२२०५-१५३४)	५०,००	२,००,००	६,००,००	३,२५,००
७.	उत्कृष्ट मराठी नाटकांचे पुराभिलेख. (२२०५-१५६१)	०	५०,००	१	५०,००
८.	साहित्य कला क्षेत्रातील मान्यवर व्यक्तींना वित्त सहाय्य. (कार्यक्रम) (२२०५-१९२८)	०	५०	३०	०
९.	भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत प्रोत्साहन योजना. (२२०५-३३२१)	१९,७२	६०,००	३६,००	५८,२५
१०.	सांस्कृतिक कार्य आस्थापना. (अनिवार्य) (२२०५-१९५५)	१,१८,९२	१,५९,२७	१,२३,३७	०
११.	कला क्षेत्रात उल्लेखनिय पारितोषिक (२२०५-१४३६)	०.००	२०,००	१२,००	२०,००
१२.	ध्वनिमुद्रित संगीत संग्रहालय. (२२०५-१४४५)	२,०६	६,००	३,६०	६,६०
१३.	शासकीय प्रेक्षागृहे व सभागृहे यांची आस्थापना. (अनिवार्य) (२२०५-१७४१)	४६,३३	९५,७०	४१,७६	७१,५७
१४.	राज्य कला संस्कृती जतन संवर्धन, विविध महोत्सव तसेच इतर कार्यक्रम (२२०५-१५०७)	१,८५,९७	६०,००,००	३६,००,००	६०,००,००
१५.	मराठी चित्रपट महोत्सव. (२२०५-१५४३)	०	१,५०,००	९०,००	१,६५,००
१६.	चित्रपट निर्मात्यांना अनुदान. (२२०५-१५७२)	०	४,००,००	२,४०,००	४,००,००
१७.	आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सव. (२२०५-१५८१)	२,५०,००	१,४३,००	१,४३,००	४,७०,००
१८.	मराठी चित्रपट निर्मितीसाठी सहाय्यक अनुदान. (२२०५-१५९९)	१,३०,००	८,००,००	४,८०,००	१५,००,००
१९.	इतर महोत्सव. (२२०५-१६०५)	२९,६५	१,५०,००	९०,००	१,७८,००
२०.	कला व सांस्कृतिक संस्थांना सहाय्यक अनुदान. (२२०५-१६२३)	४०,००	१,५०,००	९०,००	१,६५,०१
२१.	साहित्य, कला इ. क्षेत्रातील व्यक्तींना आर्थिक साहाय्य. (अनिवार्य) (२२०५-१९०१)	८७,०१,५४	९०,००,००	१,१२,००,००	९०,००,००
२२.	राज्य सांस्कृतिक निधी (२२०५-३३५१)	०.००	४०,००	२४,००	३०,००

(४) कर्मचारी विषयक गोषवारा -

पदे व वेतनश्रेणी
४.१ सांस्कृतिक कार्य संचालनालय

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	ग्रेड पे	पदसंख्या	
				२०२१-२०२२	५
१.	संचालक, सांस्कृतिक कार्य	७८,८००-२,०९,२००	एस-२५		१
२.	सहसंचालक, सांस्कृतिक कार्य	५६,१००-१,७७,५००	एस-२०		१
३.	सहायक संचालक	४४,९००-१,४२,४००	एस-१६		४
४.	लेखा अधिकारी	४४,९००-१,४२,४००	एस-१६		१
५.	कार्यक्रम अधिकारी	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५		६
६.	सहाय्यक लेखापरीक्षा अधिकारी	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५		२
७.	सहाय्यक लेखाधिकारी	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५		४
				एकूण -	१९
अराजपत्रित वर्ग-३					
१.	लघुलेखक (उच्च श्रेणी)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५		१
२.	अधीक्षक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३		४
३.	लेखापाल	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३		१
४.	शाखा अधीक्षक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३		४
५.	सहाय्यक	२५,५००-८१,१००	एस-०८		८
६.	वरिष्ठ लिपिक	२५,५००-८१,१००	एस-०८		२
७.	लघुटंकलेखक	२५,५००-८१,१००	एस-०८		१
८.	वरिष्ठ लिपिक रोखपाल	२५,५००-८१,१००	एस-०८		१
९.	लिपिक टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६		१०
१०.	वाहनचालक	१९,९००-६३,२००	एस-०६		३
				एकूण -	३५
अराजपत्रित वर्ग-४					
१.	दप्तरी	१६,६००-५२,४००	एस-०३		१
२.	नाईक	१६,६००-५२,४००	एस-०३		१
३.	शिपाई	१५,५००-४७,६००	एस-०१		६
				एकूण -	८
				एकूण-निव्वळ -	६२

४.२ शासकीय नाट्यगृहे व सभागृहे

न्यायालयाच्या आदेशानुसार रंगभवन नाट्यगृह, हे ऑक्टोबर २००३ पासून पूर्णतः बंद आहे.

१. (अ) कर्मचारीविषयक गोषवारा -

पदे व वेतनश्रेणी-शासकीय नाट्यगृहे

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	स्तर	पदसंख्या २०२१-२०२२
१	२	३	४	५
रंगभवन, धोबीतलाव, मुंबई.				
अराजपत्रित वर्ग-३				
१.	व्यवस्थापक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	१
२.	भांडारपाल	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
३.	वीजतंत्री	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
४.	ध्वनितंत्रज्ञ	२१,७००-६९,१००	एस-०७	१
५.	सहाय्यक ध्वनितंत्रज्ञ	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
६.	तारतंत्री	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
एकूण -				६
अराजपत्रित वर्ग-४				
७.	शिपाई	१५,५००-४७,६००	एस-०१	३
८.	सफाईदार	१५,५००-४७,६००	एस-०१	४
९.	चौकीदार	१५,५००-४७,६००	एस-०१	५
१०.	माळी	१५,५००-४७,६००	एस-०१	१
एकूण -				१३
एकूण -				१९

टीप : वरील कर्मचारीवृंद फक्त रंगभवन नाट्यगृहासाठी आहे. इतर कार्यक्रमासाठी निराळा कर्मचारीवृंद नाही. यापूर्वी देण्यात आलेल्या संचालन व प्रशासन या कार्यक्रमासाठी जो कर्मचारीवृंद आहे त्याच्यावरच कला व संस्कृति यांचे प्रचालन या कार्यक्रमाची जबाबदारी टाकण्यात आली आहे.

(अ) आस्था १०२०(११)/प्र.क्र.११/सा.का. ४ दिनांक ३०/१२/२०२० अन्वये

१.	रोनियो चालक	०१	१
२.	पडदे ओढणारा	०१	१
३.	रंगमंच सहाय्यक	०२	२
एकूण पदे -			४

पदे २ निरसीत

१. समग्र कार्यक्रम

१.३ पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.३ पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये

प्रस्तावना

पुरातत्त्व संचालनालयाची स्थापना सप्टेंबर १९५५ मध्ये झाली असून दिनांक १५ ऑक्टोबर १९७६ पासून या संचालनालयाचे नाव बदलून पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय असे करण्यात आले आहे.

केंद्र शासनाच्या भारतीय पुरातत्त्व सर्वेक्षणाने कायद्याने “राष्ट्रीय संरक्षित स्मारक” म्हणून जाहीर केलेली प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारके वगळता उरलेल्या प्राचीन आणि ऐतिहासिक स्मारकांचे गवेक्षण करून त्यातील, राज्याच्या दृष्टिकोनातून महत्त्वाची असलेली स्मारके “राज्य संरक्षित स्मारक” म्हणून घोषित करून त्यांचे संरक्षण, जतन, दुरुस्ती व संवर्धन करणे ही या संचालनालयाची जबाबदारी आहे.

(२) संचालनालयाची महत्त्वाची पुरातत्त्वीय कार्ये खालीलप्रमाणे आहेत –

१. प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारकांचे गवेक्षण व जतन –

२. संशोधन व उत्खनने –

एखाद्या प्राचीन स्थळाची माहिती उपलब्ध झाल्यास, त्या स्थळाची प्रत्यक्ष पाहणी करून तेथे मिळालेल्या पुरावशेषांचा अभ्यास करून व ऐतिहासिक महत्त्व लक्षात घेऊन त्या स्थळाचे आवश्यकता भासल्यास व व्यवहार्य असल्यास उत्खनन करणे.

३. पुराभिलेखांचे गवेक्षण, संशोधन व जतन –

कागदी दस्तऐवजांव्यतिरिक्तचे दगडावरील, लाकडावरील व ताम्रपटावरील उत्कीर्ण (कोरलेले) लेख शोधणे, त्यांचे वाचन करणे व संशोधन करणे.

४. नाणकशास्त्र –

प्राचीन काळातील नाण्यांचा अभ्यास करणे, त्यांचे जतन, संरक्षण करणे.

५. निखात निधी –

पूर्वीच्या काळी मुद्दाम जाणीवपूर्वक धनाचे हंडे, दागिने, मूर्ती व वस्तु पुरून ठेवल्या जात, खोदकाम करताना अशा वस्तु उजेडात येतात. अशा वस्तु आणि भूमीखाली आढळणाऱ्या या सर्वच आकस्मिकपणे सापडलेल्या अवशेषांना निखात निधी असे म्हणतात. सोने, चांदी, तांबे, धातुंची नाणी इत्यादी त्याचप्रमाणे दागदागिने असलेले निखात (एकाच जागी एकापेक्षा जास्त) निधी राज्यात सर्वत्र अधूनमधून सापडतात. या संचालनालयाकडे संचालक निखात निधी अधिकारी असल्यामुळे असे निखात निधी संपादन करण्यायोग्य आहेत का? या बाबत अहवाल पाठविण्यासाठी व तपासण्यासाठी या संचालनालयाकडे येतात. सद्यस्थितीत संचालनालयाकडे ६५० निखात निधी जमा करण्यात आलेले आहेत.

६. प्रकाशने –

राज्यातील महत्त्वाच्या व ऐतिहासिक स्मारकांबाबत सर्वसामान्य पुरातत्त्वप्रेमींना समजेल अशा भाषेत माहितीपुस्तिका प्रकाशित करणे, झालेले संशोधन व गवेक्षण अहवाल प्रकाशित करणे; व त्याचप्रमाणे वस्तुसंग्रहालयांमधील चित्रे वा कलात्मक वस्तूंची काडे छापणे ही प्रकाशन शाखेची महत्त्वाची कामे आहेत.

संचालनालयाद्वारे उत्खनन केलेल्या पुरातनस्थळांचे उत्खननाद्वारे उपलब्ध पुरावशेषांचे प्राचीन, पुरातत्त्वीय व ऐतिहासिक महत्त्व प्रकाशित करणे.

७. जतन –

राज्य संरक्षित स्मारक म्हणून घोषित झालेल्या वास्तुंची डागडूजी, दुरुस्ती इत्यादी कामे पुरातत्त्वीय तत्त्वाने म्हणजे वास्तु ज्या काळातील आहे त्या काळातील बांधकाम तंत्राचा वापर करून करण्यात येतात. वास्तुचा एखादा भाग कमजोर होत असेल तर त्याला बळकटी आणली जाते. या स्वरूपाच्या कामाला तांत्रिक भाषेत जतन असे म्हणतात. सर्व राज्य संरक्षित स्मारकांचे जतन या संचालनालयाच्या जतन शाखे मार्फत केले जाते.

८. स्मारकांची सर्वकष नोंदणी –

स्मारकांची साद्यंत छायाचित्रण व आरेखन करणे, हेही संचालनालयाचे महत्त्वाचे काम आहे. त्यासाठी संचालनालयात छायाचित्रण व आरेखन शाखा आहेत. संचालनालयाने वर्षभरात स्मारकांचे वैशिष्ट्यपूर्णपणे जतनदुरुस्ती केलेले काम सर्व सामान्य जनतेस ज्ञात व्हावे म्हणून छायाचित्रणाचे प्रदर्शन भरविले जाते. राज्य संरक्षित स्मारकांच्या व परिसराचा वर्षनिहाय छायाचित्रणाचा Digital डाटा तयार करणे व राज्य संरक्षित स्मारकांच्या रेखाचित्र व नकाशाचे स्कॅनिंग करून Digitalization करणे.

(३) वस्तुसंग्रहालयाशी संबंधित महत्त्वाची कार्ये खालीलप्रमाणे आहेत –

१. प्राचीन व ऐतिहासिक वस्तुंचे संपादन करणे.

२. संग्रहालयात प्रदर्शित करण्यात येणाऱ्या वस्तुंची शास्त्रीय पद्धतीने मांडणी करणे (उदा. शस्त्र विभाग, चित्र विभाग इत्यादी वर्गवारी करून मांडणी करणे).

३. वस्तुसंग्रहालयाशी संबंधित विषयावर शालेय विद्यार्थ्यांसाठी व्याख्याने आयोजित करणे.

४. प्रेक्षकांना प्रदर्शित वस्तुंची माहिती देणे व मार्गदर्शन करणे.

५. अशासकीय संस्थांना सहाय्य -

बिन सरकारी वस्तुसंग्रहालयांना/संस्थांना खालील कारणांसाठी अर्थ सहाय्य दिले जाते.

- (१) कर्मचाऱ्यांना वस्तुसंग्रहालयाच्या परिक्षणासाठी.
- (२) शैक्षणिक कार्यासाठी.
- (३) उपकरणे, प्रदर्शनिय वस्तू इत्यादी खरेदीसाठी.
- (४) प्रकाशने व संशोधन कार्यासाठी.

६. शासकीय वस्तुसंग्रहालये -

या संचालनालयाच्या अधिनस्थ १३ वस्तुसंग्रहालये असून त्याची माहिती खालीलप्रमाणे आहे.

अ. क्र.	संग्रहालयाचे नाव	सुरू झाल्याची तारीख	संग्रहालयाच्या प्रसिद्धी बाबतची माहिती
१	मध्यवर्ती संग्रहालय, नागपूर	१८६३	दुर्मिळ ऐतिहासिक शिलालेख, आदिवासी कला व संस्कृती.
२	शासकीय वस्तुसंग्रहालय, सिंदखेडराजा	१९९६	माँ साहेब जिजाऊ यांचे जन्मस्थान, पाषाण शिल्पे, शस्त्रात्रे, नाणी.
३	श्री. बाळासाहेब पाटील, शासकीय वस्तुसंग्रहालय, पैठण	१९९६	दुर्मिळ तैलचित्रे, शिल्पे, चंदनावरील कोरीव शिल्प काम, इ. स. पूर्व २०० ते १९ व्या शतकापर्यंतच्या वस्तू प्रदर्शित.
४	प्रादेशिक संग्रहालय, नाशिक	१९८६	पाषाण शिल्प, १२-१३ व्या शतकातील बुद्ध शिल्प, प्राचीन नाणी, शस्त्रात्रे.
५	प्रादेशिक संग्रहालय, रत्नागिरी	१९९८	पाषाण शिल्प, थिबाराजाच्या वापरातील वस्तूंचे दालन, धातुंच्या वस्तूंचे दालन.
६	शासकीय वस्तुसंग्रहालय, माहूर	१९८६	आदिवासी-बंजारा संस्कृती विभाग, शस्त्रात्रे, धातुंच्या वस्तूंचे दालन.
७	सांगली संग्रहालय, सांगली	१९५४	तैलचित्र दालन, प्राचीन कलाकुसर, प्लास्टरचे पुतळे, शस्त्रात्रे.
८	कोल्हापूर वस्तुसंग्रहालय, कोल्हापूर	१९४७	उत्खननातील मातींच्या वस्तूंचे दालन, नाणी, पाषाण शिल्प, कोरीव कलाकुसर.
९	चंद्रकांत मांडरे कला संग्रहालय, कोल्हापूर	१९८४	तैलचित्रे, जलरंग चित्र, प्लास्टर ऑफ पॅरीस मधील अर्ध पुतळे.
१०	प्रादेशिक संग्रहालय, औरंगाबाद	१९७९	दगडी शिल्पे लोखंडी वास्तु, लाकडी कोरीव काम, धातुच्या वस्तू, संगमरवरी वस्तू, ताम्रपट, नाणी, काचचित्रे.
११	श्री. छत्रपती शिवाजी महाराज संग्रहालय, सातारा	१९७०	मराठे कालीन १७-१८ व्या शतकातील शस्त्रे, वस्त्रे, अलंकार, भित्तीचित्रे, कोरीव कला, नक्षीकाम, भांडी या वस्तूंचे प्रदर्शन.
१२	श्री. भवानी चित्रसंग्रहालय, औंध, सातारा	१९३८	शस्त्रे, वस्त्रे, अलंकार, भित्तीचित्रे, कोरीव कला, नक्षीकाम, भांडी या वस्तूंचे प्रदर्शन, तैलचित्रे व जलरंग चित्रे.
१३	रामलिंगाप्या लामतुरे संग्रहालय, तेर, जि.	१९६७	मातींच्या वस्तूंचे दालन, नाणी, पाषाण शिल्प, शिलालेख.

या व्यतिरिक्त महत्त्वाचे कार्य म्हणजे केंद्र शासनाच्या पुरावशेष व बहुमूल्य कलाकृती अधिनियम, १९७२ (सन १९७२ चा अधिनियम ५२) या मधील निविर्दिष्ट पुरावशेषांची नोंदणी करण्याबाबतच्या तरतूदीनुसार अंमलबजावणी करणे.

पुरातत्त्व संचालनालयास पंचवार्षिक योजने अंतर्गत (केंद्र पुरस्कृत योजना) तेराव्या वित्त आयोगाच्या शिफारशीनुसार ऐतिहासिक वारसा लाभलेल्या वास्तुंची संवर्धन व जतन याकरिता १३ व्या वित्त आयोगा अंतर्गत सन २०११-२०१२ ते २०१५-२०१६ या कालावधीत एकूण १०० कोटी रुपये मंजूर झालेले आहेत.

(४) सल्लागार मंडळ -

महाराष्ट्र प्राचीन व पुरातत्त्वीय स्थळे व अवशेष अधिनियम १९६० (१९६१ चा अधिनियम १२ वा) मधील कलम २० व प्राचीन स्मारके व पुरातत्त्वीय स्थळे व अवशेष १९६२ मधील नियम ४५ ते ४९ अन्वये राज्य शासनास सल्ला देण्यासाठी सल्लागार मंडळाची नियुक्ती करण्यात आलेली असून पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालय विभागाचे संचालक हे मंडळाचे पदसिद्ध सचिव सदस्य असून मा. मंत्री सांस्कृतिक कार्य हे सल्लागार मंडळाचे अध्यक्ष आहेत.

(५) महाराष्ट्र वैभवराज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना -

महाराष्ट्र राज्याला पुरातत्त्वीय अवशेष स्मारके, हस्तलिखिते, पारंपरिक कला व इतर सांस्कृतिक परंपराच्या स्वरूपात समृद्ध असा वारसा आहे. अशा या वारशाचे जतन करण्यासाठी महाराष्ट्र प्राचीन स्मारके, पुराणवस्तुशास्त्र अवशेष अधिनियम, १९६० च्या १५ व्या कलमातील तरतूदीवर आधारित महाराष्ट्र वैभवराज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना शा.नि.क्र. मवैयो-२२०५/प्र.क्र.१०७/सां.का.३, दि. २-२-२००७ रोजी सुरू करण्यात आली.

योजनेचे स्वरूप – सदर योजनेमध्ये राज्य संरक्षित स्मारकांचे जतन आणि संवर्धन करू इच्छिणाऱ्या संस्था, व्यक्ती कॉर्पोरेट क्षेत्र व विश्वस्त मंडळे तसेच या विषयी अभ्यास असणाऱ्या व्यक्तींना सहभागी करून घेता येतील. सदर योजनेमध्ये खाजगी सहभाग अपेक्षित आहे.

योजनेचे उद्दिष्टे –

१. राज्य संरक्षित स्मारकांच्या जतन, दुरुस्ती, देखभाल व विकास कामासाठी सार्वजनिक सहभाग मिळविणे.
२. खाजगी क्षेत्रातील जतन दुरुस्तीच्या कौशल्याचा, ज्ञान व अनुभवाचा उपयोग करून घेणे.
३. स्मारकांची योग्य देखभाल करण्यासाठी आवश्यक सुविधा उपलब्ध करणे.
४. सदर योजनेतून स्मारकांच्या जतन कार्यात सामान्य जनतेला सहभागी करून समृद्ध वारशाच्या जपणुकीबाबत जनतेत नवी जाणीव निर्माण करणे.

योजनेचे वैशिष्ट्ये –

१. पालकत्व स्विकारणाऱ्या संस्था/व्यक्ती/संघटनेला स्मारकाच्या जतन, दुरुस्ती व देखभालीचा सर्व खर्च सोसून सांस्कृतिक संवर्धनाच्या कार्याला हातभार लावता येईल.

२. स्मारकाच्या संगोपनार्थ ५ वर्षाकरीता पालकत्व देता येईल. यासाठी शासनाशी करार करून करारातील अटी बंधनकारक राहतील.

३. स्मारकाच्या जतन, दुरुस्ती व सुशोभिकरण इ. कामासाठी पुरातत्व व वस्तु संग्रहालय संचालनालयाने सुचविल्याप्रमाणे व त्यांच्या देखरेखीखाली काम करावे लागेल.

दि. २० जुलै २०१४ रोजीच्या शासननिर्णयान्वये स्मारकाच्या संगोपनार्थ कालावधी ५ वर्षाएवजी १० वर्षांचा करण्यात आला आहे.

आतापर्यंत महाराष्ट्र वैभवराज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजनेअंतर्गत खालील स्मारके, जतन, दुरुस्तीसाठी देण्यात आलेली आहेत.

१. यशवंतराव चव्हाण यांचे जन्मस्थळ देवराष्ट्रे, ता. कडेगांव, जि. सांगली हे ऐतिहासिक ठिकाण.
२. नळदुर्ग किल्ला, ता. तुळजापूर, जि. उस्मानाबाद येथील ऐतिहासिक किल्ला.
३. अंमळनेर वेस, मौजे अंमळनेर, जि. जळगाव.
४. घोडबंदर किल्ला, ता. घोडबंदर, जि. ठाणे.
५. स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांचे जन्मघर, मौजे भगूर, जि. नाशिक.
६. बाणगंगा तलाव, मुंबई.

(६) पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय या कार्यालयामार्फत खालील योजना राबविण्यात येतात.

१. पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालय (२२०५ १७३२) (अनिवार्य)
२. शासकीय वस्तुसंग्रहालय (२२०५ १८१२) (अनिवार्य)
३. राज्य पुराभिलेख मंडळ (२२०५ १७८६) (अनिवार्य)
४. मौल्यवान कलाकृती व पुरातन वस्तु याबाबत अधिनियम १९७२ (२२०५ १९१९) (अनिवार्य)
५. जहांगिर आर्ट गॅलरी, मुंबई (२२०५ १८५७)
६. मुंबई निसर्गैतिहास संस्था, मुंबई (२२०५ १८४८)
७. इतर सहाय्यक अनुदान (२२०५ १८७५)
८. पुरातन ऐतिहासिक स्मारकांचे संरक्षण (२२०५ १८६६)
९. नाणकशास्त्र संस्था (२२०५ १८३९)
१०. पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालय गवेषण, उत्खणन, संशोधन व संवर्धन व इतर खर्च (२२०५ १३३८) (अनिवार्य)
११. ऐतिहासिक व सांस्कृतिक किल्ले व धार्मिक स्थळांची देखभाल व दुरुस्ती (२२०५ १३०२)
१२. विविध वस्तुसंग्रहालयाची पुनर्रचना व विकास (२२०५ १३२९)
१३. शासकीय वस्तुसंग्रहालयासाठी नविन इमारत बांधकाम (४२०२ ६४६२)

(८) वित्तीय आवश्यकता -

या संचालनालयाच्या अंतर्गत असलेल्या अनिवार्य या अर्थसंकल्पीय तरतुदींची माहिती खालीलप्रमाणे.

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	योजनेचे नाव व लेखाशिर्ष	सन २०२०-२०२१ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ अर्थसंकल्पीय अंदाज	सन २०२१-२०२२ सुधारित अंदाज	सन २०२२-२०२३ अर्थसंकल्पीय अंदाज
१.	पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालय (२२०५ १७३२)	५४३९१	१०९२८२	९८१८४	१४६९५४
२.	पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालय गवेषण, उत्खनन, संशोधन व संवर्धन व इतर खर्च (२२०५ १३३८)	२७३७६	८६१०५	६६१५५	६८४६४
३.	शासकीय वस्तुसंग्रहालय (२२०५ १८१२)	३७३१०	६२१३४	६४९५५	७३६७७
४.	मौल्यवान कलाकृती व पुरातन वस्तू या बाबत अधिनियम १९७२ (२२०५ १९१९)	१३२५	३५१८	४४	५
५.	राज्य पुराभिलेख मंडळ (२२०५ १७८६)	०	२३	१९	२३

टीप : राज्य पुराभिलेख मंडळ (२२०५ १७८६) या कार्यालयाचे विभाजन झाल्यामुळे या विभागाकडून कोणत्याही प्रकारचे आर्थिक व्यवहार होत नाही.

या संचालनालयाच्या अंतर्गत असलेल्या योजनांतर्गत योजनांच्या अर्थसंकल्पीय तरतुदींची माहिती खालीलप्रमाणे

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	योजनेचे नाव व लेखाशिर्ष	सन २०२०-२०२१ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ अर्थसंकल्पीय अंदाज	सन २०२१-२०२२ सुधारित अंदाज	सन २०२२-२०२३ अर्थसंकल्पीय अंदाज
१.	ऐतिहासिक व सांस्कृतिक किल्ले व धार्मिक स्थळांची देखभाल व दुरुस्ती (२२०५ १३०२)	२२६५८८	३८४५१२	२३२३०१	४५००००
२.	वस्तुसंग्रहालयाची पुनर्रचना व विकास (२२०५ १३२९)	५५१३	१०००००	२९९९३	१३८२८८
३.	बारा वित्त आयोगानुसार स्मारकांचे जतन व संरक्षण (२२०५ १७७७)	२२५०	२३०३३	२०२८३	१४०००
४.	०४ कला व संस्कृती १०६, संग्रहालये (००) (००) (०१) शासकीय वस्तु संग्रहालयाची नवीन इमारत बांधकामाबाबत (कार्यक्रम) दत्तमत (कार्यक्रम) (४२०२ ६४६२)	२२५००	४००००	४००००	६००००
५.	नाणक शास्त्र संस्था (२२०५ १८३९)	०	१	१	१
६.	बाँम्बे नॅचरल हिस्ट्री सोसायटी, मुंबई (२२०५ १८४८)	०	५००	३००	५००
७.	जहांगिर आर्ट गॅलरी, मुंबई (२२०५ १८५७)	०	३	१	१
८.	पुरातन ऐतिहासिक स्मारकांच्या संरक्षणांसाठी (२२०५ १८६६)	०	१	१	१
९.	इतर सहाय्यक अनुदाने (२२०५ १८७५)	०	५०००	१	५०००

टीप : बारा वित्त आयोगांतर्गत रु. ५० कोटी, इतका निधी मंजूर झाला आहे. त्यापैकी रु. ४७.०१ कोटी इतका निधी खर्च झालेला आहे.

उर्वरित निधी पुढील आर्थिक वर्षी २०२२-२०२३ अपेक्षित आहे.

(९) कर्मचारी विषयक गोषवारा

(अ) पुरातत्त्वशास्त्र

सातव्या वेतन आयोगानुसार सन २०२१-२०२२ मधील पदे व वेतनमाने यांचा तपशील दर्शविणारे विवरणपत्र

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	स्तर	पदसंख्या
१	२	३	४	५
राजपत्रित				
१.	संचालक, पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये, महाराष्ट्र राज्य (वर्ग १)	७८,८००-२,०९,२००	एस-२५	१
२.	उपसंचालक, पुरातत्त्व (वर्ग-१)	६७,७००-२,०८,७००	एस-२३	१
३.	उपअभियंता, (वर्ग-१)	५६,१००-१,७७,५००	एस-२०	१
४.	सहायक संचालक (पुरातत्त्व वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	६
५.	प्रशासकीय अधिकारी (वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
६.	सहाय्यक लेखाधिकारी	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
(अ-ब)				एकूण - ११
अराजपत्रित, अधिकारी व कर्मचारी (वर्ग तीन)				
१.	अधीक्षक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
२.	सहाय्यक अधीक्षक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	२
३.	कनिष्ठ अभियंता	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	५
४.	सहाय्यक	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
५.	तंत्र सहाय्यक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	१०
६.	संशोधन सहाय्यक	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
७.	वरिष्ठ लेखा लिपिक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
८.	लघुटंकलेखक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
९.	छायाचित्रकार	२९,२००-९२,३००	एस-१०	५
१०.	सर्वेक्षक-नि-आरेखक	२९,३००-९२,३००	एस-१०	३
११.	जतन सहाय्यक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	६
१२.	उप आवेक्षक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	११
१३.	बगीचा उप आवेक्षक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
१४.	लिपिक-टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	११
१५.	वाहन चालक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	४
१६.	राखणदार	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
१७.	सुतार	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
(क)				एकूण - ६५
वर्ग चार				
	मुख्य माळी	१८,०००-५६,९००	एस-०५	१
	माळी	१५,०००-४७,६००	एस-०१	१०
	चपराशी/पहारेकरी	१५,५००-४७,६००	एस-०१	७६
	अंशकालीन सफाईगार	शासनाने मंजूर केलेल्या मानधनाप्रमाणे	रोजंदारीप्रमाणे	१
	रोजंदारी पहारेकरी	शासनाने मंजूर केलेल्या मानधनाप्रमाणे	रोजंदारीप्रमाणे	८
(ड)				एकूण - ९५
(अ-ब) + (क) + (ड) =				एकूण बेरीज - १७२

(ब) वस्तुसंग्रहालये (मूल्यवान कलाकृती व पुरातन वस्तुबाबतचा अधिनियम, १९७२ अंतर्गत)

सन २०२१-२०२२ मधील पदे व वेतनमाने यांचा तपशील दर्शविणारे विवरणपत्र

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	स्तर	पदसंख्या
१	२	३	४	५
राजपत्रित				
१.	नोंदणी अधिकारी (वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३०० (ब)	एस-१५	२ एकूण - २
१.	अराजपत्रित अधिकारी व कर्मचारी (वर्ग तीन)	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
	लघु-टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	२
२.	लिपिक-टंकलेखक	(क)		एकूण - ३ ४
३.	वर्ग चार चपराशी	१५,०००-४७,६०० (ड)	एस-०१	एकूण - ४ एकूण बेरीज - ९
(ब) + (क) + (ड)				

(क) वस्तुसंग्रहालये (सरकारी कार्यालयांतर्गत)

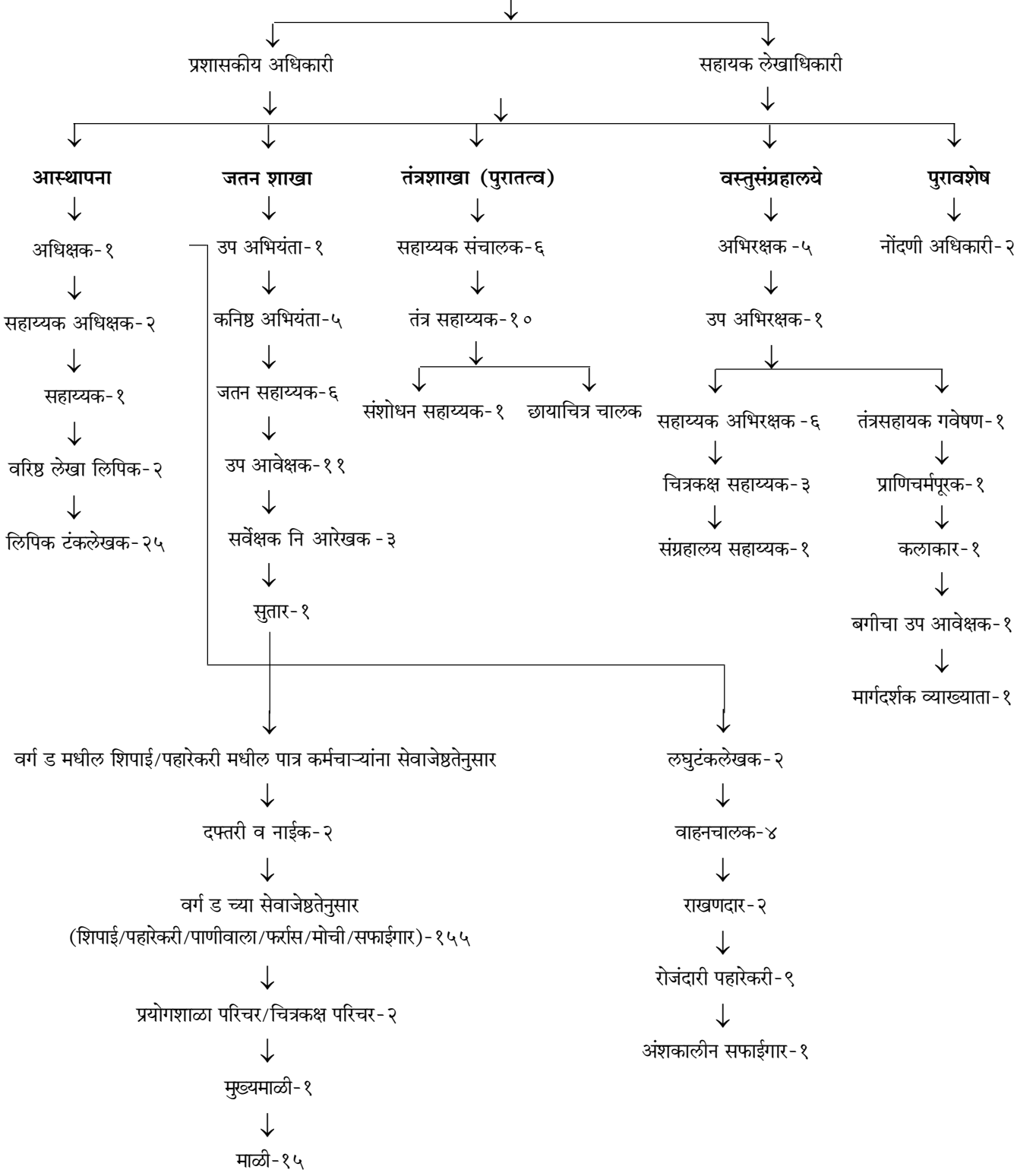
सन २०२१-२०२२ मधील पदे व वेतनमाने यांचा तपशील दर्शविणारे विवरणपत्र

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	ग्रेड पे	पदसंख्या
१	२	३	४	५
१. राजपत्रित				
१	अभिरक्षक (वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	५
२	उपअभिरक्षक (वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३०० (ब)	एस-१५	१ एकूण - ६
२. अराजपत्रित अधिकारी व कर्मचारी(वर्ग-३)				
१.	सहाय्यक अभिरक्षक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	६
२.	तंत्र सहाय्यक (गवेषण)	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	१
३.	प्राणिचर्मपुरक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	१
४.	कलाकार	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
५.	चित्रकक्ष सहाय्यक	२९,२००-९२,३००	एस-१०	३
६.	पर्यवेक्षी वरिष्ठ लिपिक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
७.	संग्रहालय सहाय्यक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
८.	मार्गदर्शक व्याख्याता	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
९.	लिपिक टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१२
१०.	राखणदार	१९,९००-६३,२०० (क)	एस-०६	१ एकूण - २८
३. वर्ग चार				
१.	दप्तरी	१६,६००-५२,४००	एस-०३	१
२.	नाईक	१६,६००-५२,४००	एस-०३	१
३.	माळी	१५,०००-४७,६००	एस-०१	५
४.	चपराशी /पहारेकरी /सफाईगार कामगार, पाणीवाला, फर्मास, मोची	१५,०००-४७,६००	एस-०१	७५
५.	प्रयोगशाळा परिचर	१५,०००-४७,६००	एस-०१	१
६.	चित्रकक्ष परिचर	१५,०००-४७,६००	एस-०१	१
७.	रोजंदारी पहारेकरी	सा. बं. वि. रोजंदारीप्रमाणे (ड)	...	१
(ब) + (क) + (ड) =				
				एकूण - ८६
				एकूण बेरीज - ११९

पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालय संचालनालयाचा पदनिहाय तक्ता

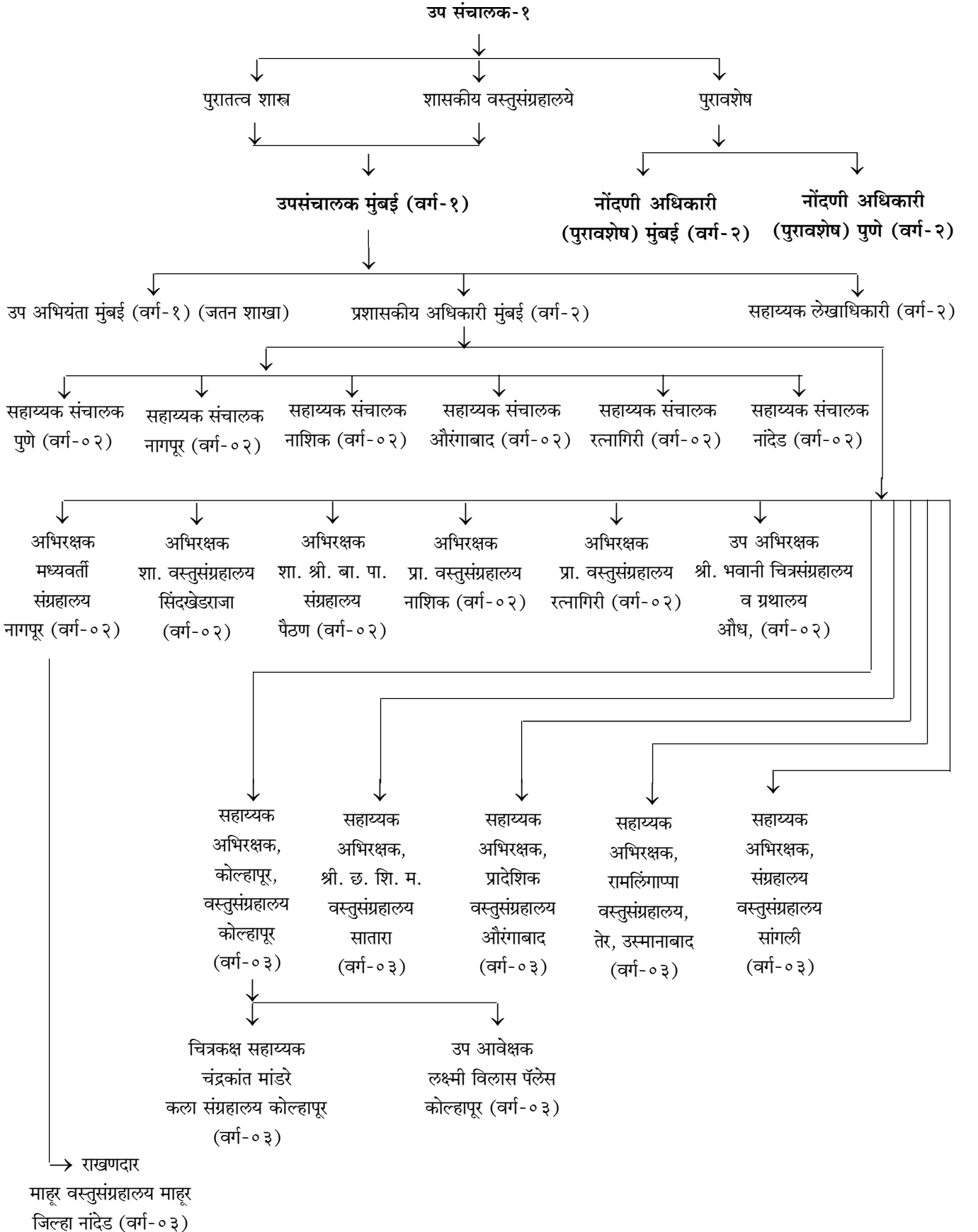
संचालक-१

उप संचालक-१

पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालय संचालनालयाचा विभागानिहाय रचनात्मक तक्ता

संचालक पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालय संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य

१. समग्र कार्यक्रम

१.४ पुराभिलेख संचालनालय

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.४ पुराभिलेख संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

प्रस्तावना

पुराभिलेख संचालनालय, मुंबई या कार्यालयाची स्थापना ऑगस्ट १८२१ मध्ये झाली. भावी पिढ्यांना मार्गदर्शनासाठी व मानवी विकासाच्या अभ्यासासाठी अभिलेख जतन करणे आवश्यक आहे. सरकारी व खाजगी असे अभिलेखांचे दोन प्रकार आहेत. या अभिलेखात मराठेकालीन अर्थव्यवस्था, लष्करी हालचाली, दळणवळण, पाणी पुरवठा, बंदरांची सुधारणा, शिक्षण, स्वच्छता, इत्यादी विषयांची माहिती मिळते. पुराभिलेख संचालनालयाचे मुख्य काम म्हणजे जुने अभिलेख संपादन करणे, आणि ते आम जनतेला व संशोधकांना संशोधनासाठी, शासनाला शासकीय कामासाठी उपलब्ध करून देणे.

या संचालनालयाची पुणे, कोल्हापूर, औरंगाबाद व नागपूर अशी विभागीय कार्यालये आहेत.

(२) अभिलेख म्हणजे काय –

कोणताही दस्तऐवज किंवा हस्तलिखित आणि फाईल किंवा एखाद्या दस्तऐवजाचा कोणताही सूक्ष्म प्रकार (मायक्रोफिल्म) आणि त्याची प्रतिकृती प्रत तसेच संगणकाद्वारे किंवा अन्य कोणत्याही साधनाद्वारे निर्माण केलेली अन्य कोणतीही माहिती म्हणजे अभिलेख होय.

(३) पुराभिलेख संचालनालयाची कामे :-

१. अभिलेखांचे व्यवस्थापन व जतन.
२. संशोधक, मंत्रालयीन विभाग व इतर व्यक्ती यांना त्यांच्या मागणी प्रपत्रानुसार अभिलेख उपलब्ध करून देणे आणि त्या अभिलेखांच्या प्रती मागणीनुसार देणे.
३. अभिलेखांवर आधारित संदर्भ साधने तयार करणे.
४. खाजगी ऐतिहासिक महत्त्वाच्या असतील अशा अभिलेखांची जपणूक करण्यासाठी ते ताब्यात घेणे.
५. जिल्हा व तालुका पातळीवर शासकीय व निमशासकीय अभिलेखांची पहाणी करणे व त्याचे मूल्यांकन करणे.
६. मंत्रालयीन विभाग आणि अन्य कार्यालयामधील अभिलेखपालांसाठी आणि इतर कर्मचाऱ्यांकरिता पुराभिलेखासंदर्भात प्रशिक्षण आयोजित करणे.
७. संशोधक व इतर व्यक्ती यांना शासन राजपत्रांच्या प्रमाणित प्रती देणे.
८. प्रदर्शनाद्वारे अभिलेखांचे महत्त्व प्रस्थापित करणे.
९. अभिलेखांचे सूक्ष्म चित्रीकरण व स्कॅनिंग करणे.
१०. मोडीलिपीची माहिती व्हावी म्हणून प्रशिक्षण शिबिरे आयोजित करणे.
११. महाराष्ट्र सार्वजनिक अभिलेख अधिनियम २००५ व २००७ नुसार कार्यवाही करणे.
१२. महाराष्ट्र लोकसेवा हक्क अधिनियम-२०१५ नुसार या संचालनालयाने ७ सेवा ON LINE 'आपले सरकार' या पोर्टलवर उपलब्ध करून दिल्या असून त्याबाबतची कार्यवाही करणे.
१३. या संचालनालयाची वेब साईट तयार करण्यात येत आहे.
१४. माहितीच्या अधिकारात प्राप्त होणाऱ्या अर्जांवर कार्यवाही करणे.

(४) अभिलेखांचे जतन व व्यवस्थापन –

अभिलेखांच्या बहुउद्देशासाठी ते सुस्थितीत रहावेत म्हणून त्यांचे जतन आणि व्यवस्थापन करणे. अभिलेखांची साफसफाई करणे, त्यांचे उंदीर, मुंग्या व वाळवी यांचे पासून संरक्षण व्हावे म्हणून ज्या पोलादी मांडण्यावर अभिलेख व्यवस्थित ठेवण्यात आले आहेत, त्या पोलादी मांडण्यावर नॅफ्थॉलिन विटा ठेवणे व ते पॅरॉडायक्लोरोबेन्झाईन धुराने स्वच्छ करणे. महिन्यातून दोन वेळा औषधी द्रव्यांचा फवारा या मांडण्यावर मारणे. हाताळल्याने व काळाच्या ओघात अभिलेख ठिसूळ होऊन त्यांचे तुकडे पडतात. त्यांचे आयुष्य वाढविण्याच्या दृष्टीने शिफॉन टिश्यू पेपर्स व हॅण्डमेड पेपरने दुरुस्ती करणे इत्यादी कामे अभिलेखांचे जतनासाठी केली जातात.

(५) अभिलेखांचे प्रकार —

डायरीज, व्हॉल्यूम्स, फाईल्स, वर्तमानपत्रे व छापील पुस्तके इ. अभिलेखांचे विविध प्रकार आहेत.

(६) अभिलेखांचे स्कॅनिंग व मायक्रोफिल्मिंग —

शासनाच्या आदेशानुसार संचालनालयातील जुने, दुर्मिळ अभिलेख स्कॅनिंगद्वारे सी. डी. रोमवर घेण्याचे काम सुरू आहे. संशोधकांनी मागणी केलेल्या अभिलेखांचे स्कॅनिंग करून सदर प्रतींना सी. डी. वर उमटवून संशोधकांना पुरविण्यात येत आहेत. जतन करून ठेवण्यात आलेल्या अभिलेखांचे स्कॅनिंग व सूक्ष्मचित्रिकरण बाहेरील संस्थेकडून करून घेण्यात येते. व केलेले काम कार्यालयातील कर्मचाऱ्यांकडून तपासण्यात येते.

(७) मोडी लिपी प्रशिक्षण —

मुंबई, पुणे, कोल्हापूर पुरालेखागारात लाखाच्या संख्येने मोडी कागदपत्रे जतन करून ठेवण्यात आली आहेत. परंतु मोडी लिपीचे वाचन करणारे अत्यंत अल्प असल्याने व जिल्हाधिकारी कार्यालय, तहसिल भूमी अभिलेख कार्यालयात जुने दस्तऐवज हे मोडी लिपीत असल्याने त्याचे वाचन अचूक होण्यासाठी व मोडीलिपी कागदपत्रांचे लिप्यांतर करून त्यास अधिकृत मान्यता मिळण्यासाठी पुराभिलेख संचालनालयाने ३ डिसेंबर २००३ पासून मोडीलिपी प्रशिक्षण वर्ग सुरू केले आहेत. प्रत्येक वर्षी महाराष्ट्रभर मोडीलिपी प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन केले जाते. या उपक्रमास इतिहास प्रेमी, विद्यार्थी व जनतेचा प्रचंड प्रतिसाद मिळत आहे. प्रत्येक आर्थिक वर्षात ६ ठिकाणी मोडीलिपी प्रशिक्षण वर्ग भरविण्यात येत आहेत.

(८) अभिलेख व्यवस्थापन प्रशिक्षण —

महाराष्ट्र सार्वजनिक अधिनियम २००५ मधील अधिनियम क्र. ५ (१) नियम प्रत्येक शासकीय/निमशासकीय कार्यालयाने अभिलेखाधिकारी नामनिर्देशित करणे आवश्यक आहे. या अभिलेखाधिकाऱ्यांनी करावयाची कामाची माहिती उदा. अभिलेख व्यवस्थापनातसुसुत्रता, संवर्धन योग्य कालावधीनंतर अभिलेखांचे पुनर्विलोकन व नाशन इत्यादी कार्यवाहीबाबत प्रशिक्षणात माहिती दिली जाते. महाराष्ट्रात प्रशासकीय विभागाच्या मंजूरीने प्रशिक्षण शिबिरे आयोजित केली जातात.

(९) प्रकाशन —

अभिलेखांवर आधारित संशोधकांना उपयुक्त अशी प्रकाशने संचालनालयामार्फत प्रकाशित केली जातात. तसेच ई-गव्हर्नन्सचा भाग म्हणून पूर्व प्रकाशित ग्रंथांची ई-बुक निर्मिती करण्यात येत आहे.

(१०) प्रदर्शने —

महाराष्ट्रातील निरनिराळ्या विभागात प्रदर्शने भरविण्याचा या संचालनालयाचा मानस आहे.

(११) अभिलेख तपासणी —

महाराष्ट्र सार्वजनिक अधिनियम २००५ व नियम २००७ नुसार सर्व शासकीय व निमशासकीय कार्यालयातील अभिलेखांची तपासणी केली जाते. व अभिलेखांचे परिक्षण, वर्गीकरण, निंदणी, पुनर्विलोकन, नाशन याबाबत कार्यशाळेचे आयोजन करून मार्गदर्शन केले जाते. वर्ष २०१८-१९ मध्ये अभिलेखांची तपासणी व सर्वेक्षण करण्यात आली. प्रत्येक आर्थिक वर्षात १०० ठिकाणी अभिलेख तपासणी करण्यात येणार आहे.

मुंबई पुरालेखागारात निरनिराळ्या प्रकारचे अभिलेख आहेत. डायरीज, व्हॉल्यूम्स, फाईल्स, वर्तमानपत्रे, गॅझेट व छापील पुस्तके अठरा फुट उंचीच्या लोखंडी मांडण्यावर ठेवण्यात आली आहेत. साधारण उंचीवर असलेले अभिलेख एका अभिलेख वाहकाच्या मदतीने सहज काढता येतात. परंतु जास्त उंचीवर असलेले अभिलेख तीन अभिलेख वाहकांच्या मदतीने काढणे आवश्यक असते. फाईल जाड खोक्याच्या पेटित ठेवण्यात येतात. अशा तऱ्हेच्या एकापेटित सहा सात फाईल राहतात. अशा प्रकारची पद्धत पुणे व कोल्हापूर पुरालेखागारात प्रचलित आहे. अभिलेखावरील धूळ झटकणे व ते धुमऱ्याच्या कक्षात ठेवणे ही पद्धत सर्व पुरालेखागारातून सारखीच आहे.

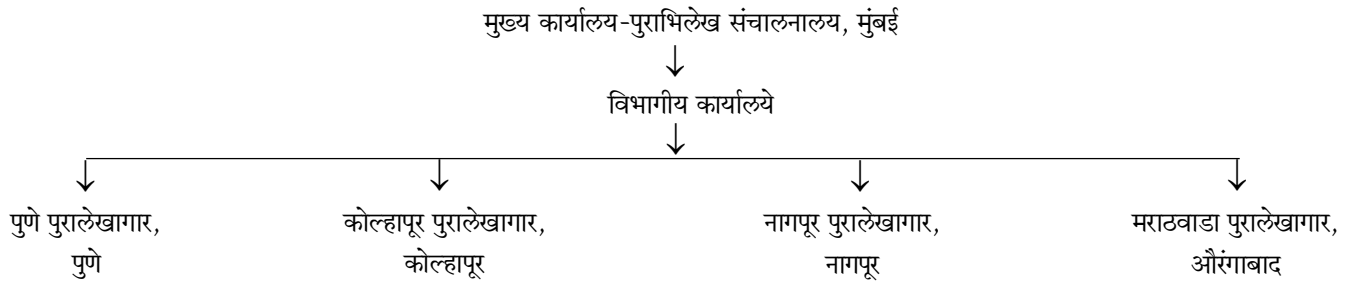
संचालनालयाच्या मुख्य तसेच पुणे, कोल्हापूर, नागपूर व औरंगाबाद, या विभागीय कार्यालयातील अभिलेखांचे सूक्ष्मचित्रिकरण व स्कॅनिंग करण्याचे काम सुरू आहे.

(१२) सेवा आणि सुविधा -

महाराष्ट्र लोकसेवा हक्क अधिनियम-२०१५ नुसार या संचालनालयाने ७ सेवा 'ON LINE' आपले सरकार या पोर्टलवर उपलब्ध करून दिल्या आहेत. त्या खालीलप्रमाणे

१. संशोधकांना व नागरिकांना संचालनालयामध्ये जतन केलेल्या ऐतिहासिक महत्त्वाच्या अभिलेखाची माहिती देणे, तसेच देशी व विदेशी संशोधकांना संशोधनासाठी परवानगी देणे.
२. संशोधनासाठी जतन केलेले अभिलेख पुरविणे.
३. स्कॅन केलेल्या अभिलेखाची सीडी पुरविणे.
४. जतन केलेल्या अभिलेखाची झेरॉक्स प्रत पुरविणे.
५. केलेल्या ऐतिहासिक महत्त्वाच्या अभिलेखाच्या प्रमाणित प्रती पुरविणे.
६. संशोधकांना व नागरिकांना संचालनालयाच्या विविध कार्यक्रमांची माहिती पुरविणे.
७. संशोधकांना व नागरिकांना संचालनालयाच्या कामकाज पद्धतीबद्दल माहिती देणे.

कार्यालये -

(१३) संचालक, पुराभिलेख संचालनालय व त्याच्या अधिपत्याखालील क्षेत्रिय कार्यालयांचे पत्ते

मुंबई पुरालेखागार, मुंबई	पुणे पुरालेखागार, पुणे	कोल्हापूर पुरालेखागार, कोल्हापूर	मराठवाडा पुरालेखागार, औरंगाबाद	विदर्भ पुरालेखागार, नागपूर
१५६, सर कासवजी जहांगीर रेडीमनी इमारत, (एलफिन्स्टन महाविद्यालय), महात्मा गांधी मार्ग, काळा घोडा, फोर्ट, मुंबई-४०० ०३२. फोन नं.- ०२२-२२८४३९७१ ईमेल-mumbaiarchives@gmail.com.	कौन्सिल हॉल समोर पुणे-४११ ००१. फोन नं.- ०२०-२६१२७३०७ ईमेल-punearchives@gmail.com.	हुजूर रेकॉर्ड इमारत, टारुन हॉल समोर, कोल्हापूर-४१६ ००२. फोन नं.- ०२३१-२६४४३९४ ईमेल-ddo5692.archivesoffice@gmail.com.	एन-८, सिडको बजरंग चौक, सिडको, औरंगाबाद-४३१ ००३. फोन नं.- ०२४०-२४८२१९३. ईमेल-archivistabad60@gmail.com.	कक्ष क्र. ३०, जुने सचिवालय इमारत, जी.पी.ओ. समोर, सिव्हील लाईन, नागपूर-४४० ००१. फोन नं.- ०७१२-२५४३४५४. ईमेल-Vidarbha archives@yahoo.co.in.

(१४) पुराभिलेख संचालनालयाकडून खालील योजना राबविण्यात येतात.

१. पुराभिलेख कार्यालये (२२०५ १७९५) (अनिवार्य)
२. राज्य पुराभिलेख मंडळ (२२०५ १७८६) (अनिवार्य)
३. पुराभिलेख कार्यालय (२२०५ १८०१) (कार्यक्रम)

(१५) वित्तीय आवश्यकता : (अ) पुराभिलेख कार्यालये (२२०५-१७९५) (अनिवार्य) या अंतर्गत या कार्यालयात आस्थापना खर्च करण्यात येतो.

(रु. हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२०-२०२१ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ अर्थसंकल्पीय तरतूदी	सन २०२१-२०२२ सुधारित तरतूद	सन २०२२-२०२३ अर्थसंकल्पीय तरतूदी
१.	वेतन	६७२६६	११७७००	८००००	१२८२९३
२.	मजुरी	८	२७	२६	२८
३.	अतिकालिक भत्ता	४	२४	१९	२५
४.	दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	९९७	२११२	१३००	२११२
५.	प्रवास खर्च	१२	३०३	५०	३१८
६.	कार्यालयीन खर्च	१२३३	३९०२	२०००	३०००
७.	भाडे पट्टी	१२३	३००	१३००	१०००
८.	प्रकाशने	०	५५०	४१३	५५०
९.	संगणक खर्च	१२५३	४०५	३००	४२५
१०.	सामग्री व पुरवठा	०	१३००	९७५	१३००
११.	कंत्राटी सेवा	०	५००	४५०	१०००
	एकूण -	७०८९६	१२७१२३	८६८३३	१३८०५१

(१६) वित्तीय आवश्यकता : (ब) पुराभिलेख कार्यालये (२२०५-१८०१) (कार्यक्रम) या अंतर्गत या कार्यालयात आस्थापना खर्च करण्यात येतो.

(रु. हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२०-२०२१ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ अर्थसंकल्पीय तरतूदी	सन २०२१-२०२२ सुधारित तरतूद	सन २०२२-२०२३ अर्थसंकल्पीय तरतूदी
१.	कार्यालयीन खर्च	००	६,००,००	५,४०,००	१०,००,००
	एकूण -	००	६,००,००	५,४०,००	१०,००,००

(१७) आस्थापनाविषयी माहितीचा संक्षिप्त तक्ता

(१६-१) पुराभिलेख संचालनालयाच्या अखत्यारीतील विभागीय कार्यालयांच्या एकूण पदसंख्येचा तक्ता सन २०२१-२०२२

अ. क्र.	वर्ग	मुंबई	पुणे	कोल्हापूर	औरंगाबाद	नागपूर	एकूण
१.	अ	२	२
२.	ब (राजपत्रित)	२	१	१	१	१	६
३.	ब (अराजपत्रित)	७	१	१	१	१	११
४.	क	६६	१७	७	४	२	९६
५.	ड	७२	१८	८	३	४	१०५
	एकूण -	१४९	३७	१७	९	८	२२०

सन २०२१-२०२२ मधील पदसंख्येचा तक्ता

अ. क्र.	पदनाम	सुधारीत वेतन मॅट्रिक्स	वेतनस्तर	पदसंख्या
१.	२	३	४	५
(अ) राजपत्रित,				
१.	संचालक, (वर्ग-१)	७८,८००-२,०९,२००	एस-२५	१
२.	उप संचालक (वर्ग-१)	६७,७००-२,०८,७००	एस-२३	१
३.	सहाय्यक संचालक, (वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	६
				एकूण — ८
(ब) अराजपत्रित (वर्ग-क)				
१.	कनिष्ठ अधीक्षक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
२.	अभिलेखाधिकारी	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	७
३.	अभिलेखाधिकारी (प्रकाशन)	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
४.	मुख्य छायाचित्रकार	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
५.	लघुलेखक मराठी	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
६.	उर्दू ज्ञात संकलक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	१
७.	फारशी ज्ञात संकलक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	१
८.	अभिलेखपाल (मुंबई)	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
९.	रसायनशास्त्रज्ञ	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
१०.	छायाचित्रकार	२९,२००-९२,३००	एस-१०	३
११.	ग्रंथपाल	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
१२.	अक्षर-रेखाटक-नि-चित्रकार	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
१३.	संशोधन सहाय्यक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	९
१४.	अभिलेखपाल (पुणे/कोल्हापूर)	२५,५००-८१,१००	एस-०८	२
१५.	अलमारीवाला	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
१६.	सहाय्यक अधीक्षक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
१७.	लेखापाल	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
१८.	वरिष्ठ लिपिक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	२
१९.	संकलक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१२
२०.	मोडीज्ञात सहाय्यक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	४
२१.	सहाय्यक छायाचित्रकार	२५,५००-८१,१००	एस-०८	२
२२.	ग्रंथालय लिपिक-नि-भांडारपाल	२१,७००-६९,१००	एस-०७	१
२३.	लिपिक, लिपिक-टंकलेखक, टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	२८
२४.	मुख्य पुस्तक बांधक	२१,७००-६९,१००	एस-०७	१
२५.	तंत्रज्ञ मदतनीस	१९,९००-६३,२००	एस-०६	२
२६.	अभिलेख परिचर	१९,९००-६३,२००	एस-०६	३
२७.	पुस्तक बांधक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	२
२८.	गिल्डर	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
२९.	वरिष्ठ डागडुजीकार	१९,९००-६३,२००	एस-०६	३
३०.	डागडुजीकार-नि-पुस्तक बांधक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	२
३१.	सहाय्यक पुस्तक बांधक	१८,०००-५६,९००	एस-०५	१०
				एकूण — १०७

अ. क्र. १	पदनाम २	सुधारित वेतन मॅट्रिक्स ३	वेतनस्तर ४	पदसंख्या ५	
(क) अराजपत्रित वर्ग-ड					
१.	पुस्तक बांधक छोकरा	१६,६००-५२,४००	एस-०३	१	
२.	फायलर/दफ्तरी दफ्तरीबंद	१६,६००-५२,४००	एस-०३	१४	
३.	नाईक	१६,६००-५२,४००	एस-०३	२	
४.	डागडुजीकार	१६,६००-५२,४००	एस-०३	१८	
५.	सहाय्यक डागडुजीकार	१६,६००-५२,४००	एस-०३	१	
६.	शिपाई	१५,०००-४७,६००	एस-०१	१६	
७.	अभिलेखवाहक	१५,०००-४७,६००	एस-०१	४७	
८.	सफाईगार-नि-हमाल	१५,०००-४७,६००	एस-०१	२	
९.	पहारेकरी	१५,०००-४७,६००	एस-०१	४	
				एकूण —	१०५
				संचालनालयातील एकूण पदे —	२२०

१. समग्र कार्यक्रम

१.५ पु. ल. देशपांडे

महाराष्ट्र कला अकादमी

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.५ पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी

प्रस्तावना

विविध कलागुणांनी समृद्ध असलेल्या महाराष्ट्राची उज्वल कला परंपरा जतन करणे, लोप होत असलेल्या कलागुणांना वाव देऊन त्या समृद्ध करून व त्याचबरोबर सर्वसाधारण जनतेची अभिरूप समृद्ध करून कलावंतांच्या कलाविकासासाठी सातत्याने प्रयत्न करणे आणि देखण्या व अत्याधुनिक सुविधायुक्त अशा कला अकादमीची स्थापना दि. २ जुलै १९९१ रोजी करण्यात आली असून या कला अकादमीला पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी असे नाव देण्यात आले आहे.

अकादमीच्या स्थापनेमागे शासनास प्रामुख्याने मराठी कलाविष्कारास कमी दराने नाट्य मंदिर उपलब्ध करून देणे हे कला अकादमीचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. रविंद्र नाट्य मंदिर परिसरात पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी या नवीन वास्तूचे उद्घाटन दि. १७ नोव्हेंबर २००२ रोजी झाले असून या वास्तूचे एकूण क्षेत्रफळ १५,९६८.०९ चौ. मी. आहे. कला अकादमीतील मिनी थिएटर, आर्ट गॅलरी, प्रदर्शन सभागृह, व्याख्यान दालन व इतर दालने जानेवारी, २००३ पासून कला रसिकांसाठी उपलब्ध आहेत. अकादमीचे उद्घाटन झाल्यानंतर रविंद्र नाट्य मंदिराचे उद्घाटन दि. ८ नोव्हेंबर २००३ रोजी करण्यात आले. रविंद्र नाट्य मंदिर व मिनी थिएटर या ठिकाणी नाटक, अन्य सांस्कृतिक कार्यक्रम यांचे आयोजन तसेच चित्रपट प्रदर्शन यासाठी अत्याधुनिक ध्वनी यंत्रणा व मूव्ही प्रोजेक्शन सिस्टिम बसविण्यात आलेली आहे.

पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमीची प्रमुख उद्दिष्टे —

१. विविध कलांचा अभ्यास, संशोधन व प्रयोग करण्यासाठी प्रोत्साहन देणे.
२. विविध कलांची माहिती संकलित करणे.
३. तरुण होतकरू कलावंतांचा शोध.
४. कला क्षेत्रातील विविध बाबींबाबत प्रशिक्षण.
५. होतकरू कलावंतांना नवनवीन प्रयोगांसाठी सोयी-सुविधा उपलब्ध करून देऊन त्याद्वारे कलाकार व रसिक प्रेक्षक यांना कलेच्या विविध प्रकारच्या आविष्कारांचा अनुभव मिळण्यास मदत.
६. कला अकादमीस राज्याचे एक मोठे सांस्कृतिक केंद्र म्हणून विकसित करणे.

पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमीतर्फे राबविले जाणारे उपक्रम —

१. पु. ल. कला महोत्सव.

सादर कला महोत्सव महाराष्ट्रातील अन्य शहरातही करण्याचे सन २०२२-२३ मध्ये प्रस्तावित आहे.

२. महिला कला महोत्सव.

राज्यातील महिला कलाकारांना प्रोत्साहन देण्यासाठी व महिला सक्षमीकरणासाठी महिला दिनाचे औचित्य साधून महिला कला महोत्सवात शास्त्रीय नृत्य, शास्त्रीय संगीत, लोककला, मराठी नाटक, मराठी एकांकीका, वाद्यसंगीत इ. विविध कार्यक्रमांचा समावेश.

३. विविध कलांच्या कार्यशाळांचे आयोजन-नृत्य, पेंटिंग, संगीत, मल्लखांब, कथाकथन, वक्तृत्व, सूत्रसंचालन, छायाचित्रण, व्यंगचित्र, एकाभिनय, आवाज जोपासना इ.

१. विविध कलांचे डॉक्युमेंटेशन (जतन) करणे.
२. विविध कलांच्या कार्यशाळा व चर्चासत्रांचे आयोजन करणे.
३. कलेशी संबंधित ग्रंथ, पुस्तके इ. सर्व प्रकारच्या विविध पुस्तकांचा संग्रह करून ग्रंथालयाची स्थापना करणे.
४. लुप्त होणाऱ्या कला, पेहराव तसेच वाद्यांचे संग्रहालय स्थापन करणे.
५. पु. ल. देशपांडे यांच्या कार्य कर्तृत्वावर आधारित म्यूझियमची उभारणी करणे.
६. मराठी नाटकांचे पुराभिलेख
७. पु. ल. कट्टा या उपक्रमांतर्गत उदयोन्मुख व होतकरू कलाकारांना विविध कार्यक्रम कलागणामध्ये सादर करण्यासाठी प्रोत्साहित करणे.
८. उदयोन्मुख व होतकरू कलाकारांना विविध कार्यक्रम कलागणामध्ये सादर करण्यासाठी प्रोत्साहित करणे.

(४) वित्तीय आवश्यकता -

या अकादमीचा कार्यालयीन खर्च पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी (२०२०-२०२१) अनिवार्य या योजनेतून करण्यात येतो.

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	बाबनिहाय माहिती	सन २०२०-२०२१ चा प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ अर्थसंकल्पीय अंदाज	सन २०२१-२०२२ सुधारित तरतूद	सन २०२२-२०२३ अर्थसंकल्पीय अंदाज
१.	वेतन	७५,००	९४,३७	८९,६५	१,०२,८६
२.	अतिकालिक भत्ता	०	२०	१६	२०
३.	दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	८३,२३	१,७५,००	१,५७,५०	१,७५,००
४.	कंत्राटी खर्च	१,०१,५०	१,८२,३१	१,६४,०८	१,८२,३१
५.	प्रवास खर्च	०	३०	२३	३०
६.	कार्यालयीन खर्च	४८,४०	३,५०,००	३,१५,००	३,५०,००
७.	संगणक खर्च	१७	६३	४७	६६
८.	पेट्रोल खर्च	४३	२,००	६०	२,००
९.	लहान बांधकामे	०	२,५०,००	१,८७,५०	२,५०,००
१०.	व्यावसायिक सेवा	०	१	१	१
११.	इतर खर्च	१९,०३	९०,००	६७,५०	९०,००
	एकूण -	३,२७,७६	११,४४,८२	९,८२,७०	११,५३,३४

(५) कर्मचारी विषयक गोषवारा -

संधारित वेतन मॅट्रीक्स मधील वेतनस्तर

सन २०२१-२०२२

अ. क्र.	पदनाम	वेतन	स्तर	पदसंख्या
१	२	३	४	५
राजपत्रित				
१.	प्रकल्प संचालक (वर्ग १)	७८,८००-२,०९,२००	एस-२५	१
२.	वित्तीय सल्लागार (वर्ग १)	६७,७००-२,०८,७००	एस-२३	१
३.	प्रशासकीय अधिकारी (वर्ग १)	५६,१००-१,७७,५००	एस-२०	१
४.	लेखाधिकारी (वर्ग २)	४४,९००-१,४२,४००	एस-१६	१
				एकूण - ४
अराजपत्रित-वर्ग-३				
१.	उच्चश्रेणी लघुलेखक	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
२.	निम्नश्रेणी लघुलेखक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
३.	भांडारपाल	२१,७००-६९,१००	एस-०७	१
४.	रोखपाल	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
५.	वरिष्ठ लिपिक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
६.	लिपिक तथा टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
७.	वाहनचालक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
८.	संगणक ऑपरेटर (कंत्राटी-२ पदे)	करार तत्वावर	—	२
				एकूण - ९
अराजपत्रित-वर्ग-४				
१.	शिपाई	१५,०००-४७,६००	एस-०१	३
				एकूण - ३
				एकूण - १६

१. समग्र कार्यक्रम

१.६ रंगभूमी प्रयोग

परिनिरीक्षण मंडळ

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.६ रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळ, मुंबई

प्रस्तावना

करमणुकीच्या कार्यक्रमाचे परीक्षण करण्यासाठी जुलै १९५४ मध्ये रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळाची नेमणूक करण्यात आली. कार्यक्रम सादर करताना सार्वजनिक माध्यमाने, कुठल्याही प्रकारे कायद्याचे उल्लंघन होणार नाही व देशाच्या हितास बाधा येणार नाही, हा पूर्वपरीक्षणा मागील उद्देश आहे. करमणुकीच्या कार्यक्रमाचे पूर्वपरीक्षण करण्यासाठी पोटकलम (iii) खंड (डब्ल्यु-अ) चे पोट कलम (१) कलम ३३ चा पोलीस अधिनियम, १९५१ चे प्रकरण १२ अन्वये रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळाची स्थापना झाली. सार्वजनिक मनोरंजनाच्या जागा (सिनेमा व्यतिरिक्त) आणि सार्वजनिक मनोरंजनाचे प्रयोग मेळे व तमाशे धरून त्यांना अनुज्ञप्ती देणे व त्यावर नियंत्रण ठेवणे. याबाबतचे नियम १९७४ ला करण्यात आले. मंडळाचे कार्य (वरील) नियमाचा मसुदा नियम १३७ ते १४५ यानुसार विहित केले आहेत.

(२) पूर्वपरीक्षण करण्याचे कारण –

सार्वजनिक करमणुकीच्या कोणत्याही कार्यक्रमांमुळे, भारताचे सार्वभौमत्व आणि एकात्मता किंवा राज्याची सुरक्षितता, परकीय राज्याबरोबर असलेले मित्रत्वाचे संबंध व सार्वजनिक सुव्यवस्था, सभ्यता किंवा नीतिमत्ता यांना बाधा येऊ नये; न्यायालयाचा अवमान होऊ नये; कोणत्याही श्रेष्ठ व्यक्तीची किंवा साहित्यिक, सामाजिक, सांस्कृतिक किंवा राजकीय क्षेत्रातल्या सुप्रसिद्ध अशा कोणत्याही व्यक्तीची बदनामी होऊ नये.

(३) मंडळाची रचना –

मंडळाचे अध्यक्ष व सदस्य यांची नियुक्ती तीन वर्षांसाठी असते. सध्याचे मंडळ अध्यक्ष व ५४ सदस्यांचे आहे. ते मराठी, हिंदी, संस्कृत व इंग्रजी या लिखाणाचे परीक्षण करतात. व अध्यक्षानी नियुक्त केलेले मानसेवी वाचक इतर भाषेच्या लिखाणाचे परीक्षण करतात. मंडळाचे अध्यक्ष व सदस्य यांना अनुक्रमे रु. १५,००० व रु. २,५०० मानधन मिळते. मानसेवी वाचकांना प्रत्येकी लिखाणाच्या परीक्षणामागे तीन अंकी नाटकासाठी रु. १०० व इतर लिखाणासाठी प्रत्येक लिखाणाला रु. ५० मानधन देण्यात येते.

(४) कार्यपद्धती –

संपूर्ण महाराष्ट्रात मंडळाचे एकच कार्यालय असून ते मुंबई येथे आहे. रंगमंचावर सादर होणारे करमणुकीच्या कार्यक्रमाच्या हस्तलिखित संहितांचे पूर्वपरीक्षण करून त्यांना सार्वजनिक मनोरंजनाच्या जागी कार्यक्रम सादर करण्याकरिता योग्यता प्रमाणपत्र देणे हेच या मंडळाचे प्रमुख कार्य आहे. मंडळाकडे सादर होणारे हस्तलिखित संहिता स्विकारण्यापासून ते त्यांना प्रमाणपत्र देणे या दरम्यानची कार्यपद्धती खालीलप्रमाणे आहे.

१. अर्जाची व संहितांची छाननी करणे.
२. योग्य पूर्वपरीक्षण शुल्क स्विकारून त्यांना प्रदानाची पावती देणे.
३. स्विकारलेल्या अर्जाची व संहितेची लिखाणाच्या नोंदवहीत व आवक नोंदवहीत नोंद घेणे.
४. दिवसभरात स्विकारलेल्या संहिता मंडळाचे मा. सदस्य व मानसेवी वाचक यांच्याकडे पूर्वपरिक्षणासाठी पाठविणे.
५. पूर्वपरीक्षणासाठी पाठविलेल्या संहितांची जावक नोंदवहीत नोंद घेणे.
६. सदस्यांकडून पूर्वपरीक्षण होऊन आलेल्या संहितांची आवक नोंदवहीत नोंद घेणे व प्रमाणपत्र तयार करणे.
७. तयार झालेल्या प्रमाणपत्रावर मा. अध्यक्षींची स्वाक्षरी झाल्यानंतर त्याची प्रमाणपत्र नोंदवही व लिखाणाच्या नोंदवहीत नोंद घेणे.
८. प्रमाणपत्र व संहितावर शिक्रे मारून ती मुंबई बाहेरील अर्जदारांना पोस्टाद्वारे पाठविली जातात. व मुंबईतील अर्जदारांना पत्र पाठवून प्रमाणपत्र तयार असल्याचे कळविले जाते. प्रमाणपत्र नेण्यासाठी साधारणतः १५ दिवसाची मुदत दिली जाते.
९. एखाद्या संहितेत आक्षेपाह भाग आढळल्यास तो अर्जदारास पत्राद्वारे कळविला जातो. मंडळाने सुचवलेला आक्षेपाह अर्जदारास मान्य असल्यास प्रमाणपत्र तयार करून ते अर्जदारास पाठवले जाते.
१०. मंडळाने सुचवलेला आक्षेपाह भाग अर्जदारास मान्य नसल्यास त्याला आपली बाजू मांडण्यासाठी मंडळाच्या मासिक बैठकीत चर्चेसाठी आमंत्रित केले जाते. आक्षेपाह भागाविषयी अर्जदाराचे म्हणणे ऐकून घेतले जाते व सर्वानुमते एक निर्णय घेऊन संहिता निकालात काढली जाते.
११. अर्जदारास संहितेतील आक्षेपाह भाग अथवा इतर बाबींची पूर्तता करणेविषयी ३ स्मरणपत्रे पाठवूनही अर्जदाराकडून काहीही खुलासा न आल्यास सदरची बाब दफ्तर दाखल करण्यासाठी मंडळाच्या मासिक बैठकीत निर्णयासाठी ठेवली जाते.
१२. वादग्रस्त संहितांचे जास्तीत जास्त सदस्यांकडून पूर्वपरीक्षण करून घेतले जाते. मंडळाच्या मासिक बैठकीत सर्वानुमते एक निर्णय घेऊन संहिता निकालात काढली जाते.

(५) पूर्वपरीक्षण शुल्क :

सार्वजनिक ठिकाणी सादर होणाऱ्या विविध कार्यक्रमांचे (नाटक, तमाशा, मेळे इ.) पूर्वपरिक्षण शुल्क अर्जदाराकडून स्वीकारले जाते. पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग शासन निर्णय क्रमांक एसपीबी-२०१०/प्र. क्र. २९३/सां. का. १ दिनांक १२ ऑक्टोबर २०१० अन्वये पूर्वपरिक्षण

शुल्कात वाढ करण्यात आलेली आहे. तसेच पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग शासन निर्णय क्रमांक एसपीबी-२०१६/प्र. क्र. २४४/सां. का. १ दिनांक २७ ऑक्टोबर २०१७ अन्वये मंडळाकडून प्रमाणपत्र देण्यात येणाऱ्या कार्यक्रमांच्या बाबीमध्ये सुधारणा करण्यात आली आहे. सध्याचे पूर्वपरिक्षण शुल्क व प्रमाणपत्र घेणे बंधनकारक असलेल्या कार्यक्रमांचा तपशिल खालीलप्रमाणे आहे.

अ. क्र.	प्रमाणपत्र आवश्यक असलेल्या कार्यक्रमांचा तपशील	पूर्वपरिक्षण शुल्क रुपये
१.	नाटक : प्रायोगिक व्यावसायिक.	२५० १,०००
२.	एकांकिका.	१००
३.	लोकनाट्य (दोन किंवा तीन अंकासाठी).	२५०
४.	तमाशा वग.	२५०
५.	संगीत बारी - मराठी गीते.	२५०
६.	मेळे.	१००
७.	प्रमाणपत्राची नकल.	१००
८.	संबंधित व्यक्तींना नाट्य संहिता उपलब्ध करून देणे.	१००
९.	शिर्षक बदल.	१००
१०.	पुरस्कार वितरण सोहळ्यामध्ये होणाऱ्या मनोरंजनाच्या कार्यक्रमांची संहिता (Script) तसेच निवेदन/रूपरेषा/सारांश (Synopsis)	१,०००
११.	जे मनोरंजनाचे कार्यक्रम सार्वजनिक ठिकाणी सादर केले जाणार आहेत. व ज्यांना संहिता अथवा सारांश (Synopsis) निवेदन/निश्चित रूपरेखा आहे असे सर्व कार्यक्रम.	१,०००

(६) रंगभूमी प्रयोग परिनरीक्षण मंडळाच्या पूर्वपरिक्षण शुल्काची जमा झालेली रक्कम. रिझर्व्ह बँकेत (RBI) चलनाद्वारे भरलेल्या रकमेविषयी तपशील

अ. क्र.	सन	पूर्वपरिक्षण शुल्कान्वये जमा रक्कम
१.	२०१५-२०१६	८८,४५,०५१
२.	२०१६-२०१७	७१,२५,३४३
३.	२०१७-२०१८	३६,५०,०१०
४.	२०१८-२०१९	७,९२,६५८
५.	२०१९-२०२०	७,५०,११६
६.	२०२०-२०२१	१,८७,७५०

(७) वित्तीय आवश्यकता -

मंडळाच्या अंतर्गत केवळ मंडळाचा आस्थापना खर्च (२२०५ १३८३) असून उद्दिष्टनिहाय खर्चाची थोडक्यात माहिती खालीलप्रमाणे आहे.

वर्गीकरण

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	बाबनिहाय माहिती	सन २०२०-२०२१ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ अर्थसंकल्पीय तरतूद	सन २०२१-२०२२ सुधारित तरतूद	सन २०२२-२०२३ अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	वेतन-०१	४१,६९	४५,००	४२,७५	४९,०५
२.	अतिकालिक भत्ता-०३	०	१	१	१
३.	दूरध्वनी/विद्युत् आकार-०६	३२	१,२०	१,०८	१,२०
४.	देशांतर्गत प्रवास खर्च-११	८	७,२६	३,५२	६,००
५.	कार्यालयीन खर्च-१३	२,९९	४,२५	३,८३	४,२५
६.	संगणक खर्च-१७	१५	९१	६८	९६
७.	व्यावसायिक व विशेष सेवाकरीता प्रदान-२८	३,४९	१५,००	१२,७५	१४,५०
८.	कंत्राटी सेवा-१०	१,८७	३,००	५,५७	१०,००
	एकूण -	५०,५९	७६,६३	७०,१९	८५,९७

(८) कर्मचारी विषयक गोषवारा :

कार्यालयाचे नाव : रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळ, मुंबई

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	स्तर	२०२१-२०२२
				पदसंख्या
१	२	३	४	५
राजपत्रित, वर्ग-२				
१.	सचिव	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
				एकूण - १
अराजपत्रित, वर्ग-३				
१.	अधीक्षक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
२.	वरिष्ठ लिपिक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
३.	लिपिक/टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	२
४.	लिपिक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	२
५.	लघुलेखक (करार पद्धतीने)	रु. २०,००० (दरमहा)		१
				एकूण - ७
अराजपत्रित, वर्ग-४				
१.	दफ्तरी	१६,६००-५२,४००	एस-०३	१
२.	शिपाई-२	१५,०००-४७,६००	एस-०१	२
				एकूण - ३
				११

१. समग्र कार्यक्रम

१.७ दर्शनिका विभाग

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.७ दर्शनिका (गॅझेटिअर) विभाग

प्रस्तावना

गॅझेटिअर म्हणजे प्राकृतिक भूस्वरूप, नद्या, वनसंपदा, स्थळांची भौगोलिक माहिती, लोकांच्या चालीरीती, राजघराण्यांचा इतिहास, अर्थव्यवस्था, महसूल, प्रशासन आणि पुरावशेषांचा तपशील देणारा कोश. ही गॅझेटिअरची मूळ संकल्पना, गॅझेटिअरला मराठीत दर्शनिका असे संबोधले जाते.

एक भौगोलिक कोश या प्रारंभिक संकल्पनेपासून ब्रिटिशांनी आपल्या अधिकाऱ्यांना प्रशासनासाठी एतदेशीयांची माहिती पुरविणारा एक उपयुक्त ग्रंथ म्हणून गॅझेटिअरची निर्मिती केली. आज समाजाभिमुख शासन ही संकल्पना स्विकारलेली असल्याने त्या दृष्टीने विविध क्षेत्रातील विकासविषयक संकल्पनांचा आराखडा मांडताना साहाय्यभूत ठरणारा उपयुक्त ग्रंथ म्हणून गॅझेटिअर सर्वमान्य होत आहे.

या विभागाकडून मूलभूत अशी माहिती देणाऱ्या प्रकाशनविषयक ज्या मालिका कार्यान्वित आहेत त्यात जिल्हा व राज्य गॅझेटिअर यांची इंग्रजी व मराठी आवृत्ती, ब्रिटिशकालीन गॅझेटिअरचे पुनर्मुद्रित ग्रंथ, जिल्हा पुरवणी गॅझेटिअर याशिवाय सोर्स मटेरियल फॉर दि हिस्ट्री ऑफ फ्रीडम मुव्हमेंट व स्वातंत्र्य सैनिक चरित्रकोश यांचा अंतर्भाव आहे.

(२) ग्रंथ प्रकाशने —

दर्शनिका विभाग (गॅझेटिअर डिपार्टमेंट) हा एक स्वतंत्र विभाग असून तो महाराष्ट्र शासनाच्या पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभागाच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली कार्यरत आहे. या विभागाकडून इंग्रजी व मराठी भाषांमधून जिल्हा गॅझेटिअर व राज्य गॅझेटिअर ग्रंथ प्रकाशित केले जातात.

(२.१) जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथ (इंग्रजी) —

या मालिकेत राज्यातील पूर्वीच्या सर्व म्हणजे २६ जिल्हांपैकी २५ जिल्हांसाठी प्रत्येकी एक व बृहन्मुंबईसाठी तीन असे एकूण २८ ग्रंथ इंग्रजी भाषेतून प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत.

(२.२) जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथ (मराठी) —

राज्यातील एकूण ३६ जिल्हांसाठी ३६ जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथ मराठी भाषेत लिहून प्रकाशित करण्याची ही योजना आहे. साधारणतः १,००० ते १,२०० पृष्ठांच्या या ग्रंथात नव्या दृष्टिकोनातून सामाजिक व आर्थिक क्षेत्रातील स्थित्यंतरे व दूरगामी बदल यांच्या माहितीसोबतच जिल्हाची ऐतिहासिक विशेषतः सांस्कृतिक पार्श्वभूमी, स्वातंत्र्य आंदोलन, भूगोल, लोक, अर्थव्यवस्था, प्रशासन, व्यापार, सामाजिक सेवा, संस्कृति, ऐतिहासिक व प्रेक्षणीय स्थळे या विषयांवर सखोल माहिती देण्यात येते. आतापर्यंत या योजने अंतर्गत परभणी, वर्धा, कोल्हापूर, रायगड, जळगाव, सातारा, नागपूर (भाग १ व २), लातूर (भाग १ व २) नांदेड (भाग १ व २) आणि बुलडाणा जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथ प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत. चंद्रपूर जिल्हा गॅझेटिअरचे ९०% काम पूर्ण झाले आहे. या वर्षअखेर सदर ग्रंथ प्रथम मुद्रणासाठी पाठविण्यात येईल. सिंधुदुर्ग व वाशीम जिल्हा गॅझेटिअरकरिता तज्ञ सहयोगकर्ते लेखकांची नियुक्ती करण्यात आली आहे. स्थानिक लोकसहभागातून अधिकाधिक माहिती संकलित झाली असून उर्वरित माहितीसाठी प्रयत्न सुरू आहेत. तथापि कोवीड महामारीमुळे बहूतांश ग्रंथालये स्थानिक संस्था बंद असल्याने सहयोगकर्त्या लेखकाकडून अद्याप लेखन प्राप्त झाले नाही. नाशिक आणि नंदुरबार जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथासाठी संपादक मंडळ स्वीकृत सदस्याची नियुक्ती करण्यात आली असून या ग्रंथाच्या कामासाठी जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली घ्यावयाच्या बैठका कोवीडमुळे होऊ शकल्या नाहीत. संपादक मंडळ सदस्यांबाबतच्या शासन निर्णयाचा फेरप्रस्ताव पाठविण्याच्या सूचना प्राप्त झाल्या आहेत.

(२.३) ब्रिटिशकालीन जिल्हा गॅझेटिअर (इंग्रजी) ग्रंथाचे पुनर्मुद्रण –

ब्रिटिशकालीन जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथांचा आजही संदर्भग्रंथ म्हणून पुष्कळ अभ्यासक उपयोग करतात. या योजने अंतर्गत बॉम्बे प्रेसिडेन्सी गॅझेटिअर (१७) ग्रंथ, सेंट्रल प्रोव्हिन्सेस अँड बेरार गॅझेटिअर (६) ग्रंथ आणि गॅझेटिअर ऑफ दि निझाम डोमिनियन्स (१) ग्रंथ प्रकाशित आहेत. या मालिकेत बॉम्बे सिटी अँड आयलॅण्ड (३ खंड), ठाणा (भाग १ ते ३), पुणे (भाग १ ते ३) यवतमाळ, बुलडाणा, अमरावती, खानदेश, वर्धा, कुलाबा, सातारा, रत्नागिरी-सावंतवाडी, नाशिक, कोल्हापूर, सोलापूर, अकोला, नागपूर, भंडारा, अहमदनगर, चांदा व औरंगाबाद अशा एकूण २० जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथांच्या २६ पुस्तकांचे पुनर्मुद्रण करून त्यांचे प्रकाशन करण्यात आलेले आहे. ग्रंथांना असलेली मागणी विचारात घेता पुनर्मुद्रित ग्रंथांची दुसरी आवृत्ती हाती घेतली असून बॉम्बे सिटी अँड आयलॅण्ड या ग्रंथांचे ३ खंडात प्रकाशन केले आहे.

(२.४) (अ) महाराष्ट्र राज्य गॅझेटिअर (इंग्रजी) –

ज्या विषयावर जिल्हा पातळीपेक्षा राज्य पातळीवर उत्तमरीत्या लेखन होऊ शकते अशा विषयांवर या मालिकेंतर्गत राज्य गॅझेटिअर ग्रंथ इंग्रजीतून प्रकाशित करावयाची ही योजना आहे. त्याअंतर्गत बॉटनी : मेडिसिनल प्लान्टस्, बॉटनी : टिंबर्स, बॉटनी : मिसलेनिअस प्लान्टस्, महाराष्ट्र : लॅण्ड अँड इटस् पीपल, हिस्ट्री ऑफ महाराष्ट्र : एन्शट पिरियड हिस्ट्री ऑफ महाराष्ट्र : मेडीवल पिरियड, हिस्ट्री ऑफ महाराष्ट्र : मराठा पिरियड, लॅन्वेज अँड लिटरेचर ऑफ महाराष्ट्र, फौना आणि बॉटनी अँड फ्लोरा ऑफ महाराष्ट्र असे १० ग्रंथ प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत. तसेच या मालिके अंतर्गत महाराष्ट्र : लॅण्ड अँड इटस् पीपल व एन्शन्ट हिस्ट्री भाग-१ या ग्रंथाची सुधारित आवृत्ती प्रकाशित करण्यात आलेली आहे. आहे. स्थापत्य व कला या ग्रंथाचे लेखक डॉ. जामखेडकर यांच्या कार्यबाहूल्यामुळे सदर ग्रंथाचे काम पूर्ण होऊ शकले नाही. प्रवरा खोरे या मूळ मराठी गॅझेटिअर ग्रंथाचा इंग्रजी अनुवाद करण्याचे काम पूर्ण झाले असून तपासणीसाठी तज्ञ तपासनीसांकडे पाठविण्यात येईल.

(ब) महाराष्ट्र राज्य गॅझेटिअर (मराठी) –

महाराष्ट्र राज्य गॅझेटिअरच्या इंग्रजी मालिकेत प्रकाशित झालेल्या ग्रंथांचे मराठी भाषेत सुधारित रूपांतर करण्याची ही योजना आहे. त्या अंतर्गत महाराष्ट्र : भूमी व लोक, इतिहास : प्राचीन काळ (खंड १, भाग १), महाराष्ट्र : स्थापत्य व कला (खंड १, भाग २), औषधी वनस्पती, महाराष्ट्रातील वनस्पतीशास्त्र व वनसंपदा, प्रवरा खोरे व मध्ययुगीन कालखंड : राजकीय व सामाजिक इतिहास हे ग्रंथ आतापर्यंत प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत. तसेच औषधी वनस्पती, महाराष्ट्रातील वनस्पतीशास्त्र व वनसंपदा, इतिहास : प्राचीन काळ (खंड १, भाग १) या ग्रंथाची द्वितीय आवृत्ती प्रकाशित करण्यात आली आहे. महाराष्ट्र : यात्रा व उत्सव (विदर्भ खंड) हा ग्रंथ प्रकाशित झाला असून याच मालिकेतील कोकण खंडाचे काम पूर्ण झाले असून छायाचित्रे उपलब्ध करण्यासाठी प्रयत्न सुरू आहेत. या वर्षी हा ग्रंथ प्रथम मुद्रणासाठी पाठविण्यात येईल. महाराष्ट्र : भाषा व वाङ्मय या ग्रंथाच्या काही प्रकरणांची तज्ञ तपासणीसांकडून तपासणी पूर्ण झाली आहे. काष्ठ वनौपज (टिंबर) या ग्रंथाचे लेखनाचे काम ९०% पूर्ण झाले असून या वर्षात हा ग्रंथ मुद्रणासाठी पाठविण्यात येईल. मराठी संगीत रंगभूमीला १७५ वर्षे पूर्ण झाली असल्याने या विषयावर तीन खंडात गॅझेटिअर ग्रंथ निर्मिती शासन निर्णय निर्गमित झाल्यानंतर हाती घेण्यात येईल.

(२.५) पुरवणी जिल्हा गॅझेटिअर –

(अ) केंद्र सरकारच्या सुचनेनुसार प्रकाशित झालेल्या इंग्रजी जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथांच्या सुधारित आवृत्तीस दर दहा वर्षांच्या अंतराने अद्ययावत माहितीने परिपूर्ण अशी पुरवणी इंग्रजीतून प्रकाशित करण्याची ही योजना आहे. या योजनेत आतापर्यंत १० पुरवणी ग्रंथ प्रकाशित करण्यात आले असून सदर योजनेंतर्गत काही जिल्ह्यांचे पुरवणी गॅझेटिअर काढण्याचे प्रस्तावित आहे.

(ब) मराठी पूर्वप्रकाशित मालिकेची पुरवणीविषयक योजना हाती घेण्यात आली असून या मालिकेत सातारा जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथाची पुरवणी प्रकाशित केली आहे. वर्धा व परभणी जिल्हा पुरवणी गॅझेटिअरचे काम कार्यालयीन पातळीवर पूर्ण झाले आहे. तथापि कोवीड महामारीमुळे हे काम मुद्रणालयात पाठविण्यात आले नाही. तसेच सध्या नागपूर, जळगाव व रायगड या जिल्ह्यांचे पुरवणी गॅझेटिअरचे काम हाती घेण्यात आले आहे.

(३) सोर्स मटेरिअल फॉर दि हिस्ट्री ऑफ फ्रीडम मुव्हमेंट –

‘भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनाचा इतिहास आधार साहित्याचे प्रकाशन’ या योजनेखाली स्वातंत्र्य आंदोलनासंबंधीचे दस्तऐवज, अभिलेख व इतर महत्त्वाची कागदपत्रे इंग्रजी भाषेतून प्रकाशित करण्याचे काम दर्शनिका विभागाकडून केले जाते. इतिहासकार व अभ्यासक यांना उपलब्ध नसलेले, गृह विभाग, मुंबई पोलीस आयुक्त व महाराष्ट्राचे पोलीस महासंचालक यांच्या कार्यालयातील गोपनीय अभिलेख व दस्तऐवज तसेच महाराष्ट्र राज्य पुराभिलेख, भारत सरकारचे राष्ट्रीय अभिलेखागार इत्यादींकडून प्राप्त केलेले अभिलेख प्रसिद्ध करावयाची ही योजना आहे. या योजने अंतर्गत आतापर्यंत खंड क्रमांक १ ते १३ प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत. १४ वा खंड हा बार्डोली येथील सत्याग्रह या विषयावर आधारित असून त्याची तज्ञ तपासणी होऊन ग्रंथ विभागास प्राप्त झाला आहे. स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवाचे औचित्य साधून लवकरच हा ग्रंथ प्रकाशित करण्यात येईल. तसेच चिरनेर जंगल सत्याग्रह आधारित ग्रंथाचे काम हाती घेण्यात आले आहे.

(४) स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश –

स्वातंत्र्य आंदोलनात ज्यांनी सक्रिय भाग घेतला, भूमिगत राहून काम केले व ज्यांनी हौतात्म्य पत्करले अशा स्वातंत्र्य सैनिकांचे संक्षिप्त चरित्र या स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोशात दिलेले आहे. त्या अंतर्गत एकूण ६ खंड प्रकाशित झालेले आहेत. या पूर्वप्रकाशित ग्रंथांना असलेली मागणी विचारात घेऊन त्यांची पुनर्मुद्रणविषयक योजना हाती घेण्यात आली असून मराठवाडा स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश व विदर्भ स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश (खंड १ व २) ग्रंथांची प्रतिरूप पुनर्मुद्रित आवृत्ती प्रकाशित करण्यात आली आहे. पश्चिम महाराष्ट्र खंड १, २ व ३ या तीनही खंडाचे काम पूर्ण झाले असून ते उपलब्ध आहेत.

(५) महात्मा गांधी संकलित वाङ्मय –

नवजीवन ट्रस्ट, अहमदाबाद यांनी प्रकाशित केलेल्या ‘महात्मा गांधी संकलित वाङ्मय’ या ग्रंथाचे मूळ १०० खंडांपैकी मराठी अनुवादीत ६१ खंड या विभागाने प्रकाशित केलेले आहेत. भारतीय स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवानिमित्त राष्ट्रपिता महात्मा गांधी जयंतीचे औचित्य साधून दिनांक २ ऑक्टोबर २०२१ रोजी खंड १ ते ५० ई-बुक (पेनड्राईव्ह) स्वरूपात प्रकाशित करण्यात आले. पुढील वर्षात या मालिकेतील उर्वरित खंड (५१ ते ९८) ई-स्वरूपात प्रकाशित करण्यात येतील.

(६) ई-बुक आवृत्ती –

या योजने अंतर्गत पूर्वप्रकाशित जिल्हा व राज्य गॅझेटिअर ग्रंथ व सोर्स मटेरिअल फॉर दि हिस्ट्री ऑफ फ्रीडम मुव्हमेंट या मालिकेतील साधारणतः ८८ ग्रंथांची ई-बुक आवृत्ती बनविण्यात आलेली असून बहुतांश ई बुक महाराष्ट्र शासनाच्या अधिकृत संकेतस्थळावर www.maharashtra.gov.in उपलब्ध आहे. सदर गॅझेटिअरच्या ई-बुक कार्यालयात विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत. या व्यतिरिक्त मराठवाडा व विदर्भ स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश, पश्चिम महाराष्ट्र (एकूण ३ खंड) यांची ई-बुक निर्मिती केली आहे. महाराष्ट्र : यात्रा व उत्सव (विदर्भ विभाग) या ई-बुकचे प्रकाशन करण्यात आले आहे. तसेच बुलढाणा जिल्हा मराठी गॅझेटिअरचे ई-बुक तयार करण्यात आले आहे. विभागाद्वारे प्रकाशित करण्यात आलेल्या एकूण ई-बुक पैकी ३५ ई-बुक केंद्र शासनाच्या इंडियन कल्चर पोर्टलवर उपलब्ध करण्यात आले असून उर्वरित ई-बुक देखील उपलब्ध करण्याच्या दृष्टीने IIT मुंबई यांच्या सहकार्याने प्रयत्न सुरू आहेत.

(७) मोबाईल ॲप्लिकेशन –

माहिती व तंत्रज्ञानाचा वापर करून गॅझेटिअर अत्यंत सहजपणे उपलब्ध करून देण्याहेतूने प्रायोगिक तत्त्वावर काही निवडक गॅझेटिअर ग्रंथ घेऊन व विभागाची सविस्तर माहिती देऊन नव्या पिढीपर्यंत पोहोचविण्याच्या दृष्टीने मोबाईल ॲप्लिकेशनची निर्मिती करण्यात आली आहे. विभागात दिनांक २७ ऑगस्ट २०१९ रोजी सेतु माधवराव पगडी संदर्भ ग्रंथालयाचे उद्घाटन करण्यात आले. याप्रसंगी सदर मोबाईल ॲप्लिकेशन लोकार्पण करण्यात आले. सदर संदर्भ ग्रंथालय सर्वसामान्य अभ्यासकांना विना शुल्क कार्यालयीन वेळेत उपलब्ध करण्यात आले आहे.

(८) दिव्यांगांसाठी स्वतंत्र संकेतस्थळ उपलब्ध करण्यात आले असून यामध्ये विभागाच्या मूळ संकेत स्थळाची देखील लिंक देण्यात आले आहे.

वित्तीय आवश्यकता :-

(अ) महाराष्ट्र जिल्हा दर्शनिका संपादक मंडळाचा आस्थापना खर्च (२०७०-०७११) (अनिवार्य)

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२०-२०२१ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ अर्थसंकल्पीय तरतूद	सन २०२१-२०२२ सुधारित तरतूद	सन २०२२-२०२३ अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	(०१) वेतने	२,१४,८१	३,४५,२४	२,४७,५०	३,६५,००
२.	(०६) दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	४४	२,३५	५६	२,३५
३.	(११) देशांतर्गत प्रवासखर्च	३	२,००	५०	२,००
४.	(१३) कार्यालयीन खर्च	३,११	६,२२	५,६०	६,५०
५.	(१४) भाडेपट्टी व कर	२१	४५	४५	४५
६.	(१६) प्रकाशने	६,५०	१३,००	९,७५	१३,००
७.	(१७) संगणक खर्च	४३	८९	८९	९३
८.	(२८) व्यावसायिक व विशेष सेवा प्रदाने	३०	६०	५१	६०
एकूण		२,२५,८३	३,७०,७५	२,६५,७६	३,९०,८३

(ब) भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन-इतिहास : आधार साहित्य (२२२०-०४११)

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२०-२०२१ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ अर्थसंकल्पीय तरतूद	सन २०२१-२०२२ सुधारित तरतूद	सन २०२२-२०२३ अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	(०१) वेतने	६,७४	१७,४८	१०,००	३९,४८
२.	(०६) दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	३	३०	५	३०
३.	(११) प्रवास खर्च	०	०	०	२५
४.	(१३) कार्यालयीन खर्च	३६	१,५०	१,३५	१,८०
५.	(१६) प्रकाशने	०	३०,००	१४,२५	१,९०
६.	(१७) संगणक खर्च	०	६०	४५	१,५०
७.	(२८) व्यावसायिक व विशेष सेवा प्रदाने	०	१२	११,१२	१,००
एकूण		७,१३	५०,००	३७,२२	४६,२३

(८) कर्मचारीविषयक गोषवारा -

(अ) २०७० इतर प्रशासनिक सेवा (२०७०-०७९१)

अ. क्र.	पदनाम	वेतन	स्तर	पदसंख्या
				२०२१-२०२२
राजपत्रित वर्ग १ व २				
१.	कार्यकारी संपादक व सचिव	७८,८००-२,०९,२००	एस-२५	१
२.	सह संपादक	६७,७००-२,०८,७००	एस-२३	१
३.	उप संपादक	५६,१००-१,७७,५००	एस-२०	१
४.	संशोधन अधिकारी	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	४
				एकूण - ७
अराजपत्रित वर्ग-३				
१.	सहाय्यक संशोधन अधिकारी	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१०
२.	(निम्न श्रेणी) लघुलेखक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
३.	सहाय्यक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	४
४.	लिपिक-टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	७
				एकूण - २२
अराजपत्रित वर्ग-४				
१.	दफ्तरी	१६,६००-५२,४००	एस-०३	१
२.	नाईक	१६,६००-५२,४००	एस-०३	१
३.	शिपाई	१५,०००-४७,६००	एस-०१	४
				एकूण - ६
				एकूण - ३५

(ब) (२२२०-माहिती व प्रसिद्धी) (२२२०-०४९१)

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	स्तर	पदसंख्या
				२०१९-२०२०
अराजपत्रित				
१.	अधीक्षक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
२.	सहाय्यक संशोधन अधिकारी	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	२
३.	इंग्रजी टंकलेखक	२१,७००-६९,१००	एस-७	१
				एकूण - ४

दर्शनिका विभाग प्रकाशने

जिल्हा गॅझेटिअर

(अ) ब्रिटिशकालीन ग्रंथांचे पुनर्मुद्रण

बॉम्बे प्रेसिडेन्सि गॅझेटिअर

१७ ग्रंथ

(१९७७-२००३)

(प्रथम आवृत्ती १८८०-१९०९)

सेंट्रल प्रोव्हिन्सेस अँड बेरार
गॅझेटिअर

८ ग्रंथ

(१९७९-२००५)

(प्रथम आवृत्ती १९०६-१९११)

गॅझेटिअर ऑफ दि निझाम डोमिनियन्स

१ ग्रंथ

(२००६)

(ब) सुधारित इंग्रजी जिल्हा गॅझेटिअर

२८ ग्रंथ

(१९५४-१९८७)

जिल्हा पुरवणी ग्रंथ

१० ग्रंथ

(१९७८-१९८९)

(क) पूर्वप्रकाशित मराठी जिल्हा गॅझेटिअर पुरवणी ग्रंथ
सातारा जिल्हा गॅझेटिअर

(ड) सुधारित मराठी जिल्हा गॅझेटिअर

१० ग्रंथ

(१९८८-प्रथम गॅझेटिअर)

सध्या चालू असलेली योजना

राज्य गॅझेटिअर

इंग्रजी राज्य गॅझेटिअर

१२ ग्रंथ
(१९५३-२०१५)

मराठी राज्य गॅझेटिअर

११ ग्रंथ
(१९९६-प्रथम गॅझेटिअर
सध्या चालू असलेली योजना)

सोर्स मटेरिअल फॉर दि हिस्टरी ऑफ फ्रीडम मुव्हमेंट

१३ ग्रंथ (२० खंड)

(१९५७-२०२१)

स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश

६ ग्रंथ

(१९७०-१९८०)

स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश प्रतिरूप पुनर्मुद्रण मालिका

मराठवाडा व विदर्भ ३ ग्रंथ

महात्मा गांधी संकलित वाङ्मय

६१ खंड ग्रंथस्वरूपात + खंड १ ते ५० ई-बुक पेनड्राईव्ह

ई-बुक आवृत्ती

पूर्वप्रकाशित ८९ ग्रंथांचे ई-बुक

(२००६-२०२१)

मोबाईल ॲप्लिकेशन

प्रायोगिक तत्त्वावर

राज्य गॅझेटिअर

इंग्रजी राज्य गॅझेटिअर

१२ ग्रंथ
(१९५३-२०१५)

मराठी राज्य गॅझेटिअर

११ ग्रंथ
(१९९६-प्रथम गॅझेटिअर
सध्या चालू असलेली योजना)

सोर्स मटेरिअल फॉर दि हिस्टरी ऑफ फ्रीडम मुव्हमेंट

१३ ग्रंथ (२० खंड)

(१९५७-२०२१)

स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश

६ ग्रंथ

(१९७०-१९८०)

स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश प्रतिरूप पुनर्मुद्रण मालिका

मराठवाडा व विदर्भ ३ ग्रंथ

महात्मा गांधी संकलित वाङ्मय

६१ खंड ग्रंथस्वरूपात + खंड १ ते ५० ई-बुक पेनड्राईव्ह

ई-बुक आवृत्ती

पूर्वप्रकाशित ८९ ग्रंथांचे ई-बुक

(२००६-२०२१)

मोबाईल ॲप्लिकेशन

प्रायोगिक तत्त्वावर

१. समग्र कार्यक्रम

१.८ महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी आणि
सांस्कृतिक विकास महामंडळ, मर्यादित

दादासाहेब फाळके चित्रनगरी
याबाबतची थोडक्यात माहिती

१.८ महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी आणि सांस्कृतिक विकास महामंडळ मर्यादित
दादासाहेब फाळके चित्रनगरी, गोरेगाव (पूर्व), मुंबई-४०० ०६५.

प्रस्तावना

महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी आणि सांस्कृतिक विकास महामंडळ मर्यादित, या महामंडळाची स्थापना दि. २६ सप्टेंबर १९७७ रोजी झाली असून, पूर्वीच्या महाराष्ट्र सांस्कृतिक विकास महामंडळाची स्थावर मालमत्ता व योजना, या महामंडळाकडे हस्तांतरीत झाल्या आहेत. तथापि चित्रनगरी प्रस्थापित करण्यासाठी लागणाऱ्या जमीनीचे हक्क अजूनही सांस्कृतिक कार्य विभागाच्या नावे आहेत.

या महामंडळाची स्थापना विशेषतः चित्रपट, रंगभूमी व सांस्कृतिक विकास करण्यासाठी मदत करणे व प्रोत्साहन देणे या उद्दिष्टांकरिता झाली आहे. महामंडळामार्फत विविध चित्रपट निर्मात्यांना चित्रीकरणासाठी लागणारी विविध सामग्री, कलागारे, चित्रीकरण स्थळे, मेकअप रुम व इतर तत्सम सेवासुविधा विहित शुल्क आकारणीनंतर उपलब्ध करून देण्यात येतात.

२. भाग-भांडवल व वित्तीय सहाय्य -

(अ) भाग-भांडवल -

महामंडळाचे अधिकृत भाग-भांडवल रु.१५.०० कोटी असून प्रत्येकी समभाग रु.१००/- च्या प्रमाणात एकूण रु.१५,००,००० एवढे समभाग आहेत. त्यापैकी रु.१२,२९,६४,१००/- भाग-भांडवल शासनाने अदा केलेले आहे व रु.१००/- चा एक भाग हा संचालक, सांस्कृतिक कार्य विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्या नावावर आहे. महामंडळाचे अधिकृत भागभांडवल रु. १५.०० कोटी वरून रु. ५०.०० कोटी करण्याची कार्यवाही महामंडळामार्फत करण्याचे सद्यःस्थिती आहे.

(ब) वित्तीय सहाय्य -

वित्तीय वर्ष २०००-०१ मध्ये महामंडळाने कर्जरोख्यांद्वारे खाजगी गुंतवणूकदारांकडून रु. २०.०० कोटी उभारण्यात आले होते. वरील निधीचा मुख्यत्वेकरून जास्त दराने असलेले कर्ज परतफेड करण्यासाठी व उर्वरीत निधीचा विनियोग महामंडळात नवीन प्रकल्प राबविण्यासाठी करण्यात आला.

(क) असुरक्षित कर्ज -

महाराष्ट्र शासनाने महामंडळास मराठी चित्रपट निर्माते व इतर प्रादेशिक चित्रपट निर्मात्यांना महामंडळाकडे उपलब्ध असलेल्या शुटींग, रेकॉर्डिंग, डर्बींग व एडीटींग इत्यादी सवलती देण्यासाठी एकूण रु. ५६.४७ लाखाचे बिनव्याजी कर्ज मंजूर करून अदा केलेले आहे.

३. सांस्कृतिक सहाय्य -

या महामंडळाद्वारे महाराष्ट्र शासनाचे निरनिराळे सांस्कृतिक कार्यक्रम राबविण्यासाठी उदा. चित्रपटगृह बांधणीसाठी बिनव्याजी कर्ज योजना, दर्जेदार मराठी चित्रपट निर्मितीस प्रोत्साहन देण्याकरीता अर्थसहाय्य योजनासाठी आवश्यक निधी उपलब्ध करून दिलेला आहे. तसेच कान्स फिल्म महोत्सव, महाराष्ट्र स्कूल ऑफ ड्रामा आणि सरस्वतीबाई फाळके मराठी चित्रपट संग्रहालय उभारणीकरिता महामंडळामार्फत खर्च करण्यात येत आहे.

४. कामाचे निष्कर्ष -

या महामंडळाचे गेल्या तीन वर्षातील उत्पन्न व खर्चाची आकडेवारी खालीलप्रमाणे दर्शविलेली आहे.

(रु. लाखात)

अ. क्र.	तपशील	वित्तीय वर्ष		
		२०२१-२०२२ अंदाजपत्रकीय	२०२०-२०२१ लेखा परिक्षित	२०१९-२०२० लेखा परिक्षित
(अ) उत्पन्न				
१.	उत्पन्न	९५९७.५५	५७०१.९७	७४१०.६१
२.	इतर उत्पन्न	१२०९.४४	१३५८.५६	११९८.०१
	एकूण उत्पन्न -	१०८०६.९९	७०६०.५३	८६०८.६२
(ब) विनियोग				
१.	खर्च	५८४४.७१	६३१७.७८	४४२८.९५
२.	घसारापूर्व नफा	४९६२.२८	३४४२.७५	४१७९.६७
३.	घसारा	५५०.००	५००.३९	३१४.५८
४.	करपूर्व नफा	४४१२.२८	२९४२.६३	३८६५.०९
५.	वजा : करासाठी तरतूद	१२८०.००	८००.००	९८०.००
६.	वजा : स्थगित कर	१२.५०	(८.३४)	६२.६२
	पूर्व वर्षाचे आयकर समायोजन			
७.	करानंतरचा नफा/तोटा	३११९.७८	१९०१.३८	२८२२.४७

अ. दीर्घ मुदत प्रकल्प :

बृहत् आराखड्यानुसार (मास्टर प्लॅन) चित्रनगरीतील उपलब्ध मोकळ्या जागेचा सुसंबद्ध विकास करण्याची महामंडळाची योजना आहे. बृहत् आराखडा तयार करताना पायाभूत सुविधांचा विकास, पर्यटनाच्या दृष्टीने मनोरंजनाची स्थळे, नवीन बाह्य चित्रीकरण स्थळे, उच्च तंत्रज्ञान व सुविधांनी युक्त नवीन कलागारे, वाहनतळ व आरक्षण सुविधा, अत्यानुधिक भांडार विभाग, प्रभावी सुरक्षा यंत्रणा, थीम पार्क इत्यादी बाबींचा यात समावेश आहे. सदर बृहत् आराखड्यामध्ये (मास्टर प्लॅन) प्रेक्षणीय बॉलीवूड वस्तुसंग्रहालय उभारण्याचे देखील प्रस्तावित आहे. महाराष्ट्र शासनाने शासन निर्णय दिनांक २ फेब्रुवारी २०१८ नुसार बृहत् आराखड्यास (मास्टर प्लॅन) मान्यता प्रदान केली आहे. तदनुसार निविदा प्रक्रिया कार्यवाही करण्यात आली असून, सदर निविदेस प्रतिसाद मिळाला नाही. सबब मा. संचालक मंडळाच्या १५४ व्या बैठकीत प्राधिकृत केल्यानुसार सदर बाबत अभ्यासाअंती आढावा घेऊन पुढील दिशा ठरविण्याचे नियोजित आहे.

ब. मध्यम मुदत प्रकल्प :

एक खिडकी योजना :

महाराष्ट्र फिल्म सेल (MFC) व एक खिडकी योजनेच्या पहिल्या टप्प्यांतर्गत चित्रीकरणासंबंधी आवश्यक परवानग्या ऑनलाईन ई-पोर्टलद्वारे मुंबई आणि मुंबई उपनगर जिल्ह्यांमध्ये प्रदान करण्याचे काम यशस्वीरित्या पूर्ण झाले आहे.

तसेच दुसऱ्या टप्प्याचा भाग म्हणून संपूर्ण महाराष्ट्र राज्याकरिता चित्रीकरणासंबंधी ऑनलाईन परवानग्या ई पोर्टलद्वारे सुनिश्चित करण्यासाठी क्रमाक्रमाने करण्याचे उद्दीष्ट आहे. तदनंतर एक खिडकी योजनेंतर्गत शासकीय मालकीच्या ठिकाणांव्यतिरिक्त खासगी ठिकाणी चित्रीकरणासाठी आवश्यक असलेल्या परवानग्या संपूर्ण महाराष्ट्र राज्याकरिता ई-पोर्टलद्वारे प्रदान करण्यात येईल.

बृहत् आराखड्याचे आढावा सोबतच व्यवसायीक दृष्टीकोनातून उत्पन्न वाढविण्यासाठी आदर्श प्रकल्प चित्रीकरणासाठी आवश्यक असलेल्या अद्यावत पायाभूत सुविधा विकसन, पर्यटनास चालना देणे, तज्ञ मनुष्यबळ, अद्यावत सुरक्षा व्यवस्था, पर्यावरण संरक्षण इत्यादीबाबत सर्वकष धोरण तयार करण्याचा मानस आहे.

क. अल्प मुदत प्रकल्प :

महामंडळाच्या परिसरात सी.सी.टी.व्ही. यंत्रणा तसेच वातानुकूलित यंत्रणेकरिता BTU मीटर बसविण्याचे काम पूर्ण झाले असून चित्रनगरीतील प्रसाधन कक्षांचे व कलागारांचे नुतनीकरण, पाईपलाईनचे बांधकाम, रस्ते, कंपाऊंड भिंत, विद्यमान बाह्यचित्रीकरण स्थळांचा व ३ नवीन बाह्यचित्रीकरण स्थळांचा विकास करणे, निर्मात्यांना ऑनलाईन बुकींगची सुविधा पुरविणे, महामंडळाच्या वेबसाईटचा पुनर्विकास करणे, इत्यादी महत्त्वपूर्ण बाबी नियोजित आहेत. तसेच नॅशनल स्कूल ऑफ ड्रामाच्या धर्तीवर महाराष्ट्र स्कूल ऑफ ड्रामा करिताचा अहवाल शासनास सादर करण्यात आलेला आहे.

चित्रपट व मनोरंजन माध्यमातील उद्योगांना प्रोत्साहन देण्यासाठी सर्वकष धोरण ठरविणे तसेच त्या अंतर्गत या क्षेत्रातील उद्योगांना उद्योगांचा दर्जा देण्यासाठी प्रस्ताव संदर्भात कामकाज प्रगतीपथावर आहे. या व्यतिरिक्त चित्रनगरी परिसरात चांगल्या दर्जाचे उपहारगृह सुविधा उपलब्ध करण्याकरिता काम चालू आहे.

महामंडळातील कर्मचाऱ्यांचा गोषवारा :

महामंडळातील कर्मचाऱ्यांचा गोषवारा वित्तीय वर्ष २०२०-२०२१ कार्यरत कर्मचारी संख्या

अ. क्र.	वर्ग	अधिकारी/कर्मचारी संख्या
१	अ	०५
२	ब	०८
३	क	३२
४	ड	३०
एकूण पदे —		७५

३० सप्टेंबर २००९ च्या शासन मान्य सुधारित आकृतीबंधानुसार महामंडळातील आस्थापनेवरील मंजूर, कार्यरत व रिक्त पदांचा तपशील खालीलप्रमाणे :-

अ. क्र.	पदनाम	मंजूर पदे	भरलेली पदे	रिक्त पदे	वेतन स्तर
१	२	३	४	५	६
१.	व्यवस्थापकीय संचालक भा.प्र.से. (प्रतिनियुक्ती)	१	१	०	एस-२७ : ११८५००-२१४१००
२.	सह व्यवस्थापकीय संचालक भा.प्र.से. (प्रतिनियुक्ती)	१	१	०	एस-२५ : ७८८००-२०९२००
३.	वित्तीय सल्लागार व मुख्य लेखाधिकारी (प्रतिनियुक्ती)	१	१	०	एस-२३ : ६७७००-२०८७००
४.	मुख्य प्रशासकीय अधिकारी (प्रतिनियुक्ती)	१	०	१	एस-२३ : ६७७००-२०८७००
५.	कंपनी सचिव	१	१	०	एस-२३ : ६७७००-२०८७००
६.	व्यवस्थापक (कलागारे) (प्रतिनियुक्ती)	१	०	१	एस-२३ : ६७७००-२०८७००
७.	उप अभियंता (स्थापत्य) (प्रतिनियुक्ती)	१	०	१	एस-२० : ५६१००-१७७५००
८.	उप अभियंता (विद्युत)	१	०	१	एस-२० : ५६१००-१७७५००
९.	मुख्य सुरक्षा अधिकारी	१	१	०	एस-२० : ५६१००-१७७५००
१०.	अंतर्गत लेखा परिक्षक अधिकारी	१	१	०	एस-१६ : ४४९००-१४२४००
११.	उप व्यवस्थापक (नियोजन व विकास)	१	१	०	एस-१५ : ४१८००-१३२३००
१२.	लघुलेखक (उच्च श्रेणी)	१	०	१	एस-१५ : ४१८००-१३२३००
१३.	लेखा परिक्षक (ऑडिटर) (प्रतिनियुक्ती)	४	३	१	एस-१५ : ४१८००-१३२३००
१४.	कनिष्ठ अभियंता/सहाय्यक अभियंता	२	२	०	एस-१५ : ४१८००-१३२३००
१५.	सह व्यवस्थापकीय संचालक यांचे स्वीय सहाय्यक	१	०	१	एस-१५ : ४१८००-१३२३००
१६.	खरेदी अधिकारी	१	१	०	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
१७.	अधीक्षक (भांडार)	१	०	१	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
१८.	सहाय्यक व्यवस्थापक (कलागारे)	६	१	५	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
१९.	सहाय्यक प्रशासकीय अधिकारी	१	१	०	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
२०.	लेखापाल (अकाउन्ट)	४	२	२	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
२१.	लघुलेखक (निम्नश्रेणी)	२	१	१	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
२२.	सुरक्षा अधिकारी	१	०	१	एस-१० : २९२००-९२३००
२३.	पर्यवेक्षक विद्युत	१	०	१	एस-१० : २९२००-९२३००
२४.	वरिष्ठ सहाय्यक	९	४	५	एस-१३ : ३५४००-११२४००
२५.	वातानुकूलित यंत्र चालक	२	०	२	एस-८ : २५५००-८११००
२६.	स्टुडिओ असिस्टंट	२	१	१	एस-८ : २५५००-८११००
२७.	सहाय्यक	१५	६	९	एस-७ : २१७००-६९१००
२८.	दूरध्वनी चालक	३	३	०	एस-७ : २१७००-६९१००
२९.	सुतार	२	१	१	एस-७ : २१७००-६९१००
३०.	सहाय्यक वातानुकूलित यंत्र चालक	२	०	२	एस-७ : २१७००-६९१००
३१.	गवंडी	२	०	२	एस-६ : १९९००-६३२००
३२.	पंप चालक (ऑपरेटर)	१	०	१	एस-६ : १९९००-६३२००
३३.	प्लंबर	१	०	१	एस-६ : १९९००-६३२००
३४.	वायरमन (तारतंत्री)	९	६	३	एस-६ : १९९००-६३२००
३५.	वाहन चालक (ड्रायव्हर)	७	६	१	एस-६ : १९९००-६३२००
३६.	रूम इंचार्ज	२	०	२	एस-६ : १९९००-६३२००
३७.	जनसंपर्क अधिकारी	१	०	१	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
३८.	संगणक समन्वयक	१	०	१	एस-१३ : ३५४००-११२४००

३० सप्टेंबर २००९ च्या शासन मान्य सुधारित आकृतीबंधानुसार महामंडळातील आस्थापनेवरील मंजूर, कार्यरत व रिक्त पदांचा तपशील खालीलप्रमाणे :-

अ. क्र.	पदनाम	मंजूर पदे	भरलेली पदे	रिक्त पदे	वेतन स्तर
१	२	३	४	५	६
३९.	मुख्य पर्यवेक्षक देखभाल	१	०	१	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
४०.	सहाय्यक पर्यवेक्षक दूरध्वनी	१	०	१	एस-८ : २५५००-८११००
४१.	शिफ्ट इंचार्ज	१०	०	१०	एस-७ : २१७००-६९१००
४२.	तांत्रिक सहाय्यक	२	०	२	एस-६ : १९९००-६३२००
४३.	सहाय्यक पंपचालक	१	०	१	एस-५ : १८०००-५६९००
४४.	सुरक्षा रक्षक (सुरक्षा परिचर)	४३	७	३६	एस-१ : १५०००-४७६००
४५.	परिचर	७८	२३	५५	एस-१ : १५०००-४७६००
	एकूण	२३१	८५	१५६	

* टिप : दिनांक ३०-०९-२००९ च्या आकृतीबंधानुसार एकूण मंजूर पदे २४९ या पैकी १८ पदे व्यपगत आहेत. तसेच सहाय्यक अभियंता १ पद अधिसंख्य आहे व शासन निर्णय क्र. संकीर्ण-२०२०/प्र.क्र.२१/सां.का.१, दि.२८.०९.२०२० अन्वये परिचर संवर्गातील ३ अधिसंख्य पदे निर्माण करण्यात आली आहेत.

संचालक मंडळाच्या १५४ व्या बैठकीमध्ये झालेल्या निर्णयानुसार महामंडळास आवश्यक तज्ञ मनुष्यबळ, सल्लागार, तांत्रिक मनुष्यबळ इ. बाह्यसेवा कंत्राटी तत्वावर महामंडळाच्या स्तरावर आवश्यकतेनुसार घेतले आहेत.

१. समग्र कार्यक्रम

१.९ महाराष्ट्र राज्य हिंदी, सिंधी, गुजराती
साहित्य अकादमी

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.१ हिंदी, सिंधी, गुजराती साहित्य अकादमी

१. (अ) कर्मचारीविषयक गोषवारा -

पदे व वेतनश्रेणी				(रुपये हजारांत)
अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	स्तर	पदसंख्या २०१८-२०१९
१	२	३	४	५
१.	सहसंचालक	५६,१००-१,७७,५००	एस-२०	१
२.	लघुलेखक (निम्न श्रेणी)	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
३.	टिप्पणी सहाय्यक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	३
४.	लिपिक-टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	३
५.	देयक लिपिक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
६.	शिपाई	१५,५००-४७,६००	एस-०१	३
एकूण -				१२

(ब) वित्तीय आवश्यकता

योजनांच्या अर्थसंकल्पीय तरतुदीची थोडक्यात माहिती

(रुपये हजारांत)					
अ. क्र.	योजनेचे नाव	सन २०२०-२०२१ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२१-२०२२ मूळ तरतूद	सन २०२१-२०२२ सुधारित तरतूद	सन २०२२-२०२३ मूळ तरतूद
१	२	३	४	५	६
१.	हिंदी अकादमी	१९,९४	१००,००	३८,२८	९५,००
२.	सिंधी अकादमी	६,८७	७५,००	१९,६९	४५,००
३.	गुजराती अकादमी	६,१३	७५,००	२३,१०	४५,००

(५.१) महाराष्ट्र राज्य हिंदी साहित्य अकादमी

प्रस्तावना

हिंदी ही राष्ट्रभाषा असल्यामुळे हिंदी साहित्याच्या सर्वांगीण उन्नतीसाठी व उत्तेजनासाठी हिंदी साहित्य अकादमीची स्थापना दिनांक ९ मार्च १९८२ रोजी करण्यात आली.

(२) हिंदी साहित्य अकादमीची उद्दिष्टे –

- (१) राज्यात हिंदी भाषेला सर्वतोपरी प्रोत्साहन देणे.
- (२) राजभाषा मराठी व हिंदी या दोन भाषांमध्ये भाषांतराद्वारे वा अन्य साहित्यिक प्रयत्नाने कल्पनांची देवाण-घेवाण करणे.
- (३) हिंदी भाषेच्या अधिक उन्नतीसाठी विविध योजना कार्यान्वित करणे.
- (४) हिंदी भाषेमध्ये संशोधन निबंध, प्रबंधिका पुस्तके आणि नियतकालिके प्रकाशित करणे किंवा अशा कार्यास सहाय्य करणे.
- (५) महाराष्ट्रात वास्तव्य असलेल्या लेखक व कवींच्या अकादमीने मान्य केलेल्या वाङ्मयीन कृती प्रसिद्ध करण्यासाठी आर्थिक मदत करणे.
- (६) हिंदी साहित्यिकांना, संस्थांना व वाङ्मयीन कार्य चर्चासत्रे, संमेलने, परिसंवाद, प्रदर्शन, आयोजित करणे किंवा अशा उपक्रमांना आर्थिक सहाय्य करणे.
- (७) ग्रंथालये व सार्वजनिक वाचनालये यांना हिंदी पुस्तके व नियतकालिके पुरविणे.
- (८) हिंदी साहित्य क्षेत्रातील उत्कृष्ट कलाकृतींना पुरस्कार देणे.
- (९) राज्यातील हिंदी भाषेच्या विकासासाठी धोरण ठरविण्याच्या बाबतीत व हिंदी भाषेच्या विकासासाठी विविध प्रकल्प हाती घेण्याच्या संबंधात राज्य शासनास सल्ला देणे.
- (१०) मराठीतील निवडक ग्रंथांचा हिंदीत अनुवाद करणे.

(३) हिंदी अकादमीची उद्दिष्टे पार पाडण्यासाठी पुरस्कार योजना, आर्थिक अनुदान व नवलेखक कार्यशिबिर या योजना राबविल्या जातात.

(३.१) पुरस्कार योजना –

महाराष्ट्रातील राज्यातील हिंदी साहित्याची प्रदिर्घ सेवा करणाऱ्या लेखक/कवींचा सन्मान करणे, राष्ट्रीय तसेच भावनिक ऐक्य वाढविणे, हिंदीच्या उत्कृष्ट ग्रंथरचनेस प्रोत्साहन देणे, साहित्य तसेच साहित्येतर विषयावर साहित्य निर्माण करण्यास लेखकास/कवींस प्रेरित करणे व नवलेखकांच्या प्रतिमेस वाव देऊन योग्य दिशा देणे हे उद्दिष्ट समोर ठेवून महाराष्ट्र राज्य हिंदी साहित्य अकादमी दरवर्षी पुरस्कार योजना राबविते. अखिल भारतीय सन्मान जीवनगौरव पुरस्कार हा सर्वोच्च पुरस्कार आहे. पुरस्कृत व्यक्तींना पुरस्कार राशी, मानचिन्ह, शाल व श्रीफळ देऊन गौरविले जाते. अशा प्रकारचे पुरस्कार खालीलप्रमाणे आहेत.

(अ) राष्ट्रीय सन्मान पुरस्कार-२

- (१) महाराष्ट्र भारती अखिल भारतीय हिंदी सेवा पुरस्कार.
- (२) डॉ. राम मनोहर त्रिपाठी अखिल भारतीय हिंदी सेवा पुरस्कार.

(ब) राज्यस्तरीय पुरस्कार-८

- (१) छत्रपती शिवाजी महाराज राष्ट्रीय एकता पुरस्कार.
- (२) साने गुरूजी राष्ट्रीय एकता पुरस्कार.
- (३) पद्मश्री. अनंत गोपाल शेवडे हिंदी सेवा पुरस्कार.

- (४) डॉ. उषा मेहता हिंदी सेवा पुरस्कार.
 (५) गजानन माधव मुक्तीबोध मराठी भाषा हिंदी लेखक पुरस्कार.
 (६) कांतीलाल जोशी इतर हिंदी भाषा हिंदी लेखक पुरस्कार.
 (७) व्ही. शांताराम ललित कला हिंदी विशिष्ट सेवा पुरस्कार.
 (८) सुब्रमण्यम भारती हिंदी सेतू विशिष्ट सेवा पुरस्कार.

(क) विधा पुरस्कार

(१) संत नामदेव पुरस्कार	काव्य
(२) मुन्शी प्रेमचंद पुरस्कार	कहानी
(३) जैनेंद्र कुमार पुरस्कार	उपन्यास
(४) आचार्य रामचंद्र शुक्ल पुरस्कार	व्यंग, ललित निबंध आदी
(५) आचार्य नंद दुलारे वाजपेयी पुरस्कार	अलोचना
(६) मामा वरेरकर पुरस्कार	अनुवाद
(७) होमी जहांगीर भाभा पुरस्कार	वैज्ञानिक व तकनीकी मानवविज्ञान, समाजविज्ञान, वाणिज्य-कलाविज्ञान आदी.
(८) पं. महावीर प्रसाद द्विवेदी पुरस्कार	हिंदी भाषा भाषाशास्त्र तथा व्याकरणासंबंधी लेखन इत्यादी.
(९) विष्णू भावे पुरस्कार	नाटक
(१०) काका कालेलकर पुरस्कार	साहित्य
(११) बाबुराव विष्णू पराडकर पुरस्कार	पत्रकारीता कला
(१२) सोहनलाल द्विवेदी पुरस्कार	बालसाहित्य
(१३) फनीश्वरनाथ रेणू पुरस्कार	लोकसाहित्य
(१४) शशीभूषण वाजपेयी पुरस्कार	राष्ट्रभक्तीपर आधारित लेखन

(३.२) साहित्यिक व सांस्कृतिक कार्यक्रम -

हिंदी भाषेचा प्रचार-प्रसार करण्यासाठी महाराष्ट्रातील विविध शहरांमध्ये आणि महसुली विभागांमध्ये संगोष्ठी, नाटक, परिसंवाद, कविसंमेलन इत्यादी सांस्कृतिक कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात येते.

(३.३) पुस्तक प्रकाशनाकरिता अनुदान योजना -

हिंदी भाषेतील साहित्यिकांना प्रोत्साहन देण्यासाठी तसेच त्यांना सर्जनशील वाचकांपर्यंत पोहोचविण्यासाठी सदर योजना सुरू करण्यात आली आहे.

(३.४) कार्यशाळा -

हिंदी भाषा शुद्ध स्वरूपामध्ये लिहिता-वाचता यावी, या उद्देशाने अकादमीमार्फत दरवर्षी प्रुफरिडींग व शुद्धलेखन कार्यशाळेचे आणि पटकथालेखन, अनुवाद इत्यादी कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात येते.

(३.५) ग्रंथालय अनुदान योजना -

हिंदी भाषेची उन्नती करण्यासाठी हिंदी पुस्तकांच्या लिखाण व वाचनाची आवश्यकता आहे. हिंदी पुस्तकांच्या माध्यमातून हिंदी साहित्याचा प्रचार व प्रसार होणार असल्यामुळे ग्रंथालयांना हिंदी पुस्तके खरेदी करण्यासाठी अनुदान देण्यात येते.

(३.६) महिला साहित्य परिषद –

महिलांमध्ये हिंदी साहित्याबद्दलची जागृती निर्माण व्हावी, यासाठी महिला साहित्य परिषद ही योजना राबविण्यात येते.

(३.७) हिंदी अकादमीचा अभ्यास दौरा –

ज्या राज्यांमध्ये हिंदी अकादमी आहे, त्यांचे कामकाज व उपक्रम पाहून आपल्या अकादमीसाठी त्याचा उपयोग कसा होऊ शकेल. याचा आढावा घेण्यासाठी अकादमीच्या ४ ते ५ सदस्यांचा समावेश असलेल्या अभ्यास गटास त्या राज्यांमध्ये दौऱ्याचे आयोजन करण्यात येते.

(३.८) पत्रकारीतेशी संबंधित रांगोळी –

हिंदी प्रिंट मिडीया आणि इलेक्ट्रॉनिक मिडीयाशी संबंधित परिषद आयोजित करून हिंदी भाषेचा प्रचार-प्रसार करण्यासाठी योजना राबविण्यात येते.

(३.९) पत्रिका खरेदी –

हिंदी भाषेच्या प्रचार व प्रसारासाठी हिंदी भाषेच्या महत्त्वपूर्ण पत्रिका अकादमीतर्फे खरेदी करून ग्रंथालय, हिंदी साहित्य क्षेत्रातील विद्वान, हिंदी साहित्यिक क्षेत्रातील विद्वान, हिंदी साहित्यिक यांना पाठविण्यात येतात.

(५.२) महाराष्ट्र राज्य सिंधी साहित्य अकादमी

प्रस्तावना

राज्यात सिंधी साहित्याच्या सर्वांगिन उन्नतीसाठी व विकासासाठी सिंधी साहित्य अकादमीची स्थापना दिनांक २४ जानेवारी १९८३ रोजी करण्यात आली.

(२) उद्दिष्टे –

- (१) राज्यात सिंधी भाषेला सर्व बाजूंनी प्रोत्साहन देणे.
- (२) भाषांतराने वा अन्य साहित्यिक प्रयत्नांना राजभाषा मराठी व सिंधी यामध्ये सृजनात्मक कल्पनांची देवाण-घेवाण करणे.
- (३) ज्यामुळे सिंधी भाषेची उन्नती होऊ शकेल अशा योजनास प्रारंभ करणे, मदत करणे किंवा कार्यान्वित करणे.
- (४) सिंधी भाषेत संशोधन, निबंध (पेपरसह), प्रबंधिका, पुस्तके, आणि जर्नल प्रसिद्ध करणे, मदत करणे किंवा हाती घेणे.
- (५) महाराष्ट्रात स्थायिक असलेल्या सिंधी लेखक व कवींच्या वाङ्मयीन कलाकृती प्रसिद्ध करण्यास मंडळास मान्य असेल तर आर्थिक मदत करणे.
- (६) सिंधी साहित्यिक संस्थांना सिंधी वाङ्मयीन कार्यक्रमांना आर्थिक मदत करणे.
- (७) सिंधी भाषेला उत्तेजन देण्यासाठी चर्चासत्रे, संमेलने, परिसंवाद, प्रदर्शने यात प्रारंभ करणे, मदत करणे किंवा आयोजित करणे.
- (८) ग्रंथालये व सार्वजनिक वाचनालये यांना सिंधी पुस्तके मासिके यांचा पुरवठा करणे.
- (९) सिंधी भाषेतील वेगवेगळ्या वाङ्मयीन क्षेत्रातील श्रेष्ठत्वासाठी राज्यातील लेखक/कवींना पुरस्कार देणे.

(३) बरील उद्दिष्टे पार पाडण्यासाठी अकादमी तर्फे खालील योजना राबविल्या जातात —

(१) सिंधी भाषेच्या वाङ्मय निर्मितीकरीता पारितोषिके

(१) अखिल भारतीय जीवन गौरव सन्मान पुरस्कार	१
(२) सिंधी साहित्य क्षेत्रातील पुस्तक/ग्रंथांना साहित्य/वाङ्मय पुरस्कार	४
(३) पत्रकारिता पुरस्कार	१
(४) अनुवाद पुरस्कार	१
(५) काव्य पुरस्कार	१
(६) नवोदित साहित्यिक पुरस्कार	१
(७) सिंधी समाज असलेल्या शहरात सिंधी भाषेचा परिसंवाद आयोजित करणे.	
(८) सिंधी भाषेचे वर्ग आयोजित करण्याकरिता अनुदान.	
(९) समिती सदस्यांचा अन्य राज्यांत अभ्यास दौरा आयोजित करणे.	
(१०) लोकसाहित्य व सांस्कृतिक कार्यक्रम	
(११) कवी संमेलन	
(१२) सिंधी भाषा दिन	

अकादमीच्या कामाला गती देण्यासाठी शासनाकडून शासकीय व अशासकीय सदस्यांची तसेच कार्याध्यक्षांची नियुक्ती केली जाते. मा. मंत्री (सां. का.) हे अकादमीचे पदसिद्ध अध्यक्ष असतात.

(५.३) महाराष्ट्र राज्य गुजराती साहित्य अकादमी

प्रस्तावना

महाराष्ट्र राज्यात गुजराती साहित्याच्या सर्वांगीण उन्नतीसाठी व उत्तेजनासाठी महाराष्ट्र राज्य गुजराती साहित्य अकादमीची स्थापना दिनांक ३० ऑगस्ट १९९६ रोजी करण्यात आलेली आहे.

(२) अकादमीची उद्दिष्टे —

- (१) राज्यात गुजराती भाषेला सर्वोत्तम प्रोत्साहन देणे.
- (२) राज्यभाषा मराठी/गुजराती या दोन भाषांमध्ये भाषांतराद्वारे वा अन्य साहित्यिक प्रयत्नाने कल्पनांची देवाण-घेवाण करणे.
- (३) गुजराती भाषेचा अधिक उन्नतीसाठी विविध योजना कार्यान्वित करणे.
- (४) गुजराती भाषांमध्ये संशोधन, निबंध, प्रबंधिका, पुस्तके आणि नियतकालिके प्रकाशित करणे किंवा अशा कार्यास सहाय्य करणे.
- (५) महाराष्ट्रात वास्तव्य असलेल्या गुजराती लेखक व कवींच्या अकादमीने मान्य केलेल्या वाङ्मय कृती प्रसिद्ध करण्यासाठी आर्थिक सहाय्य करणे.
- (६) गुजराती साहित्यिक संस्थांना व वाङ्मयीन कार्य, चर्चासत्रे संमेलने, परिसंवाद, प्रदर्शने आयोजित करणे किंवा अशा उपक्रमांना आर्थिक सहाय्य करणे.
- (७) ग्रंथालये व सार्वजनिक वाचनालये यांना गुजराती पुस्तके, मासिके नियतकालिके यांचा पुरवठा करणे.
- (८) महाराष्ट्रात वास्तव्य असलेल्या लेखक व कवींच्या गुजराती साहित्य क्षेत्रातील उत्कृष्ट कलाकृतींना पुरस्कार देणे.

(३) गुजराती अकादमीची उद्दिष्टे पार पाडण्यासाठी खालील योजना राबविल्या जातात -

(३.१) पुरस्कार योजना -

(अ) नर्मद पुरस्कार -

- (१) कवी नर्मद मराठी साहित्य पुरस्कार
- (२) कवी नर्मद गुजराती साहित्य पुरस्कार

(ब) जीवन गौरव पुरस्कार -

- (१) साहित्य
- (२) कला
- (३) पत्रकारीता
- (४) संस्था

(क) वाङ्मय पुरस्कार -

(१) चुनीलाल मडिया पुरस्कार	नवल कथा
(२) रामनारायण पाठक पुरस्कार	लघुकथा
(३) हरिश्चंद्र भट्ट पुरस्कार	कविता
(४) प्रबोध जोशी पुरस्कार	नाटक
(५) वाडीलाल डगली पुरस्कार	ललित निबंध
(६) प्रागजी डोसा पुरस्कार	बाल साहित्य
(७) यशवंत दोशी पुरस्कार	नवोदित लेखक
(८) गोपाळराव विद्ववांस पुरस्कार	अनुवाद
(९) गुलाबदास ब्रोकर पुरस्कार	प्रकिर्ण (समीक्षा)

(३.२) पुस्तक प्रकाशन योजना अनुदान.

(३.३) गुजराती ग्रंथालयांना गुजराती पुस्तक खरेदीसाठी अनुदान.

(३.४) वाङ्मयीन व सांस्कृतिक कार्यक्रम तसेच कार्यशाळा, परिसंवाद इ.

२. योजनांची सविस्तर माहिती

२ (ब) राज्यस्तरीय योजना

(अ) नियंत्रण अधिकारी : सांस्कृतिक कार्य संचालनालय

(१) संतपीठ (२२०२-३५९३)

१.१ महाराष्ट्रातील जनतेची मागणी लक्षात घेऊन पैठण येथे संतपीठ स्थापन करण्यात आलेले आहे.

महाराष्ट्र शासन राजपत्र-असाधारण भाग-चार अ मधील असाधारण क्र. १२६ दिनांक ३ ऑगस्ट २०१७ मध्ये अधिसूचना क्र. शाकानि-२०१७/ प्र. क्र. १०७/१८ (र. व का.) दिनांक १ ऑगस्ट २०१७ अन्वये सदर विषय २४ उच्च व तंत्रशिक्षण विभागास वर्ग करण्यात आला आहे.

(२) सांस्कृतिक कार्य संचालनालय (२२०५-१३७४) (अनिवार्य)

सदर योजनेमध्ये सांस्कृतिक कार्य संचालनालय या कार्यालयाचा आस्थापना खर्च येतो.

(३) कीर्तन व शाहिरीबाबत शिबीर आयोजित करणे (२२०५-१४१८)

(३.१) कीर्तन प्रशिक्षण शिबीर -

कीर्तन कलेला राजाश्रय मिळावा, तिच्या उत्कर्षासाठी व त्या कलाक्षेत्रातील कीर्तनकारांना स्फूर्ती व चालना मिळावी तसेच शहरवासियांच्या मनात त्या कलेबद्दल आवड निर्माण व्हावी, अधिक कीर्तनकार निर्माण होण्याच्या दृष्टिने वीस दिवसांचे एक कीर्तन प्रशिक्षण शिबीर आयोजित करण्यास शासनाने मंजूरी दिली आहे. वर्षातून २० दिवसांचे एक प्रशिक्षण शिबीर २० शिबिरांथर्यासाठी आयोजित करण्यात येते.

(३.२) शाहिरी प्रशिक्षण शिबीर -

शाहिरी कलेला राजाश्रय मिळावा, तिच्या उत्कर्षासाठी व त्या कलाक्षेत्रातील शाहिरींना स्फूर्ती व चालना मिळावी, तसेच शहरवासियांच्या मनात या कलेबद्दल आवड निर्माण व्हावी या दृष्टिने दरवर्षी २० दिवसांचे एक प्रशिक्षण शिबीर २० शिबिरांथर्यासाठी आयोजित करण्यात येते.

(४) शासकीय प्रेक्षागृहे व सभागृहे (२२०५-१४८१)

महाराष्ट्रात ज्या जिल्ह्यात बंदिस्त नाट्यगृहे अस्तित्वात नाहीत, अशा जिल्ह्यांच्या मुख्यालयाच्या ठिकाणी सांस्कृतिक चळवळीचे संवर्धन करण्यासाठी नाट्य, नृत्य, संगीत, तमाशा, लोककला इत्यादी कलांचा आस्वाद त्या ठिकाणाकडील प्रेक्षकांना मिळावा व स्थानिक कलावंतांना व्यासपीठ मिळावे या उद्देशाने जिल्हा स्तरावरती बंदिस्त नाट्यगृहे बांधण्याची योजना सन २००१ पासून सुरू करण्यात आली आहे.

या योजने अंतर्गत ज्या जिल्ह्यात बंदिस्त नाट्यगृहे अस्तित्वात नाही अशा जिल्ह्यातील महत्त्वाच्या ठिकाणी महानगरपालिका, नगरपरिषद, जिल्हापरिषद, स्थानिक स्वराज्य संस्था यांच्या सहकार्याने बंदिस्त नाट्यगृहे बांधण्याचे शासनाने ठरविले आहे.

नाट्यगृहाच्या बांधकामासाठी आवश्यक जमीन जिल्हाधिकारी/नगरपालिका/स्थानिक स्वराज्य संस्था हे निःशुल्क उपलब्ध करून देतील. पूर्वीचे सर्व शासन निर्णय अधिक्रमित करून दिनांक १४ जानेवारी २०११ च्या शासन निर्णयान्वये खालीलप्रमाणे अर्थसहाय्य मंजूर करण्यात येते.

अ. क्र.	नगरपालिका/ महानगरपालिका	एकूण रक्कम	नगरपालिका/महानगरपालिकेचा सहभाग	शासनाचे अनुदान
१.	ब व क वर्ग नगरपालिका	रु. ४ कोटी (६०० ते ८०० आसन क्षमतेचे नाट्यगृहे)	रु. २० लक्ष (५%)	रु. ३ कोटी ८० लक्ष (९५%)
२.	अ वर्ग नगरपालिका	रु. ५ कोटी (९०० ते १,००० आसन क्षमतेचे नाट्यगृहे)	रु. ५० लक्ष (१०%)	रु. ४ कोटी ५० लक्ष (९०%)
३.	महानगरपालिका	रु. ५ कोटी (९०० ते १,००० आसन क्षमतेचे नाट्यगृहे)	रु. १ कोटी २५ लक्ष (२५%)	रु. ३ कोटी ७५ लक्ष (७५%)

याबाबतच्या प्रस्तावास जिल्हाधिकारी/नगरपालिका/स्थानिक स्वराज्य संस्थेने ठराव करावा. त्यानंतर जिल्हाधिकारी यांनी नाट्यगृहाचे नकाशे व आराखडे सार्वजनिक बांधकाम विभागाकडून प्रमाणित करून घेऊन नंतर त्यास शासनाची प्रशासकीय मान्यता घेण्यात यावी.

जिल्हांच्या मुख्यालयाव्यतिरिक्त जिल्ह्यात अन्य ठिकाणी नाट्यगृह बांधावयाचे असल्यास त्यामागील समर्थनासह शासनास तसा प्रस्ताव पाठवावा. सदर समर्थन शासनाला मान्य झाल्यास मुख्यालयाव्यतिरिक्त अन्य ठिकाणी नाट्यगृह बांधण्यासाठी या योजनेखाली अर्थसाहाय्य मंजूर केले जाईल.

नाट्यगृहाचे बांधकाम जास्तीत जास्त २ वर्षांच्या कालावधीत पूर्ण करणे अनिवार्य असेल.

(५) राज्य नृत्य, नाट्य, तमाशा व संगीत महोत्सव (२२०५-१५०७)

सदर योजनेमध्ये जिल्हा सांस्कृतिक महोत्सव, लोकोत्सव, बालनाट्य स्पर्धा, आंतरराज्य सांस्कृतिक देवाण-घेवाण, नाट्यकला व इतर कला प्रशिक्षण व महाराष्ट्र गौरव पुरस्कार हे कार्यक्रम तसेच इतर सांस्कृतिक कार्यक्रमासाठी खर्च करण्यात येतो.

(५.१) बालनाट्य प्रशिक्षण शिबिर -

बालकांच्या व्यक्तीमत्वाचा विकास साधून ते संपन्न करण्याच्या दृष्टीने बालरंगभूमीचा फार उपयोग होतो. बालनाट्य कलाकारासाठी २० दिवसांचे एक बालनाट्य प्रशिक्षण शिबिर आयोजित करून त्यात बालरंगभूमीची मूलभूत तत्त्वे, बालमानसशास्त्र, बालकांसाठी नाटके लिहिण्याचे खास तंत्र इ. गोष्टींचे मार्गदर्शन करण्यात येतात. तसेच बालनाट्य शिबिरात एक दिवसाचा शिबिरार्थीकडून बालनाट्य महोत्सव आयोजित करून बालनाट्ये विद्यार्थ्यांना व जनतेला विनामुल्य दाखविण्यात येतात. महाराष्ट्रातील रंगभूमीस उत्तम रंगकर्मीची कमतरता भासू नये आणि लहान वयाच्या कलाकारातील कलागुणांना उत्तेजन व प्रोत्साहन देऊन भावी काळात त्यांच्यामधील उत्तमोत्तम कलाकार निर्माण व्हावेत या उद्देशाने मराठी बालनाट्य शिबिराचे आयोजन करण्यात येते. यासाठी मुले व मुली ८ ते १५ वर्षे या वयोमर्यादेतील हवीत.

(५.२) आंतरराज्य सांस्कृतिक देवाण-घेवाण -

(अ) महाराष्ट्रातून इतर राज्यात पाठविलेल्या ठिकाणांची माहिती :

प्रतिवर्षी या योजने अंतर्गत खालील ठिकाणी महाराष्ट्रातील कलावंतांना महाराष्ट्रातील सांस्कृतिक वारसांचे सादरीकरण करण्यासाठी पाठविण्यात येते.

- (१) शिल्पग्राम उत्सव, उदयपूर, राजस्थान
- (२) दिल्ली हट महोत्सव, दिल्ली
- (३) कूल दशहरा महोत्सव, हिमाचल प्रदेश
- (४) फुलवारों की सैर, दिल्ली

तसेच प्रचलित ठिकाणांव्यतिरिक्त खालील ठिकाणी कलावंत पाठविण्यात आले होते.

- (१) लखनौ, उत्तरप्रदेश
- (२) उत्कल बंग महोत्सव, ओरीसा
- (३) जवाहर केंद्र, उदयपूर

(ब) महाराष्ट्रात इतर राज्यातील कलावंतांनी सादर केलेल्या कार्यक्रमांच्या ठिकाणाची माहिती :

तारकली, जि. सिंधुदुर्ग (लहर द वेव कार्यक्रम) (भारतातील पाच राज्यातील कलावंत).

(५.३) नाट्यकला व इतर कला यांचे प्रशिक्षण -

केवळ मूळच्या प्रतिभेच्या आधारे कलाकार अत्युच्च शिखर गाठून ते सातत्याने टिकवू शकत नाही. अंगीकृत गुणांची शास्त्रशुद्ध तालीम अत्यावश्यक आहे. ही बाब विचारात घेऊन प्रशिक्षण शिबिराचे आयोजन करण्यात येते. ही शिबिरे निवासी स्वरूपाची असून तेथे राहण्याची व जेवणाची सोय शासनाकडून केली जाते.

या योजनेखाली प्रत्येकी २० दिवसांचे एक नाट्यप्रशिक्षण शिबिर आयोजित करण्यात येते. यासाठी मुले १५ ते ३५ वर्षे व मुली १५ ते ३० वर्षे वयोमर्यादेतील असणे आवश्यक आहे.

(५.४) महाराष्ट्र गौरव पुरस्कार -

नाट्यक्षेत्रात एकूण उल्लेखनीय कामगिरीसाठी महाराष्ट्र शासनाच्या वतीने महाराष्ट्र राज्य रंगभूमी व संगीत जीवन गौरव पुरस्कार देण्यात येतो. या पुरस्काराची सविस्तर माहिती परिशिष्ट ४, ४.२ पुरस्कार या सदरामध्ये देण्यात आलेली आहे.

(५.५) शाहीरी महोत्सव -

सन २०१७ पासून प्रतिवर्षी अनुक्रमे बुलढाणा, औरंगाबाद व सांगली या ठिकाणी शाहीरी महोत्सवाचे आयोजन करण्यात आले. सन २०२२ या वर्षीचा शाहीरी महोत्सव सोलापूर येथे प्रस्तावित आहे.

(५.६) लावणी महोत्सव -

सन २०१७ मध्ये लावणी महोत्सव मुंबई येथील वाय.बी. चव्हाण सेंटरमध्ये संपन्न झाला.

(६) व्यावसायिक नाट्य स्पर्धा भरविणे (२२०५-१५२५)

व्यावसायिक रंगभूमीच्या कलेला उत्तेजन देण्याच्या हेतूने १९८६-८७ पासून व्यावसायिक नाट्यस्पर्धा आयोजित करण्यात येतात. त्यास शासनाने अलिकडेच या स्पर्धेतील विजेत्यांच्या रकमेत भरघोस वाढ केली आहे.

(७) कला व सांस्कृतिक संस्थाना सहाय्यक अनुदान (२२०५-१५३४)

महाराष्ट्राच्या सर्व लोककला टिकून रहाव्यात या लोककलांची पुढील पिढीला माहिती व्हावी आणि महाराष्ट्रातील एकूणच सर्व पारंपारिक लोककलांचे जतन करण्यासाठी तमाशा फड, दशावतार मंडळे, खडी गंमत कलापथक, शाहिरी पथके आणि लावणी पथके या लोककलांना उत्तेजन देण्याच्या हेतूने कलापथकांना आर्थिक मदत देण्याच्या दोन योजनांना शासनाने मान्यता दिली आहे.

(७.१) कलापथकांना भांडवली खर्चासाठी -

कलापथकांना वेशभूषा, वाद्य, रंगभूषा साहित्य, तंबू साहित्य, वीज, ध्वनी, साहित्य व वाहन इ. भांडवली स्वरूपाच्या खर्चासाठी खालीलप्रमाणे एकूण रुपये ५० लाखाचे अनुदान वितरित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

अ. क्र.	अनुदानाची रक्कम रुपये	कलापथकांची कमाल संख्या	एकूण अनुदान रुपये
१	२,००,०००	१०	२०,००,०००
२	१,००,०००	१०	१०,००,०००
३	५०,०००	२०	१०,००,०००
४	२५,०००	४०	१०,००,०००
एकूण -		८०	५०,००,०००

भांडवली खर्चासाठी वरीलप्रमाणे एका कलापथकास जास्तीत जास्त रुपये २ लाख इतके अनुदान भांडवली खर्च भागविण्यासाठी देण्यात येईल. कलापथकास दर ३ वर्षांनी अनुदान देण्यात यावे. म्हणजे ज्या आर्थिक वर्षात अनुदान दिले असेल त्यापुढील दोन वर्षांसाठी ती संस्था अनुदानास पात्र ठरणार नाही. अनुदानाच्या रकमेनुसार कलापथकांच्या संख्येत बदल करण्याचे अधिकार शासनाचे राहतील. भांडवली खर्चासाठी अनुदान प्रत्येक कलापथकाला जास्तीत जास्त दोन वेळा देय राहिल. या योजनेसाठी नियुक्त केलेली शिफारस समिती कलापथकांची वर्गवारी व निवड करेल.

(७.२) कलापथकांना प्रयोगासाठी अनुदान -

ज्याप्रमाणे नाट्य निर्मिती संस्थांना नाट्यप्रयोगासाठी अनुदान दिले जाते. त्या धर्तीवर लोककला पथकांना त्याच्या प्रयोगासाठी आर्थिक वर्षात अनुदान अनुज्ञेय आहे.

अ. क्र.	कलापथक/कलाप्रकार	प्रत्येक प्रयोगासाठी अनुदान	जास्तीत जास्त प्रयोग संख्या	प्रत्येक पथकास मिळणारी रक्कम	कला पथकाची कमाल संख्या	कला प्रकारवार एकूण खर्च
१	पूर्णवेळ ढोलकी फड/तमाशा फड	३०,०००	२०	६,००,०००	१०	६०,००,०००
२	हंगामी तमाशा फड आणि दशावतार मंडळे	१५,०००	२०	३,००,०००	४०	१,२०,००,०००
३	खडी गंमत कलापथके आणि शाहिरी पथके/लावणी कलापथके (संगीतबारी)	७,०००	२०	१,४०,०००	३०	४२,००,०००
एकूण -					८०	२,२२,००,०००

या योजने अंतर्गत अनुदान प्राप्त करणाऱ्या कलापथकांनी सादर केलेल्या कलाकारांच्या यादीनुसार मानधन वितरित करणे कला पथकांना बंधनकारक राहिल. लोककला पथकांनी १० प्रयोग केल्यानंतर त्याबाबतचा तपशील सादर केल्यावर दहा प्रयोगाच्या खर्चाची प्रतिपूर्ती करण्यात येईल. या योजनेनुसार कलापथकांना प्रयोगासाठी देण्यात येणाऱ्या एकूण अनुदानाची वार्षिक मर्यादा रुपये २,२२,००,००० (रुपये दोन कोटी बावीस लाख फक्त) एवढी राहिल.

(७.३) अखिल भारतीय मराठी नाट्य संमेलनास अर्थसाहाय्य करणे -

सन २००४ पासून प्रतिवर्षी शासनामार्फत रु. २५ लाख अनुदान देण्यात येते.
सन २०१८ पासून प्रतिवर्षी शासना मार्फत रु. ५० लाख अनुदान देण्यात येते.

(८) भारतरत्न पंडित भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत प्रोत्साहन योजना (२२०५-३३२१)

राज्य सांस्कृतिक धोरण २०१० नुसार शास्त्रीय संगीतास प्रोत्साहन देण्यासाठी भारतरत्न पंडित भीमसेन जोशी यांच्या नावे नवीन योजना सुरू करण्यात येत आहे व या अंतर्गत खालील उपक्रम राबविण्यात येतात.

१. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी युवा शिष्यवृत्ती योजना
२. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत महोत्सव
३. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन-गौरव पुरस्कार
४. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीतातील नोंदणीकृत संस्थांना साहाय्यक अनुदान

८.१. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी युवा शिष्यवृत्ती योजना -

या योजनेतर्गत शास्त्रीय संगीतामध्ये शिक्षण घेणाऱ्या हुशार व गरजू विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती देवून त्यांच्या कलेच्या शिक्षणास मदत करण्यात येईल.

(१) शिक्षणाचे स्वरूप : भारतीय शास्त्रीय संगीताचे शिक्षण घेणारा विद्यार्थीवर्ग.

(२) शिष्यवृत्तीसाठी पात्रता : भारतीय शास्त्रीय संगीतात पदवीचे शिक्षण घेतल्यानंतर संगीतातील पुढील उच्च शिक्षण घेण्यासाठी शिष्यवृत्ती देण्यात येते.

शास्त्रीय संगीताचे शिक्षण घेणाऱ्या एकूण १२ विद्यार्थ्यांना (शास्त्रीय गायनाचे शिक्षण घेणारे ६, शास्त्रीय वादनाचे शिक्षण घेणारे ६ असे एकूण १२ विद्यार्थी) प्रत्येक विद्यार्थ्यास दरमहा रु. ५,००० याप्रमाणे २ वर्षांसाठी शिष्यवृत्ती देण्यात येते.

८.२. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत महोत्सव -

८.३. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन - गौरव पुरस्कार

(अ) सदर योजनेतर्गत पं. भीमसेन जोशी यांच्या नावे भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन गौरव पुरस्कार देण्यात येतो.

(ब) भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन गौरव पुरस्कार-परिशिष्ट-४ मध्ये याबाबत सविस्तर माहिती दिली आहे.

८.४. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत क्षेत्रातील नोंदणीकृत संस्थांना सहाय्यक अनुदान -

या योजनेतर्गत प्रायोगिक तत्वावर दरवर्षी प्रत्येक महसूली विभागामधील एक याप्रमाणे कमाल ६ शास्त्रीय संगीतातील नोंदणीकृत संस्थांना रु. २.०० लाख/प्रतिसंस्था याप्रमाणे अनुदान देण्यात येते.

९. राज्य सांस्कृतिक निधी (२२०५-३३५९) ३१ सहाय्यक अनुदान -

राज्य सांस्कृतिक धोरण २०१० नुसार राज्य सांस्कृतिक निधी स्थापन करण्यात आला असून शासकीय तरतूदीमधून सहजरीत्या राबविता न येणाऱ्या सांस्कृतिक विकासाच्या योजना / उपक्रम राबविण्यासाठी सदर निधीचा विनियोग करणे अपेक्षित आहे. यासाठी राज्य शासनाचा प्रथमवर्षी रु. १.०० कोटी हिस्सा, त्यानंतर पुढील दोन वर्षे रु. ५०.०० लाख प्रतिवर्ष व त्यापुढील दोन वर्षे रु. २५.०० लाख प्रतिवर्ष याप्रमाणे शासकीय अर्थसहाय्य देण्यात येणार आहे व हा निधी उभारताना लोकसहभाग घेण्यात येणार आहे. सदर निधीमध्ये राज्य शासनाचा हिस्सा वर्ग करण्यासाठी सन २०१२-१३ या आर्थिक वर्षात रु. १.०० कोटी, सन २०१३-१४ मध्ये रु. २५.०० लाख, सन २०१५-१६ मध्ये रु. ३५.०० लाख व सन २०१६-१७ मध्ये रु. ४०.०० लाख याप्रमाणे रक्कम प्रदान करण्यात आलेली आहे. सन २०१७-१८ या आर्थिक वर्षासाठी रु. १०.०० लाख व सन २०१८-१९ या आर्थिक वर्षासाठी १०.०० लाख इतका निधी अर्थसंकल्पित आहे.

निधीचा विनियोग :

- (१) लुप्त होणाऱ्या दुर्मिळ प्रयोगात्मक कलांचे तसेच वाद्यांचे जतन व संवर्धनाचे उपक्रम राबविणाऱ्या संस्थांना गुणवत्तेनुसार अर्थसाहाय्य.
- (२) राष्ट्रीय स्तरावर प्रयोगात्मक कलांच्या स्पर्धेत सहभागी होण्यासाठी गुणवंत व गरजू कलावंतांना आर्थिक मदत.
- (३) राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पुरस्कारप्राप्त कलावंतांचा सत्कार.
- (४) प्रयोगात्मक कलाक्षेत्रात मूलभूत संशोधन करणाऱ्या गरजू संस्था / व्यक्तींना गुणवत्तेनुसार आर्थिक मदत.
- (५) खाजगी संस्था / व्यक्ती याच्याकडील ऐतिहासिक दृष्ट्या व पुरातत्त्वदृष्ट्या मौल्यवान व जतनयोग्य वस्तुंकरिता वस्तुसंग्रहालय उभे करण्यासाठी अर्थसाहाय्य.
- (६) या व्यतिरिक्त महत्त्वाच्या सांस्कृतिक प्रयोजनासाठी शासन निर्णयानुसार अर्थसाहाय्य.

(१०) सांस्कृतिक कार्य संचालनालय (२२०५-१९५५)

सदर कार्यालयाचा आस्थापना खर्च सदर योजने अंतर्गत करण्यात येतो.

(११) सांस्कृतिक क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्याबद्दल पारितोषिके (२२०५-१४३६)

सांस्कृतिक क्षेत्रात विशेष लक्षणीय कार्य करणाऱ्या व्यक्तींना राज्य पुरस्कार प्रदान करण्याची योजना आहे. सदर योजनेतील संगीत, नृत्य, नाट्य, तमाशा, शाहिरी, लोककला, कीर्तन (मराठी), समाज प्रबोधन, मराठी चित्रपट, आदिवासी गिरीजन कलादान, कंठसंगीत, वाद्यसंगीत इत्यादी बारा क्षेत्रातील कलावंतांची निवड करण्याकरिता निवड समितीची स्थापना करण्यात आली असून समितीने निवड केलेल्या एकूण १२ कलाकारांचा सांस्कृतिक क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य केल्याबद्दल प्रत्येकी रुपये १,००,००० रोख तसेच शाल, श्रीफळ आणि स्मृतिचिन्ह देऊन सन्मान करण्यात येतो.

या पुरस्कार योजनेची माहिती परिशिष्ट ४, ४.२ पुरस्कार या सदरामध्ये तपशिलवार देण्यात आली आहे.

(१२) ध्वनिमुद्रित संगीत संग्रहालय (२२०५-१४४५)

सांस्कृतिक कार्य संचालनालय अंतर्गत दुर्मिळ नाट्यसंगीत, शास्त्रीय संगीत व इतर सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे ध्वनीमुद्रण चित्रफित (व्हिडीओ) ह्या चुंबकीय फितीवरील (मॅनेटिक टेप) उपलब्ध आहेत. हे ध्वनीमुद्रण दुर्मिळ आहे. ते दीर्घकाळ टिकून राहण्यासाठी त्यांचे पुनर्मुद्रण करण्याचे काम करण्यात येते. त्यासाठी खालील तांत्रिक प्रक्रिया पूर्ण करणे आवश्यक आहे.

ध्वनीमुद्रित संगीत संग्रहालयामध्ये सर्व सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे जतन केले जाते तसेच नाट्य संगीत, ख्यातनाम गायक व वादक यांनी सादर केलेल्या कलेचे ध्वनीमुद्रण मॅनेटिक वर उपलब्ध आहे. हा सर्व अमुल्य ठेवा अद्यावत यंत्राद्वारे नुतनीकरण करून तो दीर्घ काळ टिकवून त्यांचा पारंपरिक वारसा जपणे व पुढील पिढीस उपलब्ध करून देण्याचे काम या योजने अंतर्गत करण्यात येते.

(१३) राज्य नृत्य, नाट्य, तमाशा व संगीत महोत्सव (२२०५-१४९२)

हौशी मराठी नाट्यस्पर्धांचे आयोजन करण्यात येते. सदर योजनेची माहिती खालीलप्रमाणे आहे.

राज्य नाट्य स्पर्धा हा महाराष्ट्र शासनाचा एक अभिमानास्पद उपक्रम असून या अंतर्गत हौशी नाट्य कर्मींना हक्काचे व्यासपीठ मिळावे, यासाठी तत्कालीन मुख्यमंत्री श्री. यशवंतराव चव्हाण यांच्या प्रेरणेतून राज्याच्या निर्मितीपासून हौशी नाट्यस्पर्धा केल्या जात आहेत. सन २०१७-२०१८ या वर्षात सत्तावन्नावी हौशी नाट्यस्पर्धा भरविण्यात आली होती. मराठी माणूस नाट्यवेडा असल्यामुळे तो नोकरी-धंदा करतानाही स्वस्त बसू शकत नाही. त्यांना आपली नाट्यकला सादर करण्याची संधी देण्यासाठी ही नाट्यस्पर्धा सुरू झाली. या नाट्यस्पर्धेतूनच महाराष्ट्राला अनेक दिग्गज कलावंत मिळाले आहेत. उदा., विजया मेहता, जब्बार पटेल, श्रीराम लागू, रोहिणी हट्टंगडी, अमोल पालेकर, नाना पाटेकर, भक्ती बर्वे याचप्रमाणे अलीकडील निर्मिती सावंत, माधवी जुवेकर, केदार शिंदे यांसारखे रंगकर्मी, तसेच पडद्यामागचे अनेक रंगकर्मी या स्पर्धेतूनच घडले आहेत, असे म्हटले तर वावगे होणार नाही. या मराठी हौशी नाट्यस्पर्धांबरोबरच हिंदी नाटक, संगीत नाटक, संस्कृत नाटक तसेच बालनाट्य व व्यावसायिक नाटकांच्या स्पर्धादेखील आयोजित करण्यात येतात. शासनाने या सर्व नाट्यस्पर्धांच्या पुरस्कारांमध्ये खालीलप्रमाणे भरघोस वाढ केली आहे.

अ. क्र.	पारितोषिकाचे नाव	क्रमांक	पुरस्काराची रक्कम (रुपये)
१.	नाट्यनिर्मिती पारितोषिके	प्रथम	६,००,०००
		द्वितीय	४,००,०००
		तृतीय	२,००,०००
२.	दिग्दर्शन पारितोषिके	प्रथम	१,००,०००
		द्वितीय	८०,०००
		तृतीय	६०,०००
३.	संगीत/पार्श्वसंगीत दिग्दर्शन पारितोषिके	प्रथम	३०,०००
		द्वितीय	२०,०००
		तृतीय	१०,०००
४.	उत्कृष्ट प्रकाश योजना पारितोषिके	प्रथम	३०,०००
		द्वितीय	२०,०००
		तृतीय	१०,०००
५.	नेपथ्य पारितोषिके	प्रथम	३०,०००
		द्वितीय	२०,०००
		तृतीय	१०,०००
६.	नाट्यलेखन पारितोषिके	प्रथम	६०,०००
		द्वितीय	४०,०००
		तृतीय	२०,०००

(१४) मराठी चित्रपट पुरस्कार महोत्सव (२२०५-१५४३)

मराठी चित्रपट निर्मितीस प्रोत्साहन देण्याच्या उद्देशाने शासनाने सन १९६२ साली पहिला मराठी चित्रपट पुरस्कार महोत्सव आयोजित केला. दरवर्षी या पुरस्कार महोत्सवाचे आयोजन चित्रमहर्षी दादासाहेब फाळके यांच्या जन्मतिथी दिनी म्हणजेच दिनांक ३० एप्रिल रोजी केले जाते. याकरिता इच्छुक मराठी चित्रपट निर्मात्यांकडून अर्ज मागविले जातात. या चित्रपटांचे परिक्षण तज्ञ चित्रपट परिक्षकांकडून केले जाते. परिक्षणांती चित्रपटांना पुरस्कार प्रदान केले जातात. हे पुरस्कार एकूण ३७ विविध प्रवर्गात प्रदान केले जातात.

(१५) प्रशंसनीय चित्रपट निर्मात्यांना सहाय्यक अनुदान (२२०५-१५७२)

महाराष्ट्रातील ऐतिहासिक, सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रातील महत्त्वपूर्ण व्यक्तींच्या जीवनावर आधारित मराठी चित्रपटांच्या निर्मितीसाठी सहाय्यक अनुदान मंजूर करण्याची योजना राबविली जाते. या योजनेनुसार महान व्यक्तींच्या जीवनावर चित्रपटनिर्मितीसाठी विषय/व्यक्तीची निवड, मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य यांच्या अध्यक्षतेखालील राज्यस्तरीय समिती करते. निवडलेल्या विषयावर चित्रपट निर्मितीस इच्छुक निर्मात्यांकडून अर्ज मागविण्यासाठी संचालक, सांस्कृतिक कार्य जाहिरात देतात. प्राप्त विहित अर्जांची छाननी चित्रपट परिक्षण समिती करते. परिक्षणांती योग्य निर्मात्याची शिफारस समिती करते. या शिफारशीनुसार राज्यस्तरीय समिती निर्माता निवडते व त्या निर्मात्यास दोन वर्षांच्या कालावधीत चित्रपट निर्मिती पूर्ण करण्यासाठी एकूण ५०.०० लाख एवढे अनुदान तीन हप्त्यांत मंजूर केले जाते.

(१६) आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सव (२२०५-१५८१)

महाराष्ट्रात आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सवाचे आयोजन करणाऱ्या मुंबई अकॅडेमी ऑफ मुव्हिंग इमेजेस, एशियन फिल्म फाउंडेशन आणि पुणे फिल्म फाउंडेशन या संस्थांतर्फे आयोजित अनुक्रमे मामि आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सव, थर्ड आय एशियन चित्रपट महोत्सव आणि पुणे आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सव यांच्या आयोजनासाठी शासन दरवर्षी अनुदान मंजूर करते.

या व्यतिरिक्त आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सवाचे आयोजन करणाऱ्या इतर संस्थांना अर्थसहाय्य करण्यासाठी शासन निर्णय क्रमांक-आंचिम-२०११/प्र. क्र. १५८/सां. का. १, दि. १८ ऑक्टोबर २०१२ अन्वये धोरण घोषित करण्यात आले आहे. या धोरणानुसार काही अटी व शर्तीच्या अधीन आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सवाचे आयोजन करणाऱ्या जास्तीत जास्त १० संस्थांना अधिकतम रु. ५.०० लाख (प्रत्येकी) सहाय्यक अनुदान मंजूर करण्याचा निर्णय अंमलात आणण्यात आला आहे.

(१७) मराठी चित्रपट निर्मितीसाठी सहाय्यक अनुदाने (२२०५-१५९९)

दर्जेदार मराठी चित्रपट निर्मितीसाठी अर्थसहाय्य योजना दिनांक ३० ऑक्टोबर २०१३ च्या शासन निर्णयाद्वारे सुधारित करण्यात आली आहे. ही योजना दादासाहेब फाळके चित्रनगरी महामंडळामार्फत राबविण्यात येते. चित्रपटास अर्थसहाय्य मिळविण्यासाठी प्राप्त अर्जाची छाननी करून योजनेच्या निकषात पूर्णपणे बसणाऱ्या चित्रपटांचे परिक्षण या प्रयोजनार्थ गठित केलेली चित्रपट परिक्षण समिती करते. चित्रपट परिक्षण समिती चित्रपटाच्या विविध बाबी उदा. कथा, अभिनय, दिग्दर्शन इ. बाबींना चित्रपटांच्या परिक्षणादरम्यान गुण देते. अशा प्रकारे एकत्रित गुणांकना आधारे दिलेल्या दर्जानुसार त्यास पुढीलप्रमाणे अर्थसहाय्य मंजूर केले जाते.

अ दर्जा प्राप्त चित्रपटास रु. ४०.०० लाख (एकूण गुण ७०)

ब दर्जा प्राप्त चित्रपटास रु. ३०.०० लाख (५१ ते ६९ गुण)

अपात्र दर्जा प्राप्त चित्रपटास कोणतेही अर्थसहाय्य देय नाही.

सुधारित योजनेनुसार दुसऱ्या चित्रपट अर्थसहाय्यासाठी पात्र ही अट वगळण्यात आली आहे. डिजीटल कॅमेराद्वारे चित्रीत चित्रपटही अर्थसहाय्यास सुधारित योजनेनुसार पात्र ठरविण्यात आले आहे. चित्रपट अर्थसहाय्यासाठी पात्र होण्याकरिता चित्रपट निर्मात्याने राज्याच्या प्रत्येक महसूली विभागात एक आठवड्याकरिता व राज्यात एकूण १० आठवडे चित्रपट प्रदर्शित करणे बंधनकारक ठरविण्यात आले आहे. सुधारित योजनेनुसार चित्रपट परिक्षणाकरिता गुणांकना आधारे दर्जा निश्चित करण्यात येतो.

(१८) इतर महोत्सव (२२०५-१६०५)

विविध सांस्कृतिक कार्यक्रम सदर योजनेंतर्गत खालीलप्रमाणे आयोजित करण्यात येतात.

(१८.१) तमाशा प्रशिक्षण शिबीर -

महाराष्ट्रातील तमाशाचे पारंपरिक स्वरूप जोपासण्यासाठी नव्या पिढीतील तरुण कलाकारांना तमाशाच्या पारंपरिक स्वरूपाबाबत जुन्या नामवंत कलाकारांच्या मार्गदर्शनाखाली स्त्री कलाकारांना पोषाखाच्या मूळ पद्धती, लावणी, गायन, मूळ तमाशातील नृत्य प्रकारे इत्यादी व पुरुष कलाकारांना ढोलकी, तुणतुणे, मंजिरा इ. विशिष्ट वाद्ये यासंबंधीचे शिक्षण देण्यात येते.

(१८.२) १. प्रजासत्ताक दिन दिल्ली येथील महाराष्ट्र राज्याच्या चित्ररथाची माहिती -

२६ जानेवारी प्रजासत्ताक दिनानिमित्त प्रतिवर्षी दिल्ली येथे चित्ररथाचे संचलन करण्यात येते. सदर संचलनासाठी महाराष्ट्र राज्यातून चित्ररथ पाठविण्याचे काम या विभागामार्फत करण्यात येते. यासाठी प्रतिवर्षी एका विषयाची निवड करून त्या विषयाच्या चित्ररथाच्या संकल्पनेचे चित्र संरक्षण मंत्रालय, दिल्ली यांचेकडे मान्यतेस्तव पाठविण्यात येते. त्यांच्या मान्यतेनंतर या विषयानुसार चित्ररथ तयार करून २६ जानेवारीला दिल्ली येथे पाठविण्यात येतो.

शासनातर्फे आजतागायतपर्यंत विविध विषयांवर चित्ररथाचे संचलन करण्यात आले असून महाराष्ट्र राज्याला आजपर्यंत सहा वेळा प्रथम पारितोषिक, तीन वेळा द्वितीय पारितोषिक व दोनदा तृतीय पारितोषिक प्राप्त झाले असून सन १९९३, १९९४ व १९९५ या तीन वर्षी सलग पहिले पारितोषिक प्राप्त झाले आहे. सन २०१७ या वर्षी लोकमान्य टिळक यांच्या 'स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे आणि तो मी मिळवणारच' या घोषणेस १०० वर्षे व त्यांनी सुरू केलेल्या सार्वजनिक गणेशात्सव चळवळीस १२५ वर्षे पूर्ण होत असल्याने सन २०१७ मध्ये लोकमान्य टिळक यांच्या जिवनावर चित्ररथ साकारण्यात आला. या चित्ररथाला तृतीय क्रमांकाचा पुरस्कार मिळाला. तसेच सन २०१८ मध्ये 'छत्रपती शिवाजी महाराज' यांच्या राज्याभिषेक सोहळ्यावर आधारित 'शिवराज्याभिषेक सोहळा' या चित्ररथास प्रथम क्रमांकाचा पुरस्कार मिळाला. सन २०२२ च्या चित्ररथ संचालनात राज्याच्या वतीने "महाराष्ट्राची जैवविविधता व राज्य मानके" या विषयाचे सादरीकरण करण्यात आले. या नेत्रदिपक चित्ररथास लोकप्रिय निवड श्रेणीचा प्रथम पुरस्कार प्राप्त झाला.

पुरस्कार प्राप्त चित्ररथाचे विषय पुढीलप्रमाणे आहेत.

अ. क्र.	सन	चित्ररथाचा विषय	पारितोषिक
१.	१९८१	छत्रपती शिवाजी महाराजांचा राज्याभिषेक	पहिले पारितोषिक
२.	१९८३	बैलपोळा	पहिले पारितोषिक
३.	१९८६	भारतीय स्वातंत्र्य संग्रामातील महाराष्ट्राचे योगदान	दुसरे पारितोषिक
४.	१९८८	लोकमान्य टिळकांचा ऐतिहासिक खटला	दुसरे पारितोषिक
५.	१९९३	लोकमान्य गंगाधर टिळक यांनी सुरू केलेल्या गणेशोत्सवाचे शताब्दी वर्ष	पहिले पारितोषिक
६.	१९९४	हापूस आंबा	पहिले पारितोषिक
७.	१९९५	बापू स्मृती	पहिले पारितोषिक
८.	२००७	जेजुरीचा खंडेराया	तृतीय पारितोषिक
९.	२००९	धनगर	द्वितीय पारितोषिक
१०.	२०१४	नारळी पोर्णिमा	...
११.	२०१५	पंढरीची वारी	पहिले पारितोषिक
१२.	२०१७	लोकमान्य टिळक	तृतीय पारितोषिक
१३.	२०१८	शिवराज्याभिषेक सोहळा	प्रथम पारितोषिक
१४.	२०२१	महाराष्ट्राची जैवविविधता व राज्य मानके	लोकप्रिय निवड श्रेणी (प्रथम पारितोषिक)

(१८.३) तमाशा ढोलकी फडांचा महोत्सव -

शासनातर्फे सर्वप्रथम नारायणगांव येथे दिनांक ११ फेब्रुवारी २००६ ते १७ फेब्रुवारी २००६ पर्यंत तमाशा महोत्सवाचे आयोजन करण्यात आले होते. त्यानंतर वाशी (नवी मुंबई) येथे तमाशा महोत्सवाचे आयोजन करण्यात आले. सन २०२२ या वर्षाचा तमाशा महोत्सव नारायणगाव, पुणे येथे आयोजित करण्याचे प्रस्तावित आहे.

(१८.४) फुलवालोंकी सैर -

मोगल बादशाहा दुसऱ्या अकबराची बेगम यांनी नवसफेड म्हणून खवाजा काकी दर्गा व योगमायाजी मंदिर येथे अनुक्रमे चादर आणि फुलांचे पंखे वाहिले होते. त्या काळापासून ही प्रथा सुरू आहे. एकात्मिकतेचे प्रतिक म्हणून हा उत्सव दिल्ली येथे मोठ्या प्रमाणावर साजरा होतो. यामध्ये प्रत्येक राज्यातून लोककला कलापथकाचे कार्यक्रम आणि फुलांचे पंखे सादर करण्यात येतात. यामध्ये महाराष्ट्राचा प्रतिवर्षी सहभाग असतो.

(१८.५) कुलु दशेहरा महोत्सव-कुलु -

हिमाचल प्रदेश शासनातर्फे प्रतिवर्षी दशेहरा महोत्सवाचे आठ दिवसांचे आयोजन करण्यात येते. या महोत्सवात विविध राज्यांच्या पारंपरिक लोककला पथकांना निमंत्रित करण्यात येते. प्रतिवर्षी महाराष्ट्राचाही सहभाग असतो. सन २००९-१० या वर्षाचा कार्यक्रम ऑक्टोबर, २००९ रोजी सादर झाला. यामध्ये कोळी नृत्य व कर्तब कवायत सादर करण्यात आले. सन २०१० मध्ये महिलांचे पारंपरिक खेळ सादर करण्यात आले. सन २०११ या वर्षी 'महाराष्ट्राचे लोककला दर्शन' या विषयावर नृत्य सादर करण्यात आले.

(१८.६) सद्भावना दिन-

प्रतिवर्षी २० ऑगस्ट ते ५ सप्टेंबर या कालावधीत एकात्मता व सद्भावना दिन साजरा करण्यात येतो.

(१८.७) दशावतारी नाट्य महोत्सव-

कोकणातील पारंपरिक दशावतारी नाट्यकलेला उत्तेजन व संवर्धनासाठी शासनातर्फे दशावतारी नाट्य महोत्सवाचे आयोजन करण्यात येते. या महोत्सवात सात उत्तमोत्तम पथकांना सहभाग देण्यात येतो. सन २०१६-१७ मध्ये भांडुप मुंबई येथे तर सन २०१७-१८ मध्ये चिपळूण येथे सात दिवस दशावतारी नाट्य महोत्सवाचे आयोजन करण्यात आले. सन २०१९-२० मध्ये ठाणे येथे पाच दिवस दशावतारी नाट्य महोत्सवाचे आयोजन करण्यात आले. सन २०२२ या वर्षाचा दशावतारी महोत्सव कुडाळ, जि. सिंधुदुर्ग येथे प्रस्तावित आहे.

(१८.८) पुरस्कार -

सदर योजनेमधून महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार, लता मंगेशकर पुरस्कार, ज्ञानोबा-तुकाराम पुरस्कार व विठाबाई नारायणगांवकर पुरस्कार, नटवर्य प्रभाकर पणशीकर रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार, संगीताचार्य आण्णासाहेब किर्लोस्कर संगीत रंगभूमी पुरस्कार, पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन गौरव, स्वर्गीय राजकपूर जीवन गौरव व विशेष योगदान पुरस्कार, चित्रपती व्ही. शांताराम जीवन गौरव व विशेष योगदान पुरस्कार, इत्यादी पुरस्कार देण्यात येतात.

(१९) कला व सांस्कृतिक संस्थांना सहाय्यक अनुदान (२२०५-१६२३)

(१९.१) प्रयोगात्मक कलेच्या क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या संस्थांना सहाय्यक अनुदान -

राज्यातील मनोरंजनात्मक व सांस्कृतिक कार्य करणाऱ्या संस्थांना सहाय्यक अनुदान देणे या योजनेबाबतचे सर्व शासन निर्णय निरसित करून दिनांक २४-७-२०१२ च्या शासन निर्णयान्वये प्रयोगात्मक कलेच्या क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या संस्थांना सहाय्यक अनुदान देणे या नावे नवीन योजना चालू आर्थिक वर्षी सुरू करण्यात आली आहे.

महाराष्ट्रातील नोंदणीकृत संस्था संस्थेचे मुख्य कार्य सांभाळून सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे सादरीकरण करणे, कलेचे जतन व संवर्धन करणे अशा प्रकारचे कार्य करून प्रयोगात्मक कला प्रवाहात राहण्यासाठी मदत करत आहेत. महाराष्ट्रातील प्रयोगात्मक कला केवळ शासनमार्फत योजना राबवून टिकवणे अभिप्रेत नसून खाजगी संस्थांनी देखील यासाठी कार्य करणे आवश्यक आहे ही बाब विचारात घेऊन अशा संस्थांना या क्षेत्रात कार्य करण्यासाठी प्रोत्साहन द्यावे म्हणून प्रोत्साहनात्मक सहाय्यक अनुदान देण्यात येते.

(१९.२) नवीन नाट्यनिर्मितीसाठी अनुदान या योजनेची सुधारीत नियमावली -

सन २००६ पासून नाट्यनिर्मितीसाठी अनुदान देण्याची योजना शासनमार्फत राबविण्यात येते. उत्तम दर्जाच्या व्यावसायिक नाटकांची निर्मिती व्हावी व ही नाटके मुंबई, पुणे बाहेर सवलतीच्या दरात प्रेक्षकांना पहावयास मिळावी हा त्यामागचा हेतू आहे.

(२३) वृद्ध कलावंत मानधन (२२०५-१९०१)

महाराष्ट्र राज्यातील मान्यवर वृद्ध साहित्यिक व कलाकार इत्यादींना मानधन ही योजना सन १९५४-१९५५ पासून राज्यात राबविण्यात येते.

राज्यातील मान्यवर वृद्ध साहित्यिक व कलावंत यांना मानधन देण्याबाबतचे पूर्वीचे सर्व शासन निर्णय निरसित करून सुधारित नियमावली दिनांक ७ फेब्रुवारी २०१४ च्या शासन निर्णयान्वये तयार करण्यात आली आहे.

या योजनेतर्गत वृद्ध साहित्यिक व कलावंत यांना देण्यात येणाऱ्या मानधनात दिनांक ०९ सप्टेंबर २०१९ च्या शासन निर्णयान्वये दिडपटीने वाढ करण्यात आली आहे. सध्या अ वर्ग-३१५०/- ब वर्ग-२७००/- क वर्ग-२२५०/-.

तसेच ईबीटी प्रणालीद्वारे सन २०१६-१७ पासून महाराष्ट्रातील सर्व जिल्ह्यातील वृद्ध कलावंतांचे मानधन थेट त्यांच्या खात्यात जमा करण्याची सुविधा सुरू करण्यात आली आहे.

(ब) नियंत्रण अधिकारी : पुरातत्त्वशास्त्र व वस्तुसंग्रहालय संचालनालय

(१) पुरातत्त्वशास्त्र व वस्तुसंग्रहालय (राज्य) संचालनालय (२२०५-१३३८)

या योजने अंतर्गत पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालयाच्या अधिनस्त असलेल्या सहाय्यक संचालक रत्नागिरी व माहूर या कार्यालयातील अधिकारी व कर्मचाऱ्यांचे वेतन व इतर खर्च या बाबींवर खर्च केला जातो. तसेच या अंतर्गत २७ लहान बांधकामे याद्वारे राज्य संरक्षित स्मारकांचे जतन व दुरुस्तीचे काम जतन शाखेमार्फत केली जातात.

(२) राज्यातील ऐतिहासिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या महत्त्वाचे किल्ले व धार्मिक स्थळे यांची देखभाल व संरक्षण (२२०५-१३०२)

या योजने अंतर्गत ऐतिहासिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या महत्त्वाचे किल्ले व धार्मिक स्थळे यांच्या जतन व दुरुस्त्याबाबत या कार्यालयाचे अधिनस्त असलेल्या कार्यालयामार्फत प्रस्ताव प्राप्त झाल्यानंतर सदर कामासाठी या लेखाशिर्षाद्वारे जतन शाखेमार्फत खर्च केला जातो.

(३) विविध वस्तुसंग्रहालयातील विशिष्ट विभागाची पुनर्रचना व विकास (२२०५-१३२९)

या योजने अंतर्गत वस्तुसंग्रहालयासंबंधी असलेले नुतनीकरण, दुरुस्ती, वस्तुसंग्रहालयातील मौल्यवान कलाकृती यांची देखभाल या बाबींवर खर्च केला जातो.

(४) पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालय (२२०५-१७३२)

या योजने अंतर्गत पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालयाच्या अधिनस्त असलेल्या पुरातत्त्वशास्त्र विभागाचे आस्थापनेवरील वेतन व इतर खर्च या बाबींवर खर्च केला जातो. तसेच या योजनांतर्गत असलेल्या २७ लहान बांधकामे याद्वारे राज्य संरक्षित स्मारकांचे जतन व दुरुस्तीचे किरकोळ कामे संचालनालयाच्या जतन शाखेमार्फत केली जातात.

(५) शासकीय वस्तुसंग्रहालये (२२०५-१८१२)

या योजने अंतर्गत या विभागाच्या अधिनस्त असलेल्या सर्व वस्तुसंग्रहालयातील अधिकारी व कर्मचारी यांचे वेतन व आस्थापना विषयक इतर बाबी यांच्यावर खर्च केला जातो.

(६) राज्य पुराभिलेख मंडळ (२२०५-१७८६)

या विभागा अंतर्गत असलेल्या राज्य संरक्षित स्मारकांचे तसेच संग्रहालयातील मौल्यवान वस्तुबाबत जतन दुरुस्तीचे काम करण्यासाठी तज्ञ मंडळीमार्फत मार्गदर्शन घेण्यात येते. सदर मंडळाच्या बैठकीवरील खर्च, त्यांच्या प्रवासावरील खर्च या बाबी विचारात घेऊन या लेखाशिर्षाद्वारे खर्च केला जातो.

(७) मौल्यवान कलाकृती व पुरातन वस्तु याबाबत अधिनियम १९७२ (२२०५-१९१९)

या अधिनियमांची अंमलबजावणी करण्याकरिता राज्यात मुंबई व पुणे येथे दोन नोंदणी अधिकाऱ्यांची नेमणूक करण्यात आलेली आहे. या कार्यालयातील अधिकारी व कर्मचारी यांचे वेतन तसेच आस्थापनाविषयक इतर बाबी यांच्यावर या लेखाशिर्षाद्वारे खर्च केला जातो.

(८) अशासकीय संस्थांना सहाय्य -

(८.१) नाणकशास्त्र (२२०५-१८३९)

या संस्थेत पुरातन नाणी संशोधन या विषयावर कामकाज चालते. त्यांच्याकडून प्रस्ताव प्राप्त झाल्यास सदर अनुदान उपलब्ध करण्यात येते.

(८.२) मुंबई निसर्गोतिहास संस्था मुंबई (२२०५-१८४८)

या संस्थेमार्फत प्राणी, पक्षी व किटक या जीवजातींचे नमुने संरक्षित केले जातात. सदर संस्थेस या लेखाशिर्षामार्फत अनुदान उपलब्ध करण्यात येते.

(८.३) जहांगिर आर्ट गॅलरी, मुंबई (२२०५-१८५७)

या संस्थेस या लेखाशिर्षामधून वेतनेतर अनुदान उपलब्ध केले जाते.

(८.४) ऐतिहासिक स्मारकांचे जतन

अशासकीय संस्थांकडून ऐतिहासिक स्मारकांचे जतनबाबत प्रस्ताव प्राप्त झाल्यास लेखाशिर्षामधून खर्च केला जातो.

(८.५) इतर सहाय्यक अनुदाने (२२०५-१८७५)

अशासकीय संस्थांकडून ऐतिहासिक स्मारकांव्यतिरिक्त इतर बाबींच्या जतनबाबत प्रस्ताव प्राप्त झाल्यास या लेखाशिर्षामधून खर्च केला जातो.

(क) नियंत्रण अधिकारी : पु. ल. देशपांडे कला अकादमी

(१) पु. ल. देशपांडे कला अकादमी (२२०५-१४६३)

सदर कार्यालयाचा आस्थापना खर्च या लेखाशिर्षातून करण्यात येतो.

(२) उत्कृष्ट मराठी जुन्या नाटकांचे चित्रीकरण करून त्यांचा अभिलेख संग्रह जतन करणे (२२०५-१५६१)

जुन्या जमान्यातील उत्कृष्ट मराठी संगीत/नाटके भावी पिढीसाठी जतन करून ठेवण्याच्या उद्देशाने ही योजना आखली आहे. नावाजलेल्या जुन्या नावांपैकी बरीचशी जुनी नाटके/संगीत नष्ट होण्याच्या मार्गावर आहेत व अजूनही काही संस्था काही जुनी नाटके सादर करीत असतात. तेव्हा अशी उपलब्ध नाटके जतन करून ठेवण्याची शासनाची योजना आहे व त्याप्रमाणे जुन्या नाटकांचा अभिलेखागार संग्रही ठेवण्यात येतो. जुन्या नाटकांचे चित्रीकरण करण्याचा शासनाचा मानस आहे.

(ड) नियंत्रण अधिकारी : उप सचिव, सांस्कृतिक कार्य विभाग

१. कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळाला भाग भांडवली अंशदान (४२०२-०७८५)

कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळाचे पुनरुज्जीवन करण्याचा निर्णय शासनाने घेतला. यासाठी संचालक मंडळाची पुनर्रचना करण्यात आली. सन २०१६-१७ या आर्थिक वर्षासाठी रु. ६.०० कोटी व सन २०१७-१८ या आर्थिक वर्षासाठी रु. ३.०० कोटी इतका निधी अर्थसंकल्पित करण्यात आला आहे.

२. कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळास व्यवस्थापन अनुदान (२२०५-३३६८)

कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळाच्या पुनरुज्जीवनाची प्रक्रिया सुरू असून महामंडळ स्वबळावर कार्यरत होईपर्यंत महामंडळाचा दैनंदिन व्यवस्थापनाचा खर्च भागविण्यासाठी सदर योजनेखाली सन २०१७-१८ या आर्थिक वर्षासाठी रु. ३०.०० लाख इतकी तरतूद करण्यात आलेली आहे.

३. पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग (२२५१-०६३२) (अनिवार्य)

या अंतर्गत खुद्द मंत्रालयातील या विभागाच्या कर्मचारी यांचा आस्थापना खर्च करण्यात येतो.

४. सामाजिक सुरक्षा व कल्याण (२२३५-३३६४) (अनिवार्य)

या विभागातील खुद्द मंत्रालयातील कर्मचारी तसेच या विभागाच्या अधिपत्याखालील सर्व क्षेत्रिय कार्यालयातील कर्मचारी हे या योजने अंतर्गत समाविष्ट आहेत.

(५) शासकीय कर्मचारी, इत्यादींना कर्ज (७६१०) -

या योजने अंतर्गत या विभागातील खुद्द मंत्रालयातील कर्मचारी तसेच या विभागाच्या अधिपत्याखालील सर्व क्षेत्रिय कार्यालयातील कायम झालेल्या कर्मचाऱ्यांना खालील बाबींसाठी कर्ज देण्यात येते. त्यांचे बेसिक वेतन व कर्ज फेडण्याची क्षमता विचारात घेऊन कर्जाची रक्कम ठरवण्यात येते.

(५.१) घर बांधणी अग्रिम (७६१०-२०१६)

या योजने अंतर्गत कर्मचाऱ्यास नवीन घर बांधण्यास किंवा राहात्या घराची दुरुस्ती करणे किंवा त्याचे नुतनीकरण करणे या तीन प्रयोजनासाठी शासनाकडून सेवेत असताना एकदाच (प्रत्येक प्रयोजनासाठी एकदा) कर्ज देण्यात येते.

(५.२) मोटार वाहन खरेदी अग्रिम (७६१०-२०२५)

या अंतर्गत कर्मचाऱ्यास नवीन मोटार खरेदीसाठी कर्ज मिळते. पहिले कर्ज फेडल्यानंतर तो पुन्हा या प्रयोजनासाठी मागणी करू शकतो.

(५.३) इतर वाहन खरेदीसाठी अग्रिम (७६१०-२०३४)

या योजने अंतर्गत कर्मचाऱ्यास इतर वाहनांच्या खरेदीसाठी कर्ज मिळते. पहिले कर्ज फेडल्यानंतर तो पुन्हा या प्रयोजनासाठी मागणी करू शकतो.

(५.४) संगणक खरेदी अग्रिम (७३१०-२०४३)

या अंतर्गत कर्मचाऱ्यास संगणक खरेदीसाठी सेवेत असताना एकदाच कर्ज मिळू शकते.

(६) राजा केळकर वस्तुसंग्रहालय (२२०५-१८८४)

या योजने अंतर्गत राजा केळकर अशासकीय वस्तुसंग्रहालयास भाडे पट्टी अदा करणे व वेतनेतर सहायक अनुदान म्हणून निधी देण्यात येतो.

(इ) नियंत्रण अधिकारी : दर्शनिका विभाग

(१) महाराष्ट्र जिल्हा दर्शनिका संपादक मंडळ (२०७०-०७९१)

या अंतर्गत दर्शनिका मंडळाच्या आस्थापनेचा खर्च करण्यात येतो.

यात विविध जिल्हे व राज्य गॅझेटिअर इंग्रजी व मराठी ग्रंथ विषयक प्रकाशन योजना राबविली जाते.

(२) भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन इतिहास समिती (२२२०-०४९१) (सोर्स मटेरियल फॉर दि हिस्टरी ऑफ फ्रीडम मुव्हमेंट)

या अंतर्गत आस्थापना खर्च तसेच खालील कामकाजासाठी निधी खर्च होतो.

(२.१) “भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन इतिहास आधार साहित्याचे प्रकाशन”

या योजनेखाली स्वातंत्र्य आंदोलनासंबंधीचे दस्तऐवज, अभिलेख व इतर महत्त्वाची कागदपत्रे इंग्रजीतून प्रकाशित करण्याचे काम दर्शनिका विभागाकडून केले जाते. गृह विभाग, मुंबई पोलीस आयुक्त व महाराष्ट्राचे पोलीस महासंचालक यांच्या कार्यालयातील गोपनीय अभिलेख व दस्तऐवज तसेच महाराष्ट्र राज्य पुराभिलेख, भारत सरकारचे राष्ट्रीय अभिलेखागार इत्यादींकडून प्राप्त केलेले, पण इतिहासकारांना व अभ्यासकांना उपलब्ध नसलेले अभिलेख प्रसिद्ध करावयाची ही योजना आहे. या योजनेतर्गत १४ खंडांमध्ये एकूण २२ भाग प्रकाशित करण्याची ही योजना आहे. आतापर्यंत ग्रंथ क्र. १ ते १३ चे एकूण १९ खंड प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत.

(२.२) “भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन इतिहास आधार साहित्य” मालिकेतील ग्रंथांच्या ई-बुक आवृत्ती बनविणे.

या योजनेद्वारे भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन इतिहासाची प्रकाशने www.maharashtra.gov.in या वेबसाईटवर उपलब्ध आहेत.

(फ) नियंत्रण अधिकारी : पुराभिलेख संचालनालय

(१) पुराभिलेख कार्यालय (२२०५-१७९५)

या अंतर्गत सदर संचालनालयाचा आस्थापना खर्च करण्यात येतो.

(ग) नियंत्रण अधिकारी : रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळ

(१) रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळाचे कार्यालय (२२०५-१३८३)

सदर कार्यालयाचा आस्थापना खर्च या लेखाशिर्षातून करण्यात येतो.

(ह) नियंत्रण अधिकारी : सहसंचालक, महाराष्ट्र राज्य हिंदी, सिंधी व गुजराती साहित्य अकादमी मुंबई

(२०) हिंदी अकादमी (२२०५-१६८८)

हिंदी साहित्याच्या विकासासाठी आणि या भाषेतील कवी व लेखक यांच्यात सृजनशील विचारांच्या आदान-प्रदानाला प्रोत्साहन मिळावे यादृष्टीने हिंदी अकादमीची स्थापना करण्यात आली आहे. ख्यातनाम लेखकांना पुस्तकांच्या प्रसिद्धीसाठी आर्थिक सहाय्य देण्यात येते. तसेच हिंदी साहित्यातील उत्कृष्ट कलाकृतीसाठी ख्यातनाम लेखक व कवी यांना पुरस्कार देण्यात येतो.

(२१) सिंधी अकादमी (२२०५-१६९७)

सिंधी साहित्याच्या विकासासाठी आणि या भाषेतील कवी व लेखक यांच्यात सृजनशील विचारांच्या आदान-प्रदानाला प्रोत्साहन मिळावे यादृष्टीने सिंधी अकादमीची स्थापना करण्यात आली आहे.

(२२) गुजराती अकादमी (२२०५-१७२१)

गुजराती साहित्याच्या विकासासाठी आणि या भाषेतील कवी व लेखक यांच्यात सृजनशील विचारांच्या आदान-प्रदानाला प्रोत्साहन मिळावे यादृष्टीने गुजराती अकादमीची स्थापना करण्यात आली आहे. ख्यातनाम लेखकांना पुस्तकांच्या प्रसिद्धीसाठी आर्थिक सहाय्य देण्यात येते. तसेच गुजराती साहित्यातील उत्कृष्ट कलाकृतीसाठी ख्यातनाम लेखक व कवी यांना पुरस्कार देण्यात येतो.

३. महाराष्ट्र राज्य

सांस्कृतिक धोरण २०१०

३. महाराष्ट्र राज्य सांस्कृतिक धोरण – २०१०

(१) धोरणामागील शासनाची भूमिका –

कला, भाषा व साहित्य, चित्रपट आणि सांस्कृतिक घटकांसाठी सादरीकरण, संशोधन, जतन आणि अनुदान याद्वारे प्रोत्साहन देण्यासाठी व या संदर्भातील योजनांमध्ये समन्वय साधण्यासाठी राज्याचे स्वतःचे सांस्कृतिक धोरण असण्याची आवश्यकता अनेक वेळा व्यक्त करण्यात आली होती. महाराष्ट्रासारख्या विशाल, समृद्ध सांस्कृतिक वारसा लाभलेल्या आणि पुरोगामी राज्याच्या शासनाला संस्कृतीसारखे अत्यंत महत्त्वपूर्ण क्षेत्र उन्नत सतत विकसनशील ठेवण्यासाठी आपल्या भावी वाटचालीचे पूर्व नियोजन करण्याची आवश्यकता वाटत आहे.

(२) धोरण तयार करणे –

सांस्कृतिक धोरणाचा मसुदा तयार करण्यासाठी दिनांक ४ ऑगस्ट २००९ च्या शासन निर्णयान्वये डॉ. आ. ह. साळुंखे यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती गठित करण्यात आली होती. सदर समितीने सांस्कृतिक धोरणाचा मसुदा राज्य शासनास दिनांक २२ जानेवारी २०१० रोजी सादर केला. सदर मसुदा जनतेस उपलब्ध करून, त्यांच्याकडून प्राप्त हरकती व सूचनांनुसार मसुद्यात आवश्यक त्या सुधारणा करण्यात आल्या. सदर मसुद्यास राज्य मंत्रिमंडळाने दिनांक १२ मे २०१० रोजीच्या मंत्रिमंडळाच्या बैठकीत मान्यता दिली. राज्याच्या सुवर्ण महोत्सवी वर्षात औचित्यपूर्ण साधून या वर्षी राज्य सांस्कृतिक धोरण-२०१० जाहीर करण्यात आले व त्याच्या अंमलबजावणीचा शासन निर्णय दिनांक १ जुलै २०१० रोजी निर्गमित केला तसेच त्याच्या अंमलबजावणीचा आढावा घेण्यासाठी मा. मुख्यमंत्री महोदयांच्या अध्यक्षतेखाली अंमलबजावणी आढावा समिती गठित करण्यात आली आहे. सदर धोरण महाराष्ट्र शासनाच्या संकेत स्थळावर उपलब्ध केले असून त्याचा संगणक संकेतांक २०१००७०११५२७३२००१ आहे.

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

भाग-४

परिशिष्ट

अनुक्रमणिका

परिशिष्ट

विषय	पृष्ठ क्रमांक
(१) राज्य संरक्षित स्मारके	१२१
(२) पुरस्कार	१५३

४.१ राज्य संरक्षित स्मारकांची

जिल्हानिहाय यादी

अंतिम तथा प्राथमिक अधिसूचना निर्गमित झालेल्या ३७६ राज्य संरक्षित स्मारकांची यादी

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
जिल्हा अकोला					
१.	इनायत मंजील	बाळापूर	बाळापूर	अंतिम	स्मारके/२०१२/प्र.क्र.४४/सां.का.३, दिनांक ०४/१२/२०१२
२.	दारु शरर् (मस्जिद)	बाळापूर	बाळापूर	अंतिम	स्मारके/२०१२/प्र.क्र.४६/सां.का.३, दिनांक ०४/१२/२०१२
३.	दरवाजा	बाळापूर	बाळापूर	अंतिम	स्मारके/२०१२/प्र.क्र.४५/सां.का.३, दिनांक ०४/१२/२०१२
४.	बडी रोजा मस्जिद	बाळापूर	बाळापूर	अंतिम	स्मारके/२०१२/प्र.क्र.४३/सां.का.३, दिनांक ०४/१२/२०१२
५.	जद्देआला दर्गा व मस्जिद	बाळापूर	बाळापूर	प्राथमिक	स्मारके/२०१३/प्र.क्र.१२०/सां.का.३, दिनांक २४/०६/२०१३
जिल्हा अमरावती					
६.	अंबा दरवाजा	अमरावती	अमरावती	प्राथमिक	रा.स.स्मां. २००३/प्र.क्र.३५१/सां.का. १, दिनांक नोंद नाही.
७.	जवाहर दरवाजा	अमरावती	अमरावती	प्राथमिक	रा.स.स्मां. २००३/प्र.क्र.३५१/सां.का.१, दिनांक ३१/१२/२००३
८.	पायऱ्याची विहिर	महिमापूर,	दर्यापूर	अंतिम	स्मारक/२०१३/प्र.क्र.१९८/सां.का.३, दिनांक १२/०८/२०१६
९.	सासू सुनेची विहिर	रिध्दपूर, मोर्शी	अमरावती	अंतिम	शासन निर्णय क्र. रा.सं.स्मा. २००७/प्र.क्र.१९५/ सां.का.३, दिनांक ०३/१२/२००९
जिल्हा औरंगाबाद					
१०.	अजिंठा सराय	अजिंठा	सिहोड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
११.	अंतूर किल्ला	अंतूर	कन्नड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१२.	आझमशाह थडगे	खुलताबाद	खुलताबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
१३.	अबुल हसन तानाशाह थडगे	खुलताबाद	खुलताबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१४.	असफजहां थडगे	खुलताबाद	खुलताबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१५.	अबुल हसन तानाशाह थडगे	खुलताबाद	खुलताबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१६.	काली मस्जिद	औरंगाबाद	औरंगाबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१७.	खंडोबा मंदिर	सातारा	औरंगाबाद	अंतिम	एएनएम/०८२/१७५१७७/(३५९६), सी.आर.४, दिनांक २१/०४/१९८४
१८.	खान ए जहां बाग	खुलताबाद	खुलताबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१९.	घटोत्कच लेणी	जिंजाला	सोयगाव	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२०.	चौक मस्जिद	औरंगाबाद	औरंगाबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२१.	जोगेश्वरी देवी लेणी	घाटनांद्रा	सिहोड	अंतिम	एएनएम/१०९६/सीआर/३१७/सां.का.३, दिनांक २४/०५/२०००
२२.	जामे मस्जिद-असफजहां	अजिंठा	सिहोड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२३.	तिर्थस्तंभ	पैठण	पैठण	अंतिम	एएनएम/०९५/सी.आर.१९/९५ सां.का.३, दिनांक २०/०४/१९९८
२४.	तालतम किल्ला	जिंजाला	सोयगाव	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
२५.	दिल्ली दरवाजा	औरंगाबाद	औरंगाबाद	प्राथमिक	एएनएम/१०७०/क्यु/४८७५१/(२९२)३४, दिनांक २४/१०/१९७१
२६.	नागेश्वर मंदिर	रहिमाबाद	सिहोड	अंतिम	एएनएम/१०८२/१७५१७८(३५९७), दिनांक २१/०४/१९८४
२७.	नवखंडा पॅलेस	औरंगाबाद	औरंगाबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८.	नरसिंह प्रतिमा	पैठण	पैठण	प्राथमिक	एएनएम/१२६६/क्यु/७५०५७, दिनांक २८/०१/१९६७
२९.	नसिरजंग थडगे	खुलताबाद	खुलताबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३०.	प्रागैतिहासिक नवाश्मयुगीन स्थळ	औरंगाबाद	औरंगाबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३१.	प्रागैतिहासिक नवाश्मयुगीन स्थळ	खुलताबाद	खुलताबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३२.	पानचक्की	औरंगाबाद	औरंगाबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३३.	पुरातत्वीय स्थळ (यादवकाळ)	रहिमाबाद	सिहोड	अंतिम	एएनएम १०९३/प्र.क्र.२६/सां.का.३, दिनांक २५/०५/२०००
३४.	बैतुलवाडी किल्ला	बैतुलवाडी	सोयगाव	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३५.	बनी बेगम बाग	खुलताबाद	खुलताबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३६.	भडकल दरवाजा	औरंगाबाद	औरंगाबाद	अंतिम	एएनएम १०७०/क्यु/४८७६१/(२९२), दिनांक १३/०७/१९७६

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
३७.	मकाई दरवाजा	औरंगाबाद	औरंगाबाद	प्राथमिक	एनएम १०७०/क्यु/४८७५१/(२९२)३४, दिनांक २४/१०/१९७९
३८.	मुनिम बाग	खुलताबाजार	खुलताबाजार	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३९.	मालोजी राजे भोसलेंची गढी-अवशेष	वरुळ	खुलताबाजार	अंतिम	एनएम/१०९५/सी.आर.२०/९५ सां.का.३, दिनांक ०३/०३/२००१
४०.	रुद्रेश्वर लेणी	वेताळवाडी	सोयगाव	अंतिम	एनएम/०९३/सी.आर.९१/९३/सां.का.३, दिनांक ११/०४/१९९७
४१.	लाल मस्जिद	औरंगाबाद	औरंगाबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
४२.	लाला हरदौल समाधी	औरंगाबाद	औरंगाबाद	प्राथमिक	एनएम/१०२००१/सी.आर.१/सीयूएल, दिनांक १७/०५/२००१
४३.	वडेश्वर महादेव मंदिर	अंभाई	सिहोड	अंतिम	एनएम/०९७/सी.आर./१८३/सां.का.३, दिनांक ०४/०४/२००१
४४.	शिलालेख असलेला खांब	अंतुर	कन्नड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
४५.	शाहगंज मस्जिद	औरंगाबाद	औरंगाबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
४६.	शाही हमाम	दौलताबाद	औरंगाबाद	अंतिम	राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाले.
४७.	शेषशायी विष्णू	पैठण	पैठण	प्राथमिक	एनएम/१२६६/क्यु/७५०५७, दिनांक २८/०१/१९६७
४८.	सोनेरी महल	औरंगाबाद	औरंगाबाद	अंतिम	राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाले.
४९.	सालारजंग बारादारी	अजिंठा	सिहोड	अंतिम	राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाले.

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
५०.	सराय	फरदापूर	सोयगाव	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
जिल्हा अहमदनगर					
५१.	खर्डा किल्ला	खर्डा	जामखेड	अंतिम	एएनएम/१०७६/१२०१ (२८४७)/प्रशा-४, दिनांक १६/०७/१९८१
५२.	गढी-अहिल्याबाई होळकर जन्मस्थान अ) महादेव मंदिर ब) चोंडेश्वरी मंदिर क) अहिल्याबाई मंदिर	चोंडी	जामखेड	अंतिम	एएनएम/१०९२/(२२०/९२) सां.का.३, दिनांक ३०/०६/१९९७
५३.	राघोबादादा वाडा	कोपरगाव	कोपरगाव	अंतिम	एएनएम/१०९२/५४२१९/क्यु/७४०८१, दिनांक ०९/१०/१९७१
५४.	लक्ष्मी मंदिर	श्रीगोंदा	श्रीगोंदा	अंतिम	एएनएम/१०८१/१५३४२८/(३०१७) प्र.शा.४, दिनांक ०६/०७/१९८३
५५.	राघवेश्वर महादेव मंदिर	कुंभारी	कोपरगाव	अंतिम	एएनएम/१०८१/१५३४२९/(३०१८) प्र.शा.४, दिनांक १८/१०/१९८२
५६.	सिध्देश्वर महादेव मंदिर	लिपणगाव	श्रीगोंदा	अंतिम	एएनएम/१०९५/प्र.क्र.३२५/९५ सां.का.३, दिनांक १७/०४/१९९८
५७.	सेनापती बापट जन्मस्थान	पारनेर	पारनेर	अंतिम	एएनएम/१०९४/प्र.क्र.२९३/९४ सां.का.३, दिनांक २८/११/१९९५
५८.	हरीनारायण मठ	बनवडी	कर्जत	अंतिम	एएनएम/१०७९/१२५५१८/(२९३१) प्र.शा.४, दिनांक ३०/११/१९८१
जिल्हा उस्मानाबाद					
५९.	उत्तेश्वर मंदिर	तेर	उस्मानाबाद	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र.३२०/९६/सां.का.३, दिनांक ०३/०३/२००१.
६०.	ऐतिहासिक स्थळ-कोट टेकडी	तेर	उस्मानाबाद	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७)३४, दिनांक ११/०६/१९७६
६१.	ऐतिहासिक स्थळ- (किसन म्हस्के) स.नं.५	तेर	उस्मानाबाद	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७)३४, दिनांक ११/०६/१९७६
६२.	ऐतिहासिक स्थळ- गोदावरी टेकडी	तेर	उस्मानाबाद	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७)३४, दिनांक ११/०६/१९७६

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
६३.	ऐतिहासिक स्थळ- बैराग पांढर	तेर	उस्मानाबाद	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७)३४, दिनांक ११/०६/१९७६
६४.	ऐतिहासिक स्थळ- मुलानी टेकडी	तेर	उस्मानाबाद	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७)३४, दिनांक ११/०६/१९७६
६५.	ऐतिहासिक स्थळ- महार टेकडी	तेर	उस्मानाबाद	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७)३४, दिनांक ११/०६/१९७६
६६.	ऐतिहासिक स्थळ- रेणूका टेकडी	तेर	उस्मानाबाद	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७)३४, दिनांक ११/०६/१९७६
६७.	ऐतिहासिक स्थळ- सुलेमान टेकडी	तेर	उस्मानाबाद	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७)३४, दिनांक ११/०६/१९७६
६८.	धुम्मज	सास्तूर	लोहारा	प्राथमिक	रासंस्मा/१०२००२/प्र.क्र.१५१/सां.का.३, दिनांक ३०/०४/२००२
६९.	चांभार लेणी	उस्मानाबाद	उस्मानाबाद	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
७०.	त्रिविक्रम मंदिर	तेर	उस्मानाबाद	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
७१.	तीर्थकुंड	तेर	उस्मानाबाद	अंतिम	एएनएम/१०९४/प्र.क्र.१०६/९४/सां.का.३, दिनांक २२/०४/१९९७
७२.	धारशिव लेणी	उस्मानाबाद	उस्मानाबाद	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
७३.	नळदूर्ग किल्ला	नळदूर्ग	तुळजापूर	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
७४.	प्रागैतीहासिक शिलावर्तुळ	शेंद्री	परांडा	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
७५.	पुरातत्वीय स्थळ (मालक गोविंद लक्ष्मण चारी)	तेर	उस्मानाबाद	अंतिम	एएनएम/१०७५/१५३०/ (६५७)३४, दिनांक ११/०६/१९७६

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
७६.	परांडा किल्ला	परांडा	परांडा	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
७७.	भवानी मंदिर	तुळजापूर	तुळजापूर	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
७८.	महादेव मंदिर	उमरगा	उमरगा	अंतिम	एएनएम १०९७/प्र.क्र.१८४/९७/सां.का.३, दिनांक ३१/०३/२००१
७९.	महादेव मंदिर	माणकेश्वर	परांडा	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
८०.	महालक्ष्मी मंदिर	जागजी	उस्मानाबाद	अंतिम	एएनएम १०९७/प्र.क्र.१८५/९७/सां.का.३, दिनांक ०३/०३/२००१
८१.	लावणी घुम्मज	तुळजापूर	तुळजापूर	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
८२.	शिवगुरु समाधी मंदिर	उस्मानाबाद	उस्मानाबाद	अंतिम	एएनएम १०९७/प्र.क्र.१४४/९७/सां.का.३, दिनांक ०३/०३/२००१
८३.	संत गोरोबा काकांचे घर	तेर	उस्मानाबाद	अंतिम	क्र. टीएस २००५/प्र.क्र.१५६/CUL १११, दिनांक २७/०७/२००६
८४.	हजरत शमसुद्दीन दर्गा	उस्मानाबाद	उस्मानाबाद	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
८५.	हिंदू मंदिर आणि शिलालेख	मुसूम	मुसूम	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

जिल्हा कोल्हापूर

८६.	पांडवदरा शैव लेणी	दळवेवाडी	शाहूवाडी	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१६५/सां.का.३, दिनांक १०/०६/१९९९
८७.	बाजीप्रभु व फुलाजी देशपांडे समाधी	भाततळी	शाहूवाडी	अंतिम	एएनएम/१०६९/७४५७५(८५१)/३४, दिनांक २०/०१/१९७७

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
८८.	भुदरगड	पेठ शिवापूर	भूदरगड	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र.२७८/सां.का.३, दिनांक २२/०६/१९९९
८९.	महादेव मंदिर	आरे	करवीर	अंतिम	एएनएम/१०९४/११०/८९ सां.का.३, दिनांक ३०/११/१९९५
९०.	लक्ष्मी विलास मंदिर	करवीर	कोल्हापूर	अंतिम	एएनएम/१२७४/५२५७७ (६९६),XXXIV, दिनांक ०४/०२/१९७७
९१.	रांगणा	चिकेवाडी	भूदरगड	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र.२३२/९६/सां.का.३, दिनांक २६/०७/१९९९
९२.	रामचंद्र अमात्य समाधी	पन्हाळा	पन्हाळा	अंतिम	एएनएम/१२७०/क्यु/१३८००९, दिनांक ०५/०७/१९७२
९३.	विशाळगड	गजापूर	शाहूवाडी	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र.२१६/सां.का.३, दिनांक २७/०१/१९९९
जिल्हा गोंदिया					
९४.	कालभैरव मंदिर	नागरा	गोंदिया	प्राथमिक	एएनएम १०८३/१७४३२३ (२६८८) एडीएम-४, दिनांक नोंद नाही.
जिल्हा चंद्रपूर					
९५.	गरुड स्तंभ	माणिकगड	जिवती	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३२९/सां.का.३, दिनांक २४/०५/२०००
९६.	ऋषी तलाव (लेणी)	भटाळा	वरोरा	अंतिम	रासस्मा/२०११/प्र.क्र.३२९/सां.का.३, दिनांक ०४/१२/२०१२
९७.	प्रागैतिहासिक स्थळ	माणिकगड	जिवती	अंतिम	प्र.क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक उपलब्ध नाही.
९८.	भवानी मंदिर	भटाळा	वरोरा	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३५६/सां.का.३, दिनांक २४/०५/२०००
९९.	माणिकगड	माणिकगड	जिवती	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक उपलब्ध नाही. निजामांकडून प्राप्त किल्ला
१००.	महादेव मंदिर	बाबुपेठ, चंद्रपूर	चंद्रपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३२८/सां.का.३, दिनांक २४/०५/२०००
१०१.	महादेव मंदिर	भटाळा	वरोरा	प्राथमिक	नोंद नाही

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
१०२.	विष्णू मंदिर	माणिकगड	जिवती	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३३२, दिनांक २४/०५/२०००
१०३.	शंकर मंदिर	भिसी	चिमर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३३१/८५ सां.का.३, दिनांक २७/१०/१९९७
१०४.	सोमेश्वर मंदिर	राजूरा	राजूरा	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक उपलब्ध नाही.

जिल्हा जालना

१०५.	जांबुवंत मंदिर	जागखेड	अंबड	अंतिम	एएनएम १०७०/क्यु-२४११, दिनांक २१/१२/१९७६
१०६.	प्रागैतिहासिक स्थळ	अंबड	अंबड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३
१०७.	प्रागैतिहासिक स्थळ	जालना	जालना	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१०८.	प्रागैतिहासिक स्थळ	भोकरदन	जालना	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१०९.	भोकरदन लेणी	भोकरदन	भोकरदन	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
११०.	महादेव मंदिर	अन्वा	भोकरदन	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

जिल्हा जळगाव

१११.	कपिलेश्वर मंदिर	वेल्लोळे	जळगाव	अंतिम	एएनएम/१०४७/प्र.क्र.१९५/९७/सां.का.३, दिनांक ०३/०३/१९९८
११२.	झुलते मनोरे	फरकांडा	एरंडोल	अंतिम	एएनएम/१०४७/प्र.क्र.१६६/९७ दिनांक ०२/०५/२००१
११३.	पांडववाडा मस्जिद	एरंडोल	एरंडोल	अंतिम	एएनएम/१०६९/६०२७ (३०८)३४, दिनांक १९/०२/१९७७
११४.	पारोळा किल्ला	पारोळा	पारोळा	अंतिम	एएनएम/१०९३/५१३७/(२७/९३) सां.का.३, दिनांक ०१/११/१९९७

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
११५.	वेस (अंमळनेर किल्ल्याचा दरवाजा व बुरुज)	अंमळनेर	अंमळनेर	अंतिम	एएनएम/१६६७/क्यु/८२३६३, दिनांक १५/०१/१९७०
११६.	शिवमंदिर	तोंडापूर	जामनेर	अंतिम	एएनएम/१२६७/क्यु/४४५०५, दिनांक ३०/०६/१९६९
जिल्हा ठाणे					
११७.	खंडेश्वरी लेणी	लोणाड	भिवंडी	अंतिम	एएनएम/१०८१/१५२००२ (२९९५) प्रशा-४, दिनांक २४/०५/१९८२
११८.	घोडबंदर किल्ला	घोडबंदर	ठाणे	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक १६/०९/२०१६
जिल्हा धुळे					
११९.	कालिकादेवी मंदिर	शिरुड	धुळे	अंतिम	एएनएम/१०७३/२१०८९ (२६५) ३४, दिनांक १९/०२/१९७७
१२०.	जैन मंदिर	निजामपूर	साक्री	प्राथमिक	एएनएम/१०८१/१५३४२७ (३०१९) प्रशा-४, दिनांक २१/१०/१९८१
१२१.	हरबा मंदिर/महादेव मंदिर	मेथी	सिंदखेडा	प्राथमिक	
१२२.	भवानी मंदिर/विष्णू मंदिर (बालाजी मंदिर)	मेथी	सिंदखेडा	प्राथमिक	
१२३.	लळिंग किल्ला	लळिंग	धुळे	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र. रासंस्मा २०१७/प्र.क्र.६२/सां.का.३, दिनांक ०१ नोव्हेंबर २०१७
जिल्हा नागपूर					
१२४.	उमरेड किल्ला	उमरेड	उमरेड	अंतिम	दिनांक २०/१०/१९७५ निजामांकडून प्राप्त किल्ला
१२५.	कपटराम मंदिर (गुप्त राम मंदिर)	गडमंदिर	रामटेक	प्राथमिक	एएनएम १०९३/(१५०/९३) सां.का.३, दिनांक नोंद नाही.
१२६.	कपूरेश्वर मंदिर	कोटोल	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०८१/प्र.क्र.१७७/९७ सां.का.३, दिनांक नोंद नाही.
१२७.	केवल नृसिंह मंदिर	गडमंदिर	रामटेक	प्राथमिक	एएनएम १०९३/(१५०/९३) सां.का.३, दिनांक नोंद नाही.
१२८.	गणेश मंदिर	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३४४/९५/सां.का.३, दिनांक २४/०५/२०००

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
१२९.	चंद्रमौळी मंदिर-नभूमा क्र. २९५३	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३४३/९५/सां.का.३, दिनांक ०३/०३/१९९८
१३०.	छत्री क्र. ३	अंबाळा तलाव	रामटेक	प्राथमिक	एएनएम १०९३/प्र.क्र.३३४/९५ प्र.क्र. दिनांक नोंद नाही.
१३१.	छत्री क्र. ४	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३३५/९५/सां.का.३, दिनांक ०७/१०/१९९७
१३२.	छत्री क्र. १९	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३३३/९५/सां.का.३, दिनांक ०७/१०/१९९७
१३३.	छत्री क्र. २४	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३३६/९५/सां.का.३, दिनांक ०८/१०/१९९७
१३४.	छत्री क्र. २६	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३३७/९५/सां.का.३, दिनांक २३/०४/१९९८
१३५.	जगन्नाथ मंदिर	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९६/प्र.क्र.१०८/९५/सां.का.३, दिनांक १२/११/१९९७
१३६.	दत्त मंदिर	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३५०/९५/सां.का.३, दिनांक ०६/१०/१९९७
१३७.	दत्त मंदिर	काटोल	काटोल	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.१७९/९७/सां.का.३, दिनांक २९/०३/२००१
१३८.	धर्मशाळा नभूक्र २९५१	रामटेक	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३३८/९६/सां.का.३, दिनांक १३/११/१९९७
१३९.	नगरधन किल्ला	नगरधन	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०६९ एफ.यू.८९६३३ दिनांक उपलब्ध नाही. निजामांकडून प्राप्त किल्ला
१४०.	पंचशिखरी मंदिर	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९६/प्र.क्र.३४९/९५/सां.का.३, दिनांक ०१/१०/१९९७
१४१.	पुरुषोत्तम महाराज मंदिर	काटोल	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०९७/प्र.क्र.१८१/९७/सां.का.३, दिनांक नोंद नाही.
१४२.	भोगराम मंदिर	गडमंदिर	रामटेक	प्राथमिक	एएनएम १०९३/(१५०/९३) सां.का.३, दिनांक नोंद नाही.
१४३.	भोला हुडकी पुरातत्वीय क्षेत्र	मांढळ	उमरेड	अंतिम	एएनएम १०७४/१०४६०७/(२८३), दिनांक ०१/०३/१९८२

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
१४४.	महादेव मंदिर क्र. ६	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३३९/९५/सां.का.-३, दिनांक २४/०५/२०००
१४५.	महादेव मंदिर ३२	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९६/प्र.क्र.१०८/९६/सां.का.-३, दिनांक १२/११/१९९७
१४६.	राणी साहेबांची समाधी नभूक्र. २९५५	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३३९/९५/सां.का.-३, दिनांक १७/०४/१९९८
१४७.	रेणूका मंदिर	अंबाळा तलाव	रामटेक	प्राथमिक	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३४५/९५/सां.का.-३, दिनांक नोंद नाही.
१४८.	रुद्र नृसिंह मंदिर	गडमंदिर	रामटेक	प्राथमिक	एएनएम १०९३/(१५०/९३) सां.का.-३, दिनांक नोंद नाही.
१४९.	राम गणेश गडकरी स्मारक	सावनेर	सावनेर	अंतिम	एएनएम १०८५/प्र. क्र.१६१९/सां.का.-३, दिनांक २०/०१/१९८७.
१५०.	राम मंदिर	बाजारगाव	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०८१/१५१८५९ (२९४३) एडीएमटी-४, दिनांक नोंद नाही.
१५१.	राम स्वामी मंदिर	गडमंदिर	रामटेक	प्राथमिक	एएनएम १०९३/(१५०/९३) सां.का.-३, दिनांक नोंद नाही.
१५२.	लक्ष्मण स्वामी मंदिर	गडमंदिर	रामटेक	प्राथमिक	एएनएम १०९३/(१५०/९३) सां.का.-३, दिनांक नोंद नाही.
१५३.	वराह मंदिर	गडमंदिर	रामटेक	प्राथमिक	दिनांक उपलब्ध नाही.
१५४.	शिव मंदिर	बाजारगाव	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०८१/१५१९३१ (२९४२) एडीएमटी-४, दिनांक नोंद नाही.
१५५.	शिव मंदिर क्र. २	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३४८/९५/सां.का.-३, दिनांक १३/११/१९९७
१५६.	शिव मंदिर क्र. ५	अंबाळा तलाव	रामटेक	प्राथमिक	एएनएम १०९७/प्र.क्र. १०९/९६ सां.का.-३, दिनांक नोंद नाही.
१५७.	शिव मंदिर क्र. ७	अंबाळा तलाव	रामटेक	प्राथमिक	एएनएम १०९७/प्र. क्र. १६३/९७ सां.का.-३, दिनांक नोंद नाही.
१५८.	शिव मंदिर क्र. ९	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३४४/९५/सां.का.-३, दिनांक २५/०५/२०००

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
१५९.	शिव मंदिर क्र. १०	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३४९/९५/सां.का.-३, दिनांक १३/०१/१९९७
१६०.	शिव मंदिर क्र. ११	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३५१/९५/सां.का.-३, दिनांक ०४/०८/१९९८
१६१.	शिव मंदिर क्र. १२	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.१०९/९५/सां.का.-३, दिनांक नोंद नाही.
१६२.	शिव मंदिर क्र. १७	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३५०/९५/सां.का.-३, दिनांक ०६/१०/१९९७
१६३.	शिव मंदिर क्र. २७	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३५२/९५/सां.का.-३, दिनांक ०४/११/१९९७
१६४.	शिव मंदिर क्र. ३०	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३४७/९५/सां.का.-३, दिनांक २४/०४/१९९८
१६५.	शिव मंदिर क्र. ३१	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३५३/९५/सां.का.-३, दिनांक १७/०४/१९९७
१६६.	सरस्वती मंदिर आणि कुंड	काटोल	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९७/प्र.क्र.१८२/९७/सां.का.-३, दिनांक ०२/०३/२००१
१६७.	विठ्ठल मंदिर (मुलमुले)	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.१७८/९७/सां.का.-३, दिनांक ०३/०३/२००१
१६८.	हरीहर मंदिर	अंबाळा तलाव	रामटेक	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र.३५०/९५/सां.का.-३, दिनांक ०१/१०/१९९७
१६९.	हरिहर समाधी मंदिर	आंबोरा	कुही	प्राथमिक	एएनएम १४२००/सीआर-७४/९७ सीयुएल-३, दिनांक नोंद नाही.

जिल्हा नांदेड

१७०.	ईदगाह	माहूर	माहूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१७१.	उनकेश्वर महादेव मंदिर	उनकेश्वर	किन्नवट	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
१७२.	कंधार किल्ला	कंधार	कंधार	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१७३.	गुरुद्वारा	नांदेड	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१७४.	जामा मस्जिद (मलीक अंबर)	नांदेड	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१७५.	दरबारी मस्जिद (कुतुबशाही)	नांदेड	नांदेड	अंतिम	
१७६.	दशरथेश्वर मंदिर व बारव	मुखेड	मुखेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९५/प्र.क्र.२९४/९५/सां.का.३, दिनांक ०७/१०/१९९७
१७७.	नंदगिरी किल्ला	नांदेड	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९७/प्र.क्र.१८९/९७/सां.का.३, दिनांक १६/०१/२००१
१७८.	नंदी आणि मंदिरावशेष	रायवाडी	लोहा	अंतिम	क्र. एएनएम १०९३/प्र.क्र.९६/९३ सां.का.३, दिनांक १७/०४/१९९८
१७९.	नंदी मंदिर व कुंड	होट्टल	देगलूर	अंतिम	एएनएम/१०८२/१५१८२६/(बी)(३३४६)/एएनडी-४, दिनांक ०७/०२/१९८५
१८०.	नृसिंह मंदिर व मूर्ती	शेळगाव	देगलूर	अंतिम	क्र. एएनएम १०९३/(९४/९३)/सां.का.३, दिनांक ३०/०६/१९९७
१८१.	नृसिंह मंदिर संकुल	शंखतीर्थ	मुदखेड	अंतिम	आरएसएम/२०३/सीआर/२९०/सीयुआय-३, दिनांक ३०/१०/२००३
१८२.	पांडवलेणी	माहूर	माहूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१८३.	परमेश्वर मंदिर	होट्टल	देगलूर	अंतिम	क्र. एएनएम १०९६/प्र.क्र.३५२/९६ सां.का.-३, दिनांक ०६/०६/२०००
१८४.	परमेश्वर मंदिर	शिरढोण	कंधार	अंतिम	
१८५.	पार्वती मंदिर	होट्टल	देगलूर	अंतिम	निरंक

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
१८६.	भोगनृसिंह मंदिर व रामलिंग मंदिर	राहेर	नायगाव	अंतिम	क्र. एएनएम १०९४/प्र.क्र.१०८/९४ सां.का.-३, दिनांक २४/०५/२००१
१८७.	भवानी मंदिर	पाळा	मुखेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९३/प्र.क्र.९५/९४ सां.का.-३, दिनांक ०२/०५/२००१
१८८.	मातृतीर्थ तलाव	माहूर	माहूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१८९.	महादेव मंदिर	येवती	धर्माबाद	अंतिम	क्र. एएनएम १०९४/प्र.क्र.१०४/९४ सां.का.-३, दिनांक ०४/१०/१९९६
१९०.	महादेव मंदिर	खानापूर	देगलूर	अंतिम	क्र. एएनएम १०९७/प्र.क्र.२१/९५/ सां.का.-३, दिनांक २४/०१/२००१
१९१.	महादेव मंदिर	हद्गाव	हद्गाव	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१९२.	महादेव मंदिर	होट्टल	देगलूर	प्राथमिक	एएनएम/१०८२/१५१८२६/(ए)(३३४७)/सीआर-४, दिनांक ०६/०७/१९८२
१९३.	माहूर किल्ला	माहूर	माहूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१९४.	योगनृसिंह मंदिर	राहेर	नायगाव	अंतिम	क्र. एएनएम १०९४/(१०३)/९४/ सां.का.-३, दिनांक ०५/०८/१९९६
१९५.	रेणुकादेवी मंदिर	माहूर	माहूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१९६.	शहा लुथफुल्लाह दर्गा	टेंभूर्णी	हिमायतनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१९७.	सोनापीर दर्गा	माहूर	माहूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
१९८.	सरफराज खान मस्जिद	बिलोली	बिलोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१९९.	हातीखाना	माहूर	माहूर	प्राथमिक	एएनएम/१०८३/१७७६९०(३७१३)/ एडीएम-४, दिनांक १९/०८/१९८३
२००.	हजरत सय्यद शाह झियाउद्दीन	देगलूर	देगलूर	अंतिम	रासंस्मा २००७/प्र.क्र.२३३/सां.का.-३, दिनांक ०१/०३/२००८
२०१.	हजरत सदरुद्दीन व बदरुद्दीन	शेकापूर	माहूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२०२.	हिंदू लेणी	शिऊर	हद्गाव	अंतिम	क्र. एएनएम १०९५/प्र.क्र.२२/९५/सां.का.-३, दिनांक ०९/०७/१९९८
२०३.	क्षेत्रपाल मंदिर अवशेष	मानसपूरी	कंधार	अंतिम	क्र. एएनएम १०९५/१६५११९१(१४१९),CUL.4, दिनांक १५/०७/१९९१

जिल्हा नंदूरबार

२०४.	जैन लेणी	मोहीदा-तर्फ- हवेली	शहादा	अंतिम	एएनएम १०९३/प्र.क्र.९२/९३/सां.का.-३, दिनांक २२/०९/१९९७
------	----------	-----------------------	-------	-------	--

जिल्हा नाशिक

२०५.	अंकाई-टंकाई किल्ला	अंकाई	येवला	अंतिम	निरंक
२०६.	अरनाथ जैन लेणी	अंजनेरी	त्रंबक	प्राथमिक	एएनएम/१०८६/८२३२६/२००/संस्कृती-४, दिनांक १६/०९/१९८७
२०७.	इंद्राळेश्वर	त्रिंबकेश्वर	नाशिक शहर	प्राथमिक	एएनएम/१०४७/प्र.क्र.१८८/९७/सां.का.-३, दिनांक ३१/१०/१९९७
२०८.	कुशावर्त तिर्थ	त्रिंबकेश्वर	नाशिक	प्राथमिक	रा.स.स्मा./२००२/प्र.क्र.२५/सां.का.-३, दिनांक नोव्हेंबर, २००२
२०९.	गाळणा किल्ला	गाळणा	मालेगाव	अंतिम	एएनएम/१०९४/प्र.क्र.१३८/९४/सां.का.-३, दिनांक २९/११/१९९६
२१०.	जैन लेणी (कालिका मंदिर)	चांदवड	चांदवड	अंतिम	एएनएम/१०८०/८२३२/६९ संस्कृति-४, दिनांक ०७/११/१९८८

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
२११.	त्रिभुवनेश्वर	त्रिंबकेश्वर	नाशिक	प्राथमिक	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१९६/९७/सां.का.-३, दिनांक ०७/०३/१९९८ तसेच क्र. तंत्र/२०१७/ अ.अ. प्र./१९३, दिनांक २५/०१/२०१७ अन्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर केलेला आहे.
२१२.	तातोबा मंदिर	ओढा	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०९३/(२८/९३) सां.का.-३, दिनांक ११/११/१९९७
२१३.	निळकंठेश्वर महादेव मंदिर	नाशिक	नाशिक	प्राथमिक	दिनांक निरंक
२१४.	पार्श्वनाथ जैन लेणी	अंजनेरी	त्रंबक	प्राथमिक	दिनांक निरंक
२१५.	बल्लाळेश्वर मंदिर	त्रिंबक	त्रिंबक	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१८६/सां.का.-३, दिनांक ०८/०३/२००१
२१६.	मुक्तेश्वर महादेव मंदिर	सिन्नर	सिन्नर	अंतिम	एएनएम/१०९३/(१६०/९३) सां.का.-३, दिनांक २७/०२/१९९६
२१७.	मालेगाव किल्ला	मालेगाव	मालेगाव	अंतिम	एएनएम/१२६४/२१०८१/क्यु, दिनांक १५/११/१९७२
२१८.	महादेव मंदिर	देवळाणा	सटाना	प्राथमिक	एएनएम/१०६८-क्यु,-१०८३०५, दिनांक ०४/०९/१९७९ तसेच संचालनालयाचे क्र. तंत्र/ महादेव मंदिर, कराड/२०१६/२५५४, दिनांक २२/१२/ २०१६ अन्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर केला आहे.
२१९.	मुल्हेर किल्ला	मुल्हेर	सटाना	प्राथमिक	एएनएम/१७८२/१५६७८१/(३४०७) प्र.शा.४, दिनांक ०१/०९/१९८२
२२०.	रंगमहाल	चांदवड	चांदवड	अंतिम	एएनएम/१०७९/१२०३१६/(२९/९) प्र.शा.४, दिनांक २२/१०/१९८१
२२१.	राघवेश्वर महादेव मंदिर	चिचोंडी	येवला	प्राथमिक	एएनएम/१०८१/१५५८५७(३०३५)प्र.शा.-४, दिनांक ०३/०७/१९८१
२२२.	रेणुकादेवी मंदिर	चांदवड	चांदवड	अंतिम	एएनएम/१०९५/प्र.क्र.३२६/सां.का.-३, दिनांक २०/०३/२००१
२२३.	विष्णू मंदिर	धोडांबे	चांदवड	अंतिम	एएनएम/१०८१/१५३४२२/(३०१६) प्र.शा.४, दिनांक ०६/०१/१९८३
२२४.	वैजेश्वर महादेव मंदिर	वावी	सिन्नर	अंतिम	एएनएम/१०९३/५१३७/(२५/९३) सां.का.-३, दिनांक १८/११/१९९६
२२५.	वटेश्वर महादेव मंदिर	धोडांबे	चांदवड	प्राथमिक	दिनांक निरंक

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
२२६.	सुंदर नारायण मंदिर	नाशिक	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०८१/१५५८५६/(३०३१)-सांस्कृतिक-४, दिनांक ०८/१०/१९९१
२२७.	सरकारवाडा	नाशिक	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०९२/(१३९/९२) सां.का.३, दिनांक २८/०९/१९९५
२२८.	साल्हेर किल्ला	साल्हेर	सयाना	प्राथमिक	एएनएम/१४२००/प्र.क्र.१५३/सां.का.३, दिनांक ०६/०१/२००१ तसेच संचालनालयाच्या क्र.तंत्र/ २०१७/अ.अ.प्र./१५७, दिनांक २१/०१/२०१७ अन्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर केला आहे.
२२९.	स्वातंत्र्यवीर सावरकर जन्मस्थान व विहीर	भगूर	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०९५/प्र.क्र.३२७/सां.का.३, दिनांक ०६/१०/१९९७
२३०.	हतगड किल्ला	हतगड	सुराणा	प्राथमिक	रासंस्मा २०१६/प्र.क्र.९०/सां.का.३, दि. १९/१२/१६
२३१.	महादेव मंदीर	देवळी कराड	कळवण	प्राथमिक	रासंस्मा २०१७/प्र.क्र.३९/सां.का.३, दि. ६/१२/१७

जिल्हा पुणे

२३२.	कोयरीगड किल्ला	अंबवने	मुळशी	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१६७/सां.का.३, दिनांक १९/०१/२०००
२३३.	कुंकडेश्वर मंदिर	पूर	जुन्नर	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.९५/९७/सां.का.३, दिनांक १८/०६/१९९८
२३४.	खंडोबा मंदिर	जेजुरी	बारामती	अंतिम	रासंस्मा २००२/प्र.क्र.२८/सां.का.३, दिनांक २४/१०/२००२
२३५.	तोरणा किल्ला	वेलहे	वेलहे	अंतिम	एएनएम/१३६६/व्यु/१९९४२१, दिनांक २५/०१/१९६८
२३६.	तानाजी मालुसरे समाधी	सिंहगड	हवेली	अंतिम	एएनएम/१०६८/व्यु/१२४४६७, दिनांक ०४/१०/१९७१
२३७.	ताम्रपाषाण युगीन वसाहत	इनामगाव	शिरूर	अंतिम	एएनएम/१०८१/१७५४७८/(३३४०)/एटीएम-४, दिनांक ०३/०९/१९८५
२३८.	नागेश्वर मंदिर	पुणे शहर	हवेली	अंतिम	एएनएम/१०९५/प्र.क्र.२९५/९५/सां.का.३, दिनांक ०७/०८/१९९८
२३९.	नरसिंह मंदिर	निरा (नरसिंह)	इंदापूर	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१०४/९७/सां.का.३, दिनांक ११/०१/२००१
२४०.	भंडारा डोंगरातील बौध्द लयन संकुल	भंडारा डोंगर	मावळ	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र. रासंस्मा. २०११/प्र.क्र.१५४/ सां.का.३, दिनांक १५/०६/२०११ तसेच संचालनालयाचे क्र. तंत्र/ भंडारा/अंतिम अधिसूचना/२०१३/१००, दिनांक २१/०१/२०१३ रोजीच्या पत्रान्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आला आहे.

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
२४१.	मस्तानी कबर	पाबळ	शिरूर	अंतिम	एएनएम/१०९४/प्र.क्र.२९४/९४/सां.का.३, दिनांक १९/०९/१९९६
२४२.	महादेव मंदिर	तुळ्यापूर	हवेली	अंतिम	एएनएम/१०९५/प्र.क्र.७४/९७/सां.का.३, दिनांक २७/०५/१९९८
२४३.	महात्मा फुले वाडा	पुणे	हवेली	अंतिम	एएनएम/१०६९/क्यु/८५०६१, दिनांक ०४/०५/१९७२
२४४.	महादेव मंदिर व दत्त मंदिर संकुल	लोणी भापकर	बारामती	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र.स्मारक. २०१६/प्र.क्र.८९/ सां.का.३, दिनांक २९/१०/२०१६ तसेच संचालनालयाचे क्र. तंत्र/ २०१७/अंतिम अधिसूचना/१२३६/ दिनांक ०१/०६/२०१७ रोजीच्या पत्रान्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आले आहे
२४५.	राजगड किल्ला	गुंजवणे	वेलहे	अंतिम	एएनएम/१०७३/२१७३३/क्यु. दिनांक १०/०३/१९७५
२४६.	रायशेखर मंदिर	रायरी	भोर	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र.एएनएम. १०९७/प्र.क्र.७८/९७/ सां.का.३, दिनांक २८/०७/१९९७ तसेच संचालनालयाचे क्र. तंत्र/रायशेखर मंदिर/२०१५/२८३२/ दिनांक ३०/१२/२०१५ रोजीच्या पत्रान्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आले आहे.
२४७.	विश्रामबाग वाडा	पुणे	हवेली	अंतिम	एएनएम/१०७९/१२५५२१/(२८३८)/प्र.शा.४, दिनांक २२/०८/१९८३
२४८.	संग्रामदुर्ग किल्ला	चाकण	खेड	अंतिम	रासंस्मा/२०१५/प्र.क्र.१५३/सां.का.३, दिनांक २२/०७/२०१६
२४९.	सेंट क्रिस्पीन चर्च	पुणे	हवेली	अंतिम	एएनएम/१०८६/६४७६/४१८५/संस्कृति-४, दिनांक १०/१०/१९८७
२५०.	संताजी जगनाडे महाराज समाधी	सुदुंबरे	मावळ	अंतिम	रासंस्मा २००३/प्र.क्र.५/सां.का.१, दिनांक २०/०२/२००४
२५१.	संभाजी महाराज समाधी	वडू	कोरेगाव	अंतिम	एएनएम/१२७३/१०२५४५/क्यु, दिनांक २५/०६/१९७४
२५२.	सरदार कान्होजी जेधे वाडा	कारी	भोर	अंतिम	एएनएम/१०९३/प्र.क्र.९३/९३/सां.का.३, दिनांक १९/११/१९९६
२५३.	सिंहगड किल्ला	डोंजा	हवेली	अंतिम	एएनएम/१२७३/६७८३५/XXXIV(२८९), दिनांक १८/११/१९७६

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
२५४.	हुतात्मा राजगुरु वाडा	राजगुरुनगर	खेड	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र.१०५/९९/सां.का.३, दिनांक ११/०१/२०००
जिल्हा परभणी					
२५५.	अमरगड	जिंतूर	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२५६.	उकंडेश्वर मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२५७.	खुराची आई मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२५८.	गोकुळेश्वर मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२५९.	गणपती मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२६०.	गुप्तेश्वर मंदिर	धारापुर	गंगाखेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९६/प्र.क्र. ११०९६/ सां.का.-३ दिनांक २७/०२/१९९८
२६१.	ऋतूविहार मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२६२.	जोड महादेव मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२६३.	जैन मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२६४.	जैन मंदिर	जिंतूर	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
२६५.	जामा मस्जिद	परभणी	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२६६.	दिपमाळ	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	क्र. एएनएम १०६८/क्यु २३५०५, दिनांक ०९/०४/१९७०
२६७.	नागेश्वर मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	
२६८.	नृसिंह मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२६९.	पाच पांडव मंदिर	एरडेश्वर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७०.	पाथरी	पाथरी	पाथरी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७१.	महादेव मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७२.	महादेव मंदिर	अरडेश्वर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७३.	रोशनखानचे थडगे	परभणी	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७४.	शाह मस्तानचा दर्गा	जिंतूर	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७५.	शाह शमशुद्दिन दर्गा	जिंतूर	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७६.	सुतारेश्वर मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
२७७.	सिध्देश्वर महादेव मंदिर	भोसी	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७८.	संत जनाबाई समाधी	गंगाखेड	गंगाखेड	अंतिम	क्र. एएनएम २२६२/क्यु. २३६३, दिनांक ३०/०५/१९६९
२७९.	हजरत सय्यद शाह घुमट	कोनरी	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८०.	हनुमान मंदिर	बोरखड	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८१.	हनुमान मंदिर	चारबतुला	जिंतूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

जिल्हा पालघर

२८२.	शिरगाव किल्ला	शिरगांव	पालघर	अंतिम	एएनएम/१०७०/५८७२७ क्यु, दिनांक ०९/०९/१९७४
------	---------------	---------	-------	-------	---

जिल्हा बीड

२८३.	अमलेश्वर मंदिर	अंबेजोगाई	अंबेजोगाई	प्राथमिक	एएनएम/१०६८/क्यु.-१७०६७, दिनांक ०६/०३/१९६९
२८४.	आद्य कवी श्री मुकुंदराज यांची समाधी	अंबेजोगाई	बीड	अंतिम	रासंस्मा/११००१/प्र.क्र.१४९/सां.का.३, दिनांक २४/०९/२००२
२८५.	कंकालेश्वर मंदिर	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८६.	केदारेश्वर मंदिर	धर्मापुरी	अंबेजोगाई	अंतिम	एएनएम/१०९४(१०७/९४)/सां.का.३, दिनांक २५/०७/१९९७
२८७.	कोतवाली दरवाजा	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८८.	खोलेश्वर मंदिर	अंबेजोगाई	अंबेजोगाई	प्राथमिक	एएनएम/१०६८/क्यु-१७०६७, दिनांक ०६/०३/१९६९

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
२८९.	खादेश्वरी मंदिर	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९०.	गुंज दरवाजा	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९१.	जोगी सभामंडप	अंबेजोगाई	अंबेजोगाई	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९२.	जाम ए मस्जिद	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९३.	धारूर किल्ला	धारूर	धारूर	अंतिम	एएनएम/१०९५ सीआर२३/९५ सीयुएल ३, दिनांक २५/०६/१९९७ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९४.	धर्मापुरी किल्ला	धर्मापुरी	परळी वैजनाथ	अंतिम	शासन निर्णय क्र. रासंस्मा २०१४/प्र.क्र.१६६/सां.का.३, दिनांक ०७/०३/२०१७
२९५.	धोंडा दरवाजा	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९६.	पीर बालाशहा दर्गा	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९७.	महादेव मंदिर	पाटोदा	पाटोदा	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९८.	महम्मद बीन तुघलकाच्या दाताचे थडो	कर्जनी	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९९.	राजौरी दरवाजा	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
३००.	रण खांब	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३०१.	राणी अन्नपूर्णा बाईची समाधी	नांदुरघाट	केज	अंतिम	एएनएम/१०९८/प्र. क्र. ८१/सां.का.-३, दिनांक ६/०१/२००१
३०२.	शहेनशाहा वली दर्गा	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

जिल्हा बुलढाणा

३०३.	कंचनीचा महल	फैजलापूर	मेहकर	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र. रासंस्मा २०१५/प्र. क्र. १०६/सां.का.-३, दिनांक २७/१०/२०१६
३०४.	निळकंठेश्वर मंदिर व बारव	सिंदखेडराजा	सिंदखेडराजा	प्राथमिक	एएनएम/१०८३/(८३४४१)एडीएम-४, दिनांक नोंद नाही,
३०५.	रंगमहाल	सिंदखेडराजा	सिंदखेडराजा	अंतिम	एएनएम/१०८३/१८१३७१/(३७३६)एडीएम टी-४, दिनांक ७/५/१९८४
३०६.	मोती तलाव	सिंदखेडराजा	सिंदखेडराजा	अंतिम	एएनएम/१०८३/(३७३८)एडीएमटी-४, दिनांक ६/४/१९८४
३०७.	लखुजी जाधव वाडा	सिंदखेडराजा	सिंदखेडराजा	अंतिम	एएनएम/१०८३/१८१३७१/(३७३६)एडीएमटी-४, दिनांक ६/४/१९८४
३०८.	सावकारवाडा	सिंदखेडराजा	सिंदखेडराजा	अंतिम	एएनएम/१०८३/(३७३९)/एडीएमटी-४, दिनांक ७/५/१९८४

जिल्हा भंडारा

३०९.	अंबागड	अंबागड	तुमसर	प्राथमिक	रा.सं.स्मा./२००३/प्र. क्र. २४२/सां.का. १, दिनांक २१/१/२००४ तसेच संचालनालयाचे क्र. तंत्र/ अंप्र-अंबागडा/भं.जि./२०१२/२०२४, दिनांक ८/१०/ २०१२ अन्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर केला आहे.
३१०.	गोसाव्यांच्या समाध्या	मेंढा वॉर्ड	भंडारा	अंतिम	रा.स.स्मां २०१२/प्र.क्र. ४१/सां.का-३, दिनांक ३०/९/२०१३
३११.	मुरलीधर मंदिर	पवनी	पवनी	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१३/प्र.क्र. २००/सां. का., दिनांक १६/२/२०१७

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
जिल्हा मुंबई					
३१२.	ऑगस्ट क्रांती मैदान	ग्रॅन्ट रोड	ग्रॅन्ट रोड	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग एक, एक-अ, एक-ल मध्ये प्रसिद्ध, दिनांक ८/८/१९९२
३१३.	गेट वे ऑफ इंडिया	अपोलो बंदर	मुंबई	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक १७/१०/२०००
३१४.	डीन बंगला (रुडयार्ड क्लिपलिंग)	मुंबई	मुंबई	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक २२/४/२०१५
३१५.	धारावी किल्ला	धारावी	धारावी	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक १६/४/१९८२
३१६.	बांद्रा किल्ला	बांद्रा	बांद्रा	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक २३/४/१९८४
३१७.	बाणगंगा तलाव	वाळकेश्वर	वाळकेश्वर	अंतिम	एएनएम १०८६/५७५३४/(१७३८), संस्कृती ४ दिनांक २१/११/१९९१
३१८.	माहीम किल्ला	माहीम	माहीम	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक २१/१२/१९७२
३१९.	वरळी	वरळी	वरळी	अंतिम	एएनएम १०७९/१२८७१३(२७८०)३४, दिनांक २४/९/१९८०
३२०.	शिवडी किल्ला	शिवडी	शिवडी	अंतिम	एएनएम १०७९/१२८७१३(२७८०)३४, दिनांक २४/९/१९८०
३२१.	सेंट जॉर्ज किल्ला	मुंबई	मुंबई	अंतिम	एएनएम १०७६/३९९५/(६५१)३४, दिनांक २५/२/१९७७

जिल्हा यवतमाळ

३२२.	केदारेश्वर मंदिर	आझाद मैदान	यवतमाळ	प्राथमिक	
३२३.	महादेव मंदिर	पूसद	यवतमाळ	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र. रासंस्मा २०१२/प्र.क्र.१९२/सां. का. ३, दिनांक ७/११/२०१३

जिल्हा रत्नागिरी

३२४.	कर्णेश्वर मंदिर	कसबा संगमेश्वर	रत्नागिरी	अंतिम	रा.सं.स्मा. १०२००१३/प्र.क्र.१२२/सां. का.-३, दिनांक नोंद नाही.
------	-----------------	----------------	-----------	-------	---

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
३२५.	गोपाळगड किल्ला	अंजनवेल	गुहागर	अंतिम	शासन निर्णय क्र. रासंस्मा २००८/प्र.क्र.१४१/सां. का.-३, दिनांक २०/०८/२०१६
३२६.	गोवा किल्ला	हर्णे	दापोली	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक २६/९/२०१६
३२७.	थीबा राजवाडा	नाचणे	रत्नागिरी	अंतिम	एएनएम १०९२/प्र.क्र.११४/सां. का.-३, दिनांक १६/०६/२०००
३२८.	थीबा राजा आणि राणीचे थडगे	नाचणे	रत्नागिरी	अंतिम	एएनएम १०९९/प्र.क्र. ८९/सां. का.-३, राजपत्रात प्रसिद्ध झाल्याचा दिनांक ३/६/२०००
३२९.	पूर्णगड	पूर्णगड	रत्नागिरी	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक २/५/२०१२
३३०.	बौद्ध लेणी	खेड	खेड	अंतिम	एएनएम/१०६८/क्यु/१२४४६७, दिनांक ४/१०/१९७१
३३१.	बाणकोट किल्ला	मंडणगड	रत्नागिरी	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१३/प्र.क्र. २३/सां. का.-३, दिनांक १२/३/२०१५
३३२.	महिपतगड किल्ला	निगुडवाडी	संगमेश्वर	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१४/प्र.क्र. ९५/सां. का. ३, दिनांक १६/२/२०१७
३३३.	यशवंतगड	नाटे	राजापूर	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक २४/६/२०१६
३३४.	रसाळगड	रसाळगड	खेड	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक रासंस्मा/१०२००१/प्र.क्र. २२९/सां. का. ३, दिनांक १६/६/२००३
३३५.	लोकमान्य टिळक जन्मस्थान	रत्नागिरी	रत्नागिरी	अंतिम	एएनएम/१०७१/७८६६१-क्यु (२९९), दिनांक ३/०७/१९७६
३३६.	उंदेरी किल्ला	उंदेरी	अलिबाग	अंतिम	शासन निर्णय क्र. प्राअसू २००६/प्र. क्र. २६०/सां. का. ३, दिनांक ८/८/२००८

जिल्हा रायगड

३३७.	मानगड किल्ला	मशीदवाडी	माणगाव	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक १६/९/२०१६
३३८.	वासुदेव बळवंत फडके जन्मस्थान	शिरढोण	पनवेल	अंतिम	रासस्मा १४२०००/प्र.क्र. १२१/सां. का. ३, दिनांक ०७/०७/२००३

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
३३९.	सरखेल कान्होजी आंग्रे समाधी	अलिबाग	अलिबाग	अंतिम	एएनएम/१०९५/प्र. क्र. १५८/९५ सां. का. ३, दिनांक १७/२/१९९९
३४०.	कर्नाळा किल्ला	कल्हे	पनवेल	प्राथमिक	रासंस्मा २०१६/प्र.क्र. १६९/सां. का. ३, दिनांक ०३/०५/२०१७
३४१.	खांदेरी किल्ला	खांदेरी	अलिबाग	प्राथमिक	शा. नि. क्र रासंस्मा २०१७/प्र.क्र. १०८/सां. का. ३, दिनांक १८/१२/२०१७

जिल्हा लातूर

३४२.	औसा	औसा	औसा	अंतिम	रासंस्मा २००७/प्र.क्र. २३३/सां. का. ३, दिनांक ०१/०३/२००८
३४३.	उदगीर	उदगीर	उदगीर	अंतिम	रासंस्मा २००७/प्र.क्र. २३३/सां. का. ३, दिनांक ०१/०३/२००८
३४४.	जामे मस्जिद	औसा	औसा	अंतिम	रासंस्मा २००७/प्र.क्र. २३३/सां. का. ३, दिनांक ०१/०३/२००८
३४५.	देवी मंदिर	किल्लारी	औसा	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१८७/९७/सां.का.३, दिनांक १४/०७/२०००.
३४६.	बाग ए-हिस्सम	उदगीर	उदगीर	अंतिम	रासंस्मा २००७/प्र.क्र. २३३/सां. का. ३, दिनांक ०१/०३/२००८

जिल्हा वाशिम

३४७.	दिल्ली दरवाजा (वेस)	कारंजा (लाड)	कारंजा (लाड)	प्राथमिक	क्र. स्मारक २०१२/प्र. क्र. २१६/सां.का.३, दिनांक ११/०३/२०१३ तसेच संचालयनाचे पत्र क्र./२०१७/स.सं.औ./कारंजा लाड/१५१५, दिनांक ६/७/२०१७ रोजीच्या पत्रान्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर केला आहे.
३४८.	दारव्हा दरवाजा (वेस)	कारंजा (लाड)	कारंजा (लाड)	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१२/प्र.क्र. २१५/सां.का. ३, दिनांक ४/०३/२०१४
३४९.	पोहा दरवाजा (वेस)	कारंजा (लाड)	कारंजा (लाड)	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१२/प्र.क्र. २१२/सां.का. ३, दिनांक २८/०७/२०१६
३५०.	मंगरूळ दरवाजा (वेस)	कारंजा (लाड)	कारंजा (लाड)	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१२/प्र.क्र. २१३/सां.का. ३, दिनांक ४/३/२०१४

जिल्हा सांगली

३५१.	कळंम्मा देवी मंदिर	माहुली	खानापूर	अंतिम	एएनएम/१४९९/प्र.क्र.२३९/सां. का. ३, दिनांक १६/०१/२००१
------	--------------------	--------	---------	-------	--

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
३५२.	यशवंतराव चव्हाण जन्मस्थान	देवराष्ट्रे	खानापूर	अंतिम	एएनएम/१०९८/प्र. क्र. ५५/९८/सां. का. ३, दिनांक १६/१/२००१
जिल्हा सातारा					
३५३.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर निवासस्थान	सातारा	सातारा	सातारा	रासंस्मा/२००२/प्र.क्र.३६३/सां.का.३, दिनांक १३/२/२००७
३५४.	भैरवनाथ मंदिर	किकली	वाई	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र. क्र. ३५८/९६/सां. का. ३, दिनांक १६/६/२०००
३५५.	वासुदेव स्वामी मठ	कण्हेरी	खंडाळा	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र. क्र. ५४/९६/सां. का. ३, दिनांक १०/६/२०००
३५६.	सर सेनापती हंबीरराव मोहिते समाधी	तळबीड	कऱ्हाड	अंतिम	एएनएम/१०९८/प्र.क्र.५७/९८/सां.का.३, दिनांक १६/०१/२००१
३५७.	सावित्रीबाई फुले जन्मस्थान	नायगाव	खंडाळा	अंतिम	रासंस्मा १४२०००/प्र.क्र.९२/९८/सां.का.३, दिनांक १६/११/२०००
३५८.	वर्धनगड	वर्धनगड	खटाव	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१८/प्र.क्र५८/सां.का. ३ दिनांक २७/०८/२०१८
जिल्हा सिंधुदूर्ग					
३५९.	डच वखार	वेंगुर्ला	वेंगुर्ला	अंतिम	शिक्षण विभागाची अधिसूचना क्र.एएनएम/१०७०/क्यु- ९५०८९, दिनांक २६/२/१९७४
३६०.	भरतगड	मसुरे	मालवण	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र. क्र. १२२/९६/सां. का. ३, दिनांक २४/५/२०००
३६१.	यशवंतगड	सुकळभाट	वेंगुर्ला	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब दिनांक ७/१/२०१६
जिल्हा सोलापूर					
३६२.	महादेव मंदिर	कासेगाव	द. सोलापूर	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.९६/सां.का.३, दिनांक १३/६/२०००
३६३.	संगमेश्वर आणि मुरलीधर मंदिर	हत्तरसंग कुडल	द. सोलापूर	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१६०/सां.का.३, दिनांक ८/३/१९९९
जिल्हा हिंगोली					
३६४.	काझी साहेब मस्जिद	बासमत	बासमत	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
३६५.	खान-ए-आलम दर्गा	बासमत	बासमत	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३६६.	जामे मस्जिद व शाह टंकळीशाह	औढा	औढा	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३६७.	नागनाथ महादेव मंदिर	औढा	औढा	अंतिम	एएनएम १०६९/व्यु २३५०५ दिनांक ०९/०४/१९७०
३६८.	नृसिंह मंदिर	नरसी	हिंगोली	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब जून १४, २००१
३६९.	पाच पांडव मंदिर (जैन)	औढा	औढा	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३७०.	पडलेला किल्ला	अंथाली	वसमत	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३७१.	मंदिर आणि बारव	बामणी	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३७२.	महादेव मंदिर	बामणी	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३७३.	वडगाव किल्ला	वडगाव	कलमानुरी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३७४.	हिंदू मंदिर	अरळधारेेश्वर	बासमत	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३७५.	हेमाडपंती मंदिर	बामणी	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३७६.	संत नामदेवाचे जन्मस्थान	नरसी	हिंगोली	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र. १५३/९६ सां. का. ३, दिनांक ३०/०४/२००१

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	ठिकाण	तालुका	अधिसूचना	अंतिम/प्राथमिक अधिसूचनेचे दिनांक
जिल्हा रत्नागिरी					
३७७.	भगवतीनगर	रत्नागिरी	रत्नागिरी	प्राथमिक	स्मारके/२०१८/प्र.क्र.२५/सां.का.३, दि. १५.०६.२०२१
३७८.	उक्षी	रत्नागिरी	रत्नागिरी	प्राथमिक	स्मारके/२०१८/प्र.क्र.५६/सां.का.३, दि. १५.०६.२०२१
३७९.	देऊड	रत्नागिरी	रत्नागिरी	प्राथमिक	स्मारके/२०१८/प्र.क्र.५७/सां.का.३, दि. १५.०६.२०२१
३८०.	चवे	रत्नागिरी	रत्नागिरी	प्राथमिक	स्मारके/२०१८/प्र.क्र.१४६/सां.का.३, दि. १५.०६.२०२१
३८१.	कापडगाव	रत्नागिरी	रत्नागिरी	प्राथमिक	स्मारके/२०१८/प्र.क्र.८४/सां.का.३, दि. १५.०६.२०२१
३८२.	कशेळी	राजापूर	रत्नागिरी	प्राथमिक	स्मारके/२०१८/प्र.क्र.८३/सां.का.३, दि. १५.०६.२०२१
३८३.	देवीहसोळ	राजापूर	रत्नागिरी	प्राथमिक	स्मारके/२०१८/प्र.क्र.५९/सां.का.३, दि. १५.०६.२०२१
३८४.	बारसू २	राजापूर	रत्नागिरी	प्राथमिक	स्मारके/२०१८/प्र.क्र.८२/सां.का.३, दि. १५.०६.२०२१
३८५.	वाडीरूंदे	राजापूर	रत्नागिरी	प्राथमिक	स्मारके/२०१८/प्र.क्र.१४५/सां.का.३, दि. १५.०६.२०२१

जिल्हा अहमदनगर

३८६.	निंबाळकर गढी	जामखेड	अहमदनगर	प्राथमिक	स्मारके/२०२०/प्र.क्र.९८/सां.का.३, दि. १८.०६.२०२१
------	--------------	--------	---------	----------	--

पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय यांच्या अखत्यारीत असलेले राज्य संरक्षित स्मारकांची यादी.

एकूण पुरास्थळ – २० एकूण किल्ले – ६० एकूण लेणी – १८ एकूण मंदिरे – १४४ एकूण स्मारके – १३४

कार्यालयाचे नाव	पुरास्थळे	किल्ले	लेणी	मंदिरे	इतर स्मारके	एकूण
सहाय्यक संचालक, रत्नागिरी	००	२२	०२	०१	१८	४३
सहाय्यक संचालक, नाशिक	००	०९	०४	२३	१२	४८
सहाय्यक संचालक, नागपूर	०२	०४	०१	४६	२८	८१
सहाय्यक संचालक, औरंगाबाद	१७	०७	०७	१८	४५	९४
सहाय्यक संचालक, नांदेड	००	०९	०२	४४	२४	७९
सहाय्यक संचालक, पुणे	०१	०९	०२	१२	१७	४१
एकूण स्मारके	२०	६०	१८	१४४	१४४	३८६

४. परिशिष्ट

४.२ पुरस्कार

४.२ पुरस्कार

महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार

१. **संक्षिप्त शिर्षक आणि व्याप्ती** — महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार हा महाराष्ट्रातील सर्वोच्च नागरी सन्मान असल्यामुळे हा पुरस्कार देताना कोणत्याही क्षेत्रात निरपेक्ष वृत्तीने सेवा करणाऱ्या तसेच त्याद्वारे मानवी जीवन उंचावण्यासाठी उल्लेखनीय कार्य करणाऱ्या व्यक्तीचा विचार करण्यात येतो.

२. **पुरस्काराचे स्वरूप** —

(अ) रुपये १० लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र

(शासन निर्णय अन्वये मभूपु-२०१२/सुनिठ/प्र. क्र. १४३/सांका. ४, दिनांक १ सप्टेंबर २०१२)

३. **समितीचे अध्यक्ष व सदस्य** — निवड समितीत पुढील शासकीय सदस्य असतील.

(अ) शासकीय सदस्य

मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य	अध्यक्ष
मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	उपाध्यक्ष
सचिव, सांस्कृतिक कार्य	सदस्य
संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय	सदस्य सचिव

सन १९९७ पासून सन २०२१ पर्यंत महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार खालील मान्यवरांना प्रदान करण्यात आलेले आहेत.

१९९७	पु. ल. देशपांडे	साहित्य
१९९८	श्रीमती लता मंगेशकर	संगीत
१९९९	श्री. सुनिल गावस्कर	क्रीडा
२०००	डॉ. विजय भटकर	विज्ञान
२००१	श्री. सचिन तेंडुलकर	क्रीडा
२००२	श्री. भिमसेन जोशी	कला
२००३	डॉ. अभय बंग व राणी बंग	सामाजिक प्रबोधन
२००४	श्री. बाबा आमटे	सामाजिक प्रबोधन
२००५	डॉ. रघुनाथ माशेलकर	विज्ञान
२००६	श्री. रतन टाटा	उद्योग
२००७	श्री. रा. कृ. पाटील	समाज प्रबोधन
२००८	श्री. मंगेश पाडगावकर	साहित्य
२००९	श्री. नानासाहेब धर्माधिकारी	समाज प्रबोधन
२०१०	श्रीमती सुलोचना	मराठी चित्रपट
२०११	श्री. जयंत नारळीकर	विज्ञान
२०१२	डॉ. अनिल काकोडकर	विज्ञान
२०१५	श्री. बळवंत मोरेश्वर उर्फ बाबासाहेब पुरंदरे	समाजप्रबोधन
२०२१	श्रीमती आशा भोसले	गायन

गानसम्राज्ञी लता मंगेशकर पुरस्कार

(१) महाराष्ट्रातील गायन/संगीत या कलाक्षेत्रात प्रदीर्घ काळ उल्लेखनीय कार्य केलेल्या कलाकारांना गानसम्राज्ञी लता मंगेशकर पुरस्कार देऊन गौरव करणे व त्याद्वारे कलाक्षेत्राच्या विकासाला उत्तेजन देणे ही या पुरस्काराची उद्दिष्टे आहेत.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रुपये ५ लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र

(सुधारीत शासन निर्णय अन्वये लमंपु-२०१२/प्र. क्र. २२१/ सांका.४ दि. २६ सप्टे. २०१०)

(३) निवड समिती : निवड समितीत खालीलप्रमाणे सदस्य राहतील.

(अ) शासकीय सदस्य

(१) मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	अध्यक्ष
(२) मा. राज्यमंत्री, सांस्कृतिक कार्य	उपाध्यक्ष
(३) सचिव, सांस्कृतिक कार्य	सदस्य
(४) संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय	सदस्य सचिव

यापूर्वी खालील मान्यवरांना पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेले आहेत

गानसम्राज्ञी लता मंगेशकर पुरस्कार

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
१	सन १९९२-१९९३	श्रीमती माणिक वर्मा
२	सन १९९३-१९९४	श्री. श्रीनिवास खळे
३	सन १९९४-१९९५	श्री. गजानन वाटवे
४	सन १९९५-१९९६	श्री. दत्ता डावजेकर
५	सन १९९६-१९९७	श्री. जितेंद्र अभिषेकी
६	सन १९९७-१९९८	श्री. हृदयनाथ मंगेशकर
७	सन १९९८-१९९९	श्रीमती ज्योत्सना भोळे
८	सन १९९९-२०००	श्रीमती आशा भोसले
९	सन २०००-२००१	श्री. अनिल विश्वास
१०	सन २००१-२००२	श्री. सुधीर फडके
११	सन २००२-२००३	श्री. रविंद्र जैन
१२	सन २००३-२००४	श्री. प्यारेलाल शर्मा
१३	सन २००४-२००५	श्री. मन्ना डे
१४	सन २००५-२००६	श्री. स्नेहल भाटकर
१५	सन २००६-२००७	श्रीमती जयमाला शिलेदार
१६	सन २००७-२००८	श्री. खय्याम
१७	सन २००८-२००९	श्री. महेंद्र कपूर
१८	सन २००९-२०१०	श्रीमती सुमन कल्याणपूर
१९	सन २०१०-२०११	श्रीमती सुलोचना चव्हाण
२०	सन २०११-२०१२	श्री. यशवंत देव
२१	सन २०१२-२०१३	श्री. आनंदजी शाह
२२	सन २०१३-२०१४	श्री. अशोक पत्की
२३	सन २०१४-२०१५	श्रीमती कृष्णा कळे
२४	सन २०१५-२०१६	श्री. प्रभाकर जोग
२५	सन २०१६-२०१७	श्री. उत्तम ब्रिदपाल सिंग
२६	सन २०१७-२०१८	श्रीमती पुष्पा पागधरे
२७	सन २०१८-२०१९	श्री. विजय पाटील उर्फ राम लक्ष्मण
२८	सन २०१९-२०२०	श्रीमती. उषा खन्ना
२९	सन २०२०-२०२१	श्रीमती उषा मंगेशकर

नटवर्य प्रभाकर पणशीकर रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार

(१) रंगभूमीवरील उत्कृष्ट कामगिरी (लाईफटाईम अॅचिव्हमेंट) केलेल्या ज्येष्ठ नाट्य कलाकारास नटवर्य प्रभाकर पणशीकर यांच्या नावे रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार या नावाने एका कलाकारास त्या त्या वर्षी पुरस्कार देऊन गौरविण्यात येते.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रुपये ५ लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.

(३) निवड व निर्णय समितीची पुनर्रचना : निवड समितीत खालीलप्रमाणे सदस्य असतील.

निवड समिती

१. मा. मंत्री (सांस्कृतिक कार्य)	: अध्यक्ष
२. मा. राज्यमंत्री (सांस्कृतिक कार्य)	: उपाध्यक्ष
३. मा. सचिव, (सांस्कृतिक कार्य)	: सदस्य
४. मा. अध्यक्ष, अखिल भारतीय मराठी नाट्य परिषद, मुंबई	: सदस्य
५. मा. अध्यक्ष, अखिल भारतीय मराठी नाट्यसंमेलन	: सदस्य
६. संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय, मुंबई	: सदस्य सचिव

यापूर्वी खालील मान्यवरांना पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन २००६-०७	मा. श्री. प्रभाकर पणशीकर
(२)	सन २००७-०८	मा. श्रीमती विजया मेहता
(३)	सन २००८-०९	मा. श्री. भालचंद्र पेंढारकर
(४)	सन २००९-१०	मा. श्री. मधुकर तोरडमल
(५)	सन २०१०-११	श्रीमती सुलभा देशपांडे
(६)	सन २०११-१२	श्रीमती सुधा करमरकर
(७)	सन २०१२-१३	श्री. आत्माराम भेंडे
(८)	सन २०१३-१४	श्री. अरुण काकडे
(९)	सन २०१४-१५	श्री. श्रीकांत मोघे
(१०)	सन २०१५-१६	श्री. रामकृष्ण नाईक
(११)	सन २०१६-१७	श्री. लीलाधर कांबळी
(१२)	सन २०१७-१८	श्री. बाबा पार्सेकर
(१३)	सन २०१८-१९	श्री. जयंत सावरकर
(१४)	सन २०१९-२०	श्री. रत्नाकर मतकरी

संगीताचार्य रंगभूमी कै. बळवंत पांडुरंग तथा अण्णासाहेब किलोस्कर महाराष्ट्र राज्य संगीत रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार

(१) संगीत रंगभूमीवरील उत्कृष्ट कामगिरी (लाईफटाईम अॅचिव्हमेंट) केलेल्या ज्येष्ठ नाट्य कलाकारास संगीत रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार कै. बळवंत पांडुरंग तथा अण्णासाहेब किलोस्कर या नावाने एका कलाकारास त्या त्या वर्षी पुरस्कार देऊन गौरविण्यात येते.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रुपये ५ लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.

(३) निवड समिती व निर्णय समितीची पुनर्रचना : नटवर्य प्रभाकर पणशीकर महाराष्ट्र रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार प्रदान करण्यासाठीची समिती गठित करण्यात आलेली आहे. त्याच समितीस सदर पुरस्कारासाठी कलावंताची निवड करण्याचे अधिकार प्रदान करण्यात आले आहेत. निवड समितीत खालीलप्रमाणे सदस्य राहतील.

निवड समिती

१. मा. मंत्री (सांस्कृतिक कार्य) : अध्यक्ष
२. मा. राज्यमंत्री (सांस्कृतिक कार्य) : उपाध्यक्ष
३. मा. सचिव, (सांस्कृतिक कार्य) : सदस्य
४. मा. अध्यक्ष, अखिल भारतीय मराठी नाट्य परिषद, मुंबई : सदस्य
५. मा. अध्यक्ष, अखिल भारतीय मराठी नाट्यसंमेलन : सदस्य
६. संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय, मुंबई : सदस्य सचिव

यापूर्वी खालील मान्यवरांना पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन २००९-१०	श्रीमती फैय्याज
(२)	सन २०१०-११	श्री. प्रसाद सावकार
(३)	सन २०११-१२	श्रीमती जयमाला शिलेदार
(४)	सन २०१२-१३	श्री. अरविंद पिळगांवकर
(५)	सन २०१३-१४	श्री. रामदास कामत
(६)	सन २०१४-१५	श्रीमती किर्ती शिलेदार
(७)	सन २०१५-१६	श्रीमती रजनी जोशी
(८)	सन २०१६-१७	श्री. चंद्रकांत उर्फ चंदू डेगवेकर
(९)	सन २०१७-१८	श्रीमती निर्मला गोगटे
(१०)	सन २०१८-१९	श्री. विनायक थोरात
(११)	सन २०१९-२०	श्रीमती मधुवंती दांडेकर

तमाशा सम्राज्ञी कै. विठाबाई नारायणगांवकर लोककला जीवन गौरव पुरस्कार

(१) महाराष्ट्रातील लोकप्रिय तमाशा या लोककलाक्षेत्रात प्रदीर्घ काळ उल्लेखनीय कार्य करणाऱ्या ज्येष्ठ कलाकारास कै. विठाबाई नारायणगांवकर जीवन गौरव पुरस्कार देऊन गौरव करून कलाकाराने त्या क्षेत्रात दिलेल्या योगदानाचा यथोचित सत्कार करणे हे या पुरस्काराची उद्दिष्टे आहेत.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रुपये ५ लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.

(३) निवड व निर्णय समितीची पुनर्रचना : निवड समितीत खालील सदस्य राहतील.

निवड समिती

(अ) शासकीय सदस्य –

१. मा. मंत्री (सांस्कृतिक कार्य) : अध्यक्ष
२. मा. प्रधान सचिव (पं. व. सा. का.) : सचिव
३. संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय : सदस्य सचिव

यापूर्वी खालील मान्यवरांना पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन २००५-०६	मा. श्रीमती कांताबाई सातारकर
(२)	सन २००६-०७	मा. श्री. वसंत कुशाबा रोकडे (अवसरीकर)
(३)	सन २००७-०८	मा. श्रीमती सुलोचना नलावडे
(४)	सन २००८-०९	मा. श्री. हरिभाऊ बडे नगरकर
(५)	सन २००९-१०	श्रीमती मंगला बनसोडे
(६)	सन २०१०-११	श्री. साधु रामा पाटसुते
(७)	सन २०११-१२	श्री. अंकुश संभाजी बडे उर्फ बाळू
(८)	सन २०१२-१३	श्रीमती प्रभा शिवणेकर
(९)	सन २०१३-१४	श्री. भिमराव तातोराम गोपाळ उर्फ भिमाभाऊ सांगवीकर
(१०)	सन २०१४-१५	श्री. गंगाराम बुवा कवठेकर
(११)	सन २०१५-१६	श्रीमती राधाबाई कारभारी खोडे-नाशिककर
(१२)	सन २०१६-१७	श्री. मधुकर नेराळे
(१३)	सन २०१७-१८	श्रीमती बशीर कमरुद्दीन मोमिन (कवठेकर)
(१४)	सन २०१८-१९	श्रीमती गुलाबबाई संगमनेरकर

भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन गौरव पुरस्कार

(१) शास्त्रीय संगीत क्षेत्रात गायन व वादन यामध्ये प्रदीर्घकाळ उल्लेखनिय कार्य केलेल्या कलाकारांना भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी यांच्या नावे शास्त्रीय संगीत जीवन गौरव पुरस्कार देऊन गौरविण्यात येते.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रु. ५ लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.

(३) निवड समिती : निवड समितीत खालील शासकीय सदस्य राहतील.

(अ) शासकीय सदस्य :

१. मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य : अध्यक्ष
२. सचिव (सां.का) : सदस्य
३. संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय : सदस्य सचिव

(६) पुरस्कारप्राप्त मान्यवरांची यादी

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन २०१२-१३	श्रीमती किशोरी आमोणकर
(२)	सन २०१३-१४	पं. जसराज
(३)	सन २०१४-१५	डॉ. प्रभा अत्रे
(४)	सन २०१५-१६	पं. राम नारायण
(५)	सन २०१६-१७	श्रीमती परवीन सुलताना
(६)	सन २०१७-१८	श्रीमती माणिक भिडे
(७)	सन २०१८-१९	श्री. केशव गिंडे
(८)	सन २०१९-२०	पं. अरविंद परिख
(९)	सन २०२०-२१	एम. राजम

चित्रपती व्ही. शांताराम जीवन गौरव पुरस्कार व चित्रपती व्ही. शांताराम विशेष योगदान पुरस्कार

(१) मराठी चित्रपट क्षेत्राच्या उत्कर्षाकरिता ज्यांनी दिर्घकाळ आपले आयुष्य घालविले आहे तसेच चित्रपट सृष्टीत आपल्या अभिनय, संगीत, निर्मिती, दिग्दर्शन इत्यादी अष्टपैलू गुणांनी त्या क्षेत्रात उत्कृष्ट कामगिरी केली आहे अशा व्यक्तीस चित्रपती व्ही. शांताराम स्मृती जीवन गौरव व चित्रपती व्ही. शांताराम स्मृती विशेष योगदान पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येते.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : जीवन गौरव पुरस्कार रु. ५ लाख रोख व विशेष योगदान पुरस्कार रु. ३ लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.

(३) निवड समिती : निवड समितीत खालीप्रमाणे सदस्य असतील.

(अ) शासकीय सदस्य —

	अध्यक्ष
१. मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	: सदस्य
२. मा. प्रधान सचिव, सांस्कृतिक कार्य	: सदस्य सचिव
३. मा. संचालक, सांस्कृतिक कार्य	: सदस्य
४. मा. व्यवस्थापकीय संचालक, चित्रनगरी	: सदस्य
५. प्रकल्प संचालक, पु. ल. दे. अ.	:

यापूर्वी खालील मान्यवरांना चित्रपती व्ही. शांताराम पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन १९९४-९५	चंद्रकांत मांडरे
(२)	सन १९९५-९६	सुधीर फडके
(३)	सन १९९६-९७	ललिता पवार
(४)	सन १९९७-९८	सुलोचना लाटकर
(५)	सन १९९८-९९	दिनकर पाटील
(६)	सन १९९९-२०००	सुमती गुप्ते-जोगळेकर
(७)	सन २०००-२००१	वसंत पेंटर
(८)	सन २००१-२००२	राम गबाले
(९)	सन २००२-२००३	चंद्रकांत गोखले
(१०)	सन २००३-२००४	जयश्री गडकर
(११)	सन २००४-२००५	वनमाला
(१२)	सन २००५-२००६	अण्णासाहेब देऊळगांवकर
(१३)	सन २००६-२००७	अशोक सराफ
(१४)	सन २००७-२००८	राजदत्त
(१५)	सन २००८-२००९	सीमा रमेश देव
(१६)	सन २००९-२०१०	(१) जगदीश खेबुडकर (जीवन गौरव) (२) महेश कोठारे (विशेष योगदान)
(१७)	सन २०१०-२०११	(१) आशा काळे (जीवन गौरव) (२) सचिन पिळगांवकर (विशेष योगदान)
(१८)	सन २०११-२०१२	(१) श्री. जम्बार पटेल (जीवन गौरव) (२) श्रीमती स्मिता तळवळकर (विशेष योगदान)
(१९)	सन २०१२-२०१३	(१) लिला गांधी (जीवन गौरव) (२) दिलीप प्रभावळकर (विशेष योगदान)
(२०)	सन २०१३-२०१४	(१) पंढरीनाथ जुकर (जीवन गौरव) (२) श्रीमती रीमा लागु (विशेष योगदान)
(२१)	सन २०१४-२०१५	(१) श्रीमती उमा भेंडे (जीवनगौरव) (२) अजय-अतुल (विशेष योगदान)
(२२)	सन २०१५-२०१६	(१) श्री. सुर्यकांत लवंदे (जीवनगौरव) (२) श्रीमती सोनाली कुलकर्णी (विशेष योगदान)
(२३)	सन २०१६-२०१७	(१) श्री. व्ही. एन. मयेकर (जीवनगौरव) (२) श्रीमती अलका कुबल (विशेष योगदान)
(२४)	सन २०१७-१८	(१) श्री. विक्रम गोखले (जीवनगौरव) (२) श्री. अरुण नलावडे (विशेष योगदान)
(२५)	सन २०१८-१९	(१) श्री. विजय चव्हाण (जीवन गौरव) (२) श्रीमती मृणाल कुलकर्णी (विशेष योगदान)
(२६)	सन २०१९-२०	(१) सुषमा शिरोमणी (जीवनगौरव) (२) भरत जाधव (विशेष योगदान)

राज कपूर जीवन गौरव पुरस्कार व राज कपूर विशेष योगदान पुरस्कार

(१) हिंदी चित्रपट क्षेत्राच्या उत्कर्षाकरिता ज्यांनी दिर्घकाळ आपले आयुष्य घालविले आहे तसेच चित्रपट सृष्टीत आपल्या अभिनय, संगीत, निर्मिती, दिग्दर्शन इत्यादी अष्टपैलू गुणांनी त्या क्षेत्रात उत्कृष्ट कामगिरी केली आहे अशा व्यक्तीस स्वर्गीय राज कपूर पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येते.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : जीवनगौरव पुरस्कार रु. ५ लाख रोख व विशेष योगदान पुरस्कार रु. ३ लाख रोख, प्रत्येकी स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.

(३) निवड समिती : समितीत खालील सदस्य राहतील.

निवड समिती

(अ) शासकीय सदस्य -

१. मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य : अध्यक्ष
२. प्रधान सचिव, सांस्कृतिक कार्य : सदस्य
३. संचालक, सांस्कृतिक कार्य : सदस्य सचिव
४. व्यवस्थापकीय संचालक, चित्रनगरी : सदस्य
५. प्रकल्प संचालक, पु. ल. दे. अ. : सदस्य

यापूर्वी खालील मान्यवरांना राजकपूर पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन १९९८-९९	रामानंद सागर
(२)	सन १९९९-२०००	केदार शर्मा
(३)	सन २०००-२००१	मास्टर भगवान
(४)	सन २००१-२००२	श्रीमती संध्या
(५)	सन २००२-२००३	नौशाद
(६)	सन २००३-२००४	राजेश खन्ना
(७)	सन २००४-२००५	प्राण
(८)	सन २००५-२००६	शम्मी कपूर
(९)	सन २००६-२००७	रजनीकांत
(१०)	सन २००७-२००८	यश चोप्रा
(११)	सन २००८-२००९	गुलजार
(१२)	सन २००९-२०१०	(१) रेखा (प्रतिभा गौरव) (२) आमीर खान (विशेष योगदान)
(१३)	सन २०१०-२०११	(१) मनोज कुमार (जीवन गौरव) (२) आशुतोष गोवारीकर (विशेष योगदान)
(१४)	सन २०११-२०१२	(१) गोविंद निहलानी (जीवन गौरव) (२) शबाना आझमी (विशेष योगदान)
(१५)	सन २०१२-२०१३	(१) श्याम बेनेगल (जीवन गौरव) (२) माधुरी दिक्षित (विशेष योगदान)
(१६)	सन २०१३-२०१४	(१) बासू चटर्जी (जीवन गौरव) (२) नाना पाटेकर (विशेष योगदान)
(१७)	सन २०१४-२०१५	(१) श्रीमती तनुजा (जीवन गौरव) (२) श्री. मधूर भांडारकर (विशेष योगदान)
(१८)	सन २०१५-२०१६	(१) श्रीमती शशिकला जावळकर (जीवन गौरव) (२) श्रीमती विद्या बालन (विशेष योगदान)
(१९)	सन २०१६-२०१७	(१) जितेंद्र कपूर (जीवन गौरव) (२) अनिल कपूर (विशेष योगदान)
(२०)	सन २०१७-२०१८	(१) सायरा बानो (जीवन गौरव) (२) जॅकी श्रॉफ (विशेष योगदान)
(२१)	सन २०१८-१९	(१) धर्मेन्द्र देओल (जीवन गौरव) (२) राजकुमार हिराणी (विशेष योगदान)
(२२)	सन २०१९-२०	(१) वामन भोसले (२) परेश रावल

महाराष्ट्र राज्य मराठी चित्रपट महोत्सव

मराठी चित्रपट क्षेत्राच्या उत्कर्षाकरिता तसेच चित्रपट सृष्टीत आपल्या अभिनय, संगीत, निर्मिती, दिग्दर्शन इत्यादी अष्टपैलू गुणांनी त्या क्षेत्रात उत्कृष्ट कामगिरी करणाऱ्या कलाकारांना उत्तेजन देण्याच्या हेतूने प्रतिवर्षी मराठी चित्रपट महोत्सवाचे आयोजन केले जाते. दरवर्षी चित्रपट क्षेत्रातील विभागवार तज्ञ समितीची नेमणूक केली जाते व त्यांच्या शिफारशीच्या आधारे शासनाच्या संमतीने खालीलप्रमाणे पारितोषिके प्रदान केली जातात.

अ. क्र.	पुरस्कार	रक्कम
(१)	दादासाहेब फाळके सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक १	४,००,०००
(२)	भालजी पेंढारकर सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक १-दिग्दर्शक	२,००,०००
(३)	बाबुराव पेन्टर सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक २	३,००,०००
(४)	राजा परांजपे सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक २-दिग्दर्शक	१,००,०००
(५)	मास्टर विनायक सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक ३	२,००,०००
(६)	मास्टर विनायक सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक ३-दिग्दर्शक	५०,०००
(७)	कै. व्ही. शांताराम सामाजिक प्रश्न हाताळणारा चित्रपट	१,५०,०००
(८)	कै. दत्ता धर्माधिकारी सामाजिक प्रश्न हाताळणारा मराठी चित्रपट-दिग्दर्शक	१,००,०००
(९)	कै. दादा कोंडके ग्रामीण प्रश्न हाताळणारा मराठी चित्रपट	१,५०,०००
(१०)	कै. अनंत माने ग्रामीण प्रश्न हाताळणारा मराठी चित्रपट-दिग्दर्शक	१,००,०००
(११)	कै. शाहू मोडक उत्कृष्ट अभिनेता	१,००,०००
(१२)	कै. स्मिता पाटील उत्कृष्ट अभिनेत्री	१,००,०००
(१३)	कै. मधुसुदन कालेलकर उत्कृष्ट कथा	५०,०००
(१४)	कै. दामूअण्णा मालवणकर विनोदी अभिनेता	५०,०००
(१५)	कै. रत्नमाला विनोदी अभिनेत्री	५०,०००
(१६)	कै. चिंतामणराव कोल्हटकर सहाय्यक अभिनेता	५०,०००
(१७)	कै. शांता हुबळीकर व हंसा वाडकर सहाय्यक अभिनेत्री	५०,०००
(१८)	कै. काशिनाथ घाणेकर प्रथम पदार्पण अभिनेता	५०,०००
(१९)	कै. रंजना देशमुख प्रथम पदार्पण अभिनेत्री	५०,०००
(२०)	उत्कृष्ट पटकथा श्वास फाउंडेशन पुरस्कार	५०,०००
(२१)	कै. ग. दि. माडगूळकर उत्कृष्ट गीत	५०,०००
(२२)	कै. आचार्य अत्रे उत्कृष्ट संवाद	५०,०००
(२३)	कै. अरूण पौडवाल उत्कृष्ट संगीत दिग्दर्शक	५०,०००
(२४)	उत्कृष्ट पार्श्व संगीत	५०,०००
(२५)	कै. पांडुरंग नाईक उत्कृष्ट छाया लेखन	५०,०००
(२६)	उत्कृष्ट ध्वनीमुद्रण	५०,०००
(२७)	उत्कृष्ट संकलन	५०,०००
(२८)	कै. साहेबमामा उर्फ फत्तेलाल उत्कृष्ट कला दिग्दर्शक	५०,०००
(२९)	उत्कृष्ट पार्श्वगायिका	५०,०००
(३०)	उत्कृष्ट पार्श्वगायक	५०,०००
(३१)	उत्कृष्ट वेशभूषाकार	५०,०००
(३२)	उत्कृष्ट रंगभूषाकार	५०,०००
(३३)	उत्कृष्ट नृत्यदिग्दर्शक	५०,०००
(३४)	कै. गजानन जहागिरदार उत्कृष्ट बालकलाकार	५०,०००
(३५)	उत्कृष्ट ध्वनी संयोजन	५०,०००
(३६)	प्रथम पदार्पण चित्रपट निर्माता	१,००,०००
(३७)	प्रथम पदार्पण चित्रपट दिग्दर्शक	१,००,०००
(३८)	चित्रपती व्ही. शांताराम जीवन गौरव पुरस्कार	५,००,०००
(३९)	चित्रपती व्ही. शांताराम विशेष योगदान पुरस्कार	३,००,०००
(४०)	स्व. राजकपूर जीवन गौरव पुरस्कार	५,००,०००
(४१)	स्व. राजकपूर विशेष योगदान पुरस्कार	३,००,०००

ज्ञानोबा-तुकाराम पुरस्कार

(१) अखिल भारतीय स्तरावर संत साहित्यावर उत्कृष्ट साहित्य/वाङ्मय लिहिणाऱ्या लेखकास प्रतिवर्षी ज्ञानोबा-तुकाराम या पुरस्काराने सन्मानित करणे हे या पुरस्काराचे उद्दिष्ट आहेत.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रुपये ५ लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.

(३) निवड व निर्णय समितीचे अध्यक्ष व सदस्य : समितीत खालील सदस्य राहतील.

निवड समिती

(अ) शासकीय सदस्य –

१. मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	: अध्यक्ष
२. प्रधान सचिव, सांस्कृतिक कार्य	: उपाध्यक्ष
३. मा. संचालक, सांस्कृतिक कार्य	: सदस्य सचिव

यापूर्वी खालील मान्यवरांना सदरचा पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन २००७-०८	श्री. रा. चिं. ढेरे
(२)	सन २००८-०९	डॉ. दादा महाराज मनमाडकर
(३)	सन २००९-१०	श्री. जगन्नाथ महाराज नाशिककर
(४)	सन २०१०-११	श्री. रामकृष्ण महाराज लहवितकर
(५)	सन २०११-१२	डॉ. यु. म. पठाण
(६)	सन २०१२-१३	श्री. रामदास डांगे
(७)	सन २०१३-१४	फादर फ्रान्सिस दिब्रेटो
(८)	सन २०१४-१५	श्री. मारुती महाराज कुन्हेकर
(९)	सन २०१५-१६	डॉ. उषा माधव देशमुख
(१०)	सन २०१६-१७	श्री. निवृत्ती महाराज वक्ते
(११)	सन २०१७-१८	डॉ. किसन महाराज साखरे
(१२)	सन २०१८-१९	डॉ. मधुकर जोशी
(१३)	सन २०१९-२०	श्री. बद्रीनाथ तनपुरे महाराज (घोषित)

राज्य सांस्कृतिक पुरस्कार

सांस्कृतिक क्षेत्रात विशेष कार्य करणाऱ्या कलावंत व्यक्तींना सांस्कृतिक राज्य पुरस्काराने सन्मानित करणे हे या पुरस्काराचे उद्दिष्ट आहे.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप – रुपये १.०० लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व प्रमाणपत्र.

(३) पुरस्काराचे क्षेत्र – खालील १२ क्षेत्रात लक्षणीय कार्य करणारे कलावंत

(१) नाट्य	(७) शाहीरी
(२) कंठ संगीत	(८) लोककला
(३) वाद्यसंगीत	(९) नृत्य
(४) चित्रपट	(१०) कलादान
(५) तमाशा	(११) उप शास्त्रीय संगीत
(६) किर्तन	(१२) आदिवासी गिरीजन कला

(४) निवड समिती – निवड समितीत खालील सदस्य राहतील.

(अ) शासकीय सदस्य

१. मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	: अध्यक्ष
२. सचिव, पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य	: सदस्य
३. संचालक सांस्कृतिक कार्य	: सदस्य सचिव

मागील ४ वर्षातील राज्य सांस्कृतिक पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांची यादी

अ. क्र.	पुरस्कार	सन २०१३	सन २०१५	सन २०१६
१	नाटक	श्री. प्रशांत दामले	श्री. प्रकाश बुद्धीसागर	श्री. किशोर नांदलस्कर
२	कंठ संगीत गायन	श्री. शरद साठे	श्री. विजय बक्षी	श्री. प. उपेंद्र भट
३	उपशास्त्रीय संगीत गायन	श्रीमती उत्तरा केळकर	श्रीमती उषा पारखे	श्री. पंडीत रमेश कानोळे
४	वाद्यसंगीत	श्री. उस्ताद उस्मादखान	श्री. रमाकांत म्हापसेकर	श्री. शशीकांत (नाना) श्रीधर मुळ्ये
५	चित्रपट (मराठी)	श्रीमती अलका कुबल	श्रीमती आशाबाई पाटील	श्री. भालचंद्र कुलकर्णी
६	कीर्तन/समाज प्रबोधन	श्रीमती मीरा उमप	श्री. सत्यपाल चिंचोळकर	श्री. पांडुरंग जाधव
७	तमाशा	श्री. रघुवीर खेडकर	श्री. हिरामण बडे	श्री. मधुकर बांते
८	शाहीर कृष्णराव साबळे पुरस्कार	श्री. बजरंग आंबी	शाहीर बाळ जगताप	श्रीमती इंद्रायणी आत्माराम पाटील
९	संगीत नृत्य	श्रीमती आशा जोगळेकर	श्री. गुरू दत्तराज गोपन्ना बोडे	श्री. सुखराज साठे
१०	लोककला	श्रीमती छाया खुटेगांवकर	श्रीमती आशाताई मुसळे	श्री. भागुजी प्रधान
११	आदिवासी गिरीजन कला	श्री. वसंतराव शिरभाते	श्री. डका कृष्णा गनगाडे	सोनू ढवळू म्हसे
१२	कलादान	श्री. परशुराम खुणे	श्री. दत्तोबा भाडळे	श्री. प्रभाकर भावे

मागील ४ वर्षातील राज्य सांस्कृतिक पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांची यादी

अ. क्र.	पुरस्कार	सन २०१७	सन २०१८	सन २०१९
१	नाटक	श्रीमती सेवा चव्हाण	रवि पटवर्धन	सतिश पुळेकर
२	कंठ संगीत गायन	पं. शांतराम चिगरी गुरुजी	माधुरी विश्वनाथ ओक	कमल भोंडे
३	उपशास्त्रीय संगीत गायन	श्रीमती कल्याणी देशमुख	श्याम देशपांडे	मंगलताई जोशी
४	वाद्यसंगीत	श्री. वाल्मिक दांडे	उषा नाईक	मनोहर आचरेकर
५	चित्रपट (मराठी)	श्रीमती सरोज सुखटणकर	ह. भ. प. विनोद बुआ खोंड	तारा राजाराम देशपांडे
६	कीर्तन/समाज प्रबोधन	श्री. नरहर चितामण अपामार्जने	शाहीर विजय जगताप	शाहीर अंबादास तावरे
७	तमाशा	श्रीमती झरीना बेगम युसूफ सय्यद	श्रीमती माणिनबाई रेणके	रत्नम जनार्दनम्
८	शाहीर कृष्णराव साबळे पुरस्कार	शाहीर शिवाजीराव पाटील	श्रीमती वेणू बुकले श्रीकांत धोंगडे	निलकंठ शिवराम उईके सदाशिव देवराम कांबळे
९	संगीत नृत्य	श्री. दिपक मुजूमदार	पं. प्रभाकर धाकडे	अप्पा वढावकर
१०	लोककला	श्री. भिकाजी कमलाकर तांबे	श्रीमती चंद्राबाई अण्णा आवळे	हसन शहाबुद्दीन शेख
११	आदिवासी गिरीजन कला	श्री. ओल्या रुपा पाडवी	श्री. मोहन मदन	लताबाई सुरवसे

